

Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІЛЬЧИШИН СЕРГІЙ ОРЕСТОВИЧ

УДК УДК 94(438)+329.17 - 043.865=(161.2):37.014.12=161.2(043.3)
«1920/1930»

ДИСЕРТАЦІЯ
УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В БОРОТЬБІ ЗА
ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ У ПОЛЬЩІ В 20–30 рр. ХХ ст.

Спеціальність 07. 00. 01 – історія України
07 – історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ С. О. Ільчишин

Науковий керівник: **Гай Нижник Павло Павлович**, доктор історичних наук

Кам'янець-Подільський - 2021

Анотація

Ільчишин С. О. Українські націоналістичні організації в боротьбі за збереження української освіти у Польщі в 20–30-х рр. ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню діяльності українських націоналістичних організацій задля збереження української освіти на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Національне відродження в Україні й об'єктивна потреба інтеграції національної традиції в освітянській сфері з новими здобутками сучасної європейської педагогіки та системи освіти до вітчизняної культурно-освітньої перспективи зумовили становлення та переведення на новий конструктивний рівень відносин із сусідніми країнами, зокрема з Польщею. Це є вкрай важливим, оскільки євроінтеграційне прагнення України вимагає не тільки усунення конфліктних ситуацій із країнами Європейського Союзу, але й визначає і збереження національної самобутності.

Піднесення стабільних українсько-польських партнерських відносин в галузі освіти та історичної пам'яті на якісно новий рівень неможливе без вивчення історичного підґрунтя та закономірностей. Відповідно позитивний конструктивний історичний діалог між двома державами сприятиме тісним соціально економічним стосункам і розвитку міцного міждержавного геополітичного союзу. Відтак відтворення історичної правди, у тому числі щодо освіти українців, потребує глибокого наукового аналізу й артикулювання відповідних висновків.

Освіта формує молоде покоління громадян, а час здобуття середньої загальної освіти припадає на становлення особистості. Тому вивчення впливу освіти на формування людини, патріота та громадянина є вкрай важливим.

Менталітет українців по обидва боки кордону дуже сильно відрізнявся.

Також галичани відрізнялися ментально від жителів сходу, півдня, чи центральної частини України. Відмінним був їх розвиток і в перші десятиліття ХХ ст. Сучасники досить часто Польську республіку, яка утворилася у 1918 р., називають Другою Річчю Посполитою, щоб підкреслити спадкоємність із королівською Річчю Посполитою, яка була ліквідована внаслідок трьох її поділів у ХVІІІ ст.

Актуальність посилюється необхідністю постійного реформування галузі освіти, а це неможливо здійснити без вивчення та переосмислення досвіду минулого. До кінця 1920 р. західноукраїнські землі Східної Галиччини, Західної Волині, Південного Полісся та Західного Поділля (сучасні Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська та Рівненська області) опинилися під владою відтвореної Польської держави. Сучасники досить часто Польську республіку, яка утворилася у 1918 р., називають Другою Річчю Посполитою.

Відповідно до Ризького мирного договору 1921 р., який підсумував польсько-радянську війну, Друга Річ Посполита отримала під управління західноукраїнські землі, крім Північної Буковини та Закарпаття. В 1923 р. Рада Послів країн Антанти остаточно закріпила право Другої Речі Посполитої на ці території. Однак територія Західної України залишалася осередком культурно-освітнього життя українців. Чимало діячів науки та культури, освіти й мистецтва емігрували на західноукраїнські землі з УРСР, збагативши національно-культурне життя «українського П'ємонту» цікавими ідеями та практиками. Це сприяло розвитку політичної, культурно-освітньої думки західноукраїнської інтелігенції, утворенню й активній діяльності національних і культурно-освітніх товариств.

Тож, задля глибшого вивчення освітньої думки, що сформувалася внаслідок входження українських земель у склад II Речі Посполитої, та під впливом політичної і національно-культурної еміграції українців УРСР, для дисертаційного дослідження обрано території Західної України, що входили до складу Другої Речі Посполитої. У дисертації на основі комплексу архівних та

опублікованих джерел і з використанням існуючих теоретичних наукових розробок досліджено розвиток української та польської освіти на теренах західноукраїнських земель у складі Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду.

Автор розглядає і узагальнює діяльність українських політичних націоналістичних, культурно-освітніх організацій та їх внесок у розвиток української освіти на західноукраїнських землях.

У роботі з'ясовано, що в ідеології українських націоналістичних організацій, особливо ОУН (Організації Українських Націоналістів), присутня чітко сформульована позиція щодо розвитку та функціонування української освіти на досліджуваних теренах. Автором звернуто увагу на полонізаційну політику польського уряду на західноукраїнських землях у складі Польської держави, проаналізовано збитки: матеріальні, морально-етичні, кадрові та інші, які були завдані представникам української національності в ході проведення урядом цієї політики.

У дисертації здійснено аналіз статистичних даних щодо загальної чисельності українських та польських закладів освіти, кількості учнів, вчителів та інші статистичні підрахунки та зведення, що розкривають суть освітньої діяльності на досліджуваних землях у 20–30-ті роки ХХ ст.

Охарактеризовано соціальний поділ українського населення. З'ясовано, що нижчі верстви українського суспільства не мали змоги повноцінно отримувати початкову, середню, тим паче вищу освіту рідною мовою в Другій Речі Посполитій. Стверджено, що саме така ситуація була спричинена полонізаційною політикою польських урядів. У дослідженні проаналізовано участь українських націоналістичних рухів, об'єднань, партій у суспільному, культурному, освітньому житті українців Другої Речі Посполитої.

Доведено, що антиукраїнська освітня політика польського уряду негативно вплинула на громадянські права українського населення краю. Українці краю були певною мірою позбавлені повноцінних освітніх прав, що не давало можливості їм вільно отримати рідномовну освіту. У той час сформувалася свідомо українська інтелігенція, представлена вчителями, лікарями, науковцями,

адвокатами, чиновниками, служителями культу, діячами культури і мистецтва, які суттєво впливали на життя українського населення регіону.

Встановлено, що велику роль у зміцненні та розвитку українського шкільництва на досліджуваних територіях відігравали створені українцями різні громадські об'єднання і культурно-освітні товариства. Їх метою була допомога українцям подолати неписьменність, підтримка українських закладів освіти. Упроваджена урядом дискримінаційна норма під час вступу дітей українців у гімназії і вищі навчальні заклади не дала змоги усім бажаючим отримати середню і вищу освіту.

Для українського населення західноукраїнських земель був притаманний високий рівень неписьменності, а отже, досить низький рівень освіченості. Невід'ємною частиною життя українців на цих теренах було культурне життя. Діяльність театрів і пересувних театральних груп та інших художніх колективів допомагала зберегти, поширити та примножити українські традиції.

З'ясовано, що значний вплив на розвиток і популяризацію української культури мала мережа народних бібліотек-читалень, організованих передусім культурно-освітніми товариствами «Просвіта», «Рідна Школа», «Рідна Хата» тощо. У дисертації відтворено громадсько-політичне життя членів українських політичних партій та їх політичну боротьбу за збереження україномовної освіти у польській державі.

Крім того, розкрито роботу українських націоналістичних партій та організацій з українською молоддю на базі раніше невідомих документів, здійснено аналіз низки заходів щодо збереження національної освіти, зокрема Шкільної акції 1933–1934 рр. з боку українського громадського опору в Другій Речі Посполитій.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше виконано дослідження, яке комплексно і всебічно характеризує діяльність українських націоналістичних та національних культурно-освітніх, просвітницьких організацій на ниві захисту української освіти та шкільництва, їх взаємодію.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у можливості

використання її результатів у подальших наукових розробках з історії діяльності українського націоналістичного руху в галузі освіти, доповнення вивчення методів і прийомів патріотичного виховання молоді, що використовувалися ОУН та впровадження їх в освітньо-виховний процес системи освіти сучасної України з метою виховання свідомих державницьких і громадських кадрів.

Основні теоретичні положення та фактологічний матеріал можуть бути використані у розробленні підручників, посібників, лекцій, спецкурсів і довідкових видань, публічному інформуванні українців з історією розвитку української освіти і культури на західноукраїнських землях у 20–30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: освіта, Друга Річ Посполита, міжвоєнний період, українські націоналістичні організації, полонізація, закон, Шкільна акція, школа, молодь.

ABSTRACT

Ilchyshyn S. Ukrainian nationalist organizations in the struggle for the preservation of Ukrainian education in Poland in 20–30 years of the XX century. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine (07 Historical Sciences). Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. Kamianets-Podilskyi, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the activity of Ukrainian nationalist organizations in the western Ukrainian lands in the interwar period for the preservation of Ukrainian education.

Key words: Education, Second Polish-Lithuanian Commonwealth, interwar period, Ukrainian nationalist organizations, Polonization, law, School Action, school, youth.

The national revival in Ukraine and the objective need to integrate the national tradition in the field of education with the new achievements of modern European pedagogy and the education system to the domestic cultural and educational perspective have led to the establishment and implementation of the country. This is extremely important, as Ukraine's European integration desire requires not only the

elimination of conflict situations with the countries of the European Union, but also determines the preservation of national identity. Bringing the stable Ukrainian-Polish partnership in the field of education and historical memory to a qualitatively new level is impossible without studying the historical background and laws. Accordingly, a positive constructive historical dialogue between the two countries is perceived by close socio-economic relations and the development of a strong inter-state geopolitical. Therefore, the reproduction of historical truth, including the education of Ukrainians, requires in-depth scientific analysis and articulation of the relevant conclusions. Education forms the young generation of citizens, and the time of obtaining secondary general education falls on the formation of personality. Therefore, the study of the influence of education on the formation of a person, a patriot and a citizen is extremely important.

The mentality of Ukrainians on both sides of the border differed greatly. Galicians also differed mentally from the inhabitants of the east, south, or central part of Ukraine. Their development was excellent in the first decades of the twentieth century. Contemporaries often call the Polish Republic, formed in 1918, the Second Rzeczpospolita to emphasize the continuity with the Royal Polish-Lithuanian Commonwealth, which was abolished as a result of its three divisions in the 18th century.

According to the Riga Peace Treaty of 1921 p., which summarized the Polish-Soviet war, the Second Rzeczpospolita received under the control of Western Ukraine, such as Northern Bukovina and Transcarpathia. In 1923 p. The Pada Ambassadors of the Entente finally enshrined the rights of the Second Rzeczpospolita to these territories. However, the territory of Western Ukraine remained the center of cultural and educational life of Ukrainians. Many figures of science and culture, education and art emigrated to the western Ukrainian lands from the USPP, enriching the national and cultural life of the "Ukrainian Piedmont" with interesting ideas.

Therefore, for a deeper study of educational thought, which was formed after the entry of the Ukrainian lands into the Second Rzeczpospolita, and under the influence of the political and national-cultural emigration of the Ukrainian URCP, for the

dissertation research, the territories of the Western Ukraine were selected. In the dissertation, on the basis of a complex of archival and published sources and using existing theoretical scientific developments, the development of Ukrainian and Polish education in the territory of Western Ukrainian lands within the Second Rzeczpospolita of the interwar period is investigated. The author considers and summarizes the activities of Ukrainian political nationalist, cultural and educational organizations and their contribution to the development of Ukrainian education in Western Ukraine. tion and active activity of national and cultural and educational societies.

The paper clarifies that in the ideology of Ukrainian nationalist organizations, especially the OUN (Organization of Ukrainian Nationalists), there is a clearly defined position on the development and functioning of Ukrainian education in the study areas. The author draws attention to the polonization policy of the Polish government in Western Ukraine as part of the Polish state, analyzes the damage, both material and moral, ethical, personnel and others that were inflicted on the Ukrainian nationality during the government's policy.

It is alleged that this situation was caused by the polonization policy of the Polish governments. The study analyzes the participation of Ukrainian nationalist movements, associations, parties in the social, cultural, educational life of Ukrainians of the Second Rzeczpospolita. It is proved that the anti-Ukrainian educational policy of the Polish government negatively affected the civil rights of the Ukrainian population of the region. Ukrainians of the region were to some extent deprived of full educational rights, which did not allow them to freely receive native language education. At that time, a conscious Ukrainian intelligents was formed, represented by teachers, doctors, scientists, lawyers, officials, ministers of culture, cultural and artistic figures, who significantly influenced the lives of the Ukrainian population of the western Ukrainian region.

It is established that various public associations and cultural and educational societies created by Ukrainians played an important role in strengthening and developing Ukrainian schooling in the studied territories. Their goal was to help Ukrainians overcome illiteracy, support Ukrainian educational institutions. The

discriminatory norm introduced by the government during the enrollment of Ukrainian children in gymnasiums and higher education institutions did not allow all those wishing to receive secondary and higher education. The Ukrainian population of the western Ukrainian lands was characterized by a high level of illiteracy and, consequently, a rather low level of education. Cultural life was an integral part of Ukrainian life in these areas. The activities of theaters and mobile theater groups and other artistic groups helped to preserve, spread and multiply Ukrainian traditions.

It was found that the network of public reading libraries, organized primarily by the cultural and educational societies "Prosvita", "Ridna Shkola", "Ridna Khata", etc., had a significant impact on the development and popularization of Ukrainian culture. The dissertation reproduces the social and political life of members of Ukrainian political parties and their political struggle for the preservation of Ukrainian-language education in the Polish state.

In addition, the work of Ukrainian nationalist parties and organizations with Ukrainian youth was revealed on the basis of previously unknown documents, and a number of measures to preserve national education were analyzed, including the School Action of 1933 – 1934 by the Ukrainian public resistance in the Second Rzeczpospolita. The scientific novelty of the work is determined by the fact that for the first time a study was conducted that comprehensively and comprehensively characterizes the activities of Ukrainian nationalist and national cultural and educational organizations in the field of protection of Ukrainian education and schooling, their interaction.

The practical significance of the dissertation lies in the possibility of using its results in further research on the history of the Ukrainian nationalist movement in education, supplementing the study of methods and techniques of patriotic education of young people used by the OUN and introducing them into the educational system. Education of conscious state and public cadres. The main theoretical provisions and factual material can be used in the development of textbooks, manuals, lectures, special courses and reference books, public information of Ukrainians with the history of Ukrainian education and culture in Western Ukraine in the 20 - 30's of the XX century.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях ДАК МОН України:

1. Ільчишин С. О. Особливості проведення Шкільної акції 1933 року. *Гілея. Науковий вісник*. Збірник наукових праць. Історичні науки. [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. Випуск 120 (5). С. 46–49.
2. Ільчишин С. О. Арешти членів ОУН 1934–1935 років за матеріалами української і польської періодики та історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. Випуск 13. Одеса, 2017. С. 19–24.
3. Ільчишин С. О. Участь юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу у II Речі Посполитій. *«Переяславський Літопис»*. Збірник наукових статей. Випуск 11. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 46–52.
4. Ільчишин С. О. «Шкільна акція» ОУН 1933 року. Характеристика джерельної бази та документів. *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Вип. 3. Серія «Історичні науки». [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 48–61.
5. Ільчишин С. О. Антипольська діяльність у навчальних закладах Східних воєводств у II Речі Посполитій в 1934–1939 роках. *Гілея. Науковий вісник*: Збірник наукових праць. Історичні науки. [Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова]. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. № 126 (11). С. 170–173.
6. Ільчишин С. О. Реакція влади на антипольську діяльність ОУН та його юнацтва у 1933 році: свідчення джерел. *«Переяславський Літопис»*. Збірник наукових статей. Випуск 12. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 50–57.
7. Ільчишин С. О. Масові арешти учасників шкільної акції 1933 р. за документальними свідченнями. *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Вип. 4. Серія «Історичні науки». [Ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 44–58.

Публікації, у зарубіжних виданнях та виданнях введених до міжнародних наукометричних баз:

8. Ilchyshyn S. Historiography of cultural and educational processes in Galicia and Volhynia in the interwar period (1921–1939). *The scientific heritage* (Budapest, Hungary). 2018. P.1. Pp. 32–36.

9. Ilchyshyn S. The organization «Prosvita» and «Native school» as an instrument for combating the illiteracy of the population of Western Ukrainian lands during the interwar period. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 20. VOL.2. Pp. 29–35.

10. Ilchyshyn S. Reaction to government anti-polish OUN and its YOUTH in 1933 for materials and periodicals historiography. *Znanstvena misel journal*. The journal is registered and published in Slovenia. 2018. № 20. VOL.1. Pp. 23–28.

11. Ilchyshyn S. The structure of the governing bodies of education in the Stanislavsky Voivodeship according to archival materials. Description. *European Philosophical and historical discourse*. Evropsky filozoficky a historicky diskurz Evidenční číslo: MK ČR E 22312 Vydavatel: Berostav Druzstvo Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle <http://ephd.cz>. 2020. Volume 6 Issue 3. Pp. 6–12.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Тези та матеріали наукових конференцій

12. Ільчишин С. О. Участь юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу в Польщі у 1931–1937 рр.: історія та досвід. *IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей науково-практичної конференції*, 28 жовтня 2015 р., Київ. Ред. кол. зб.: Боряк Г. В. (відп. ред.), Блануца А. В. (відп. секр.), Кононенко В. П., Сегеда В. В. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 52–54.

13. Ільчишин С. О. Історіографія та джерельна база участі юнацтва ОУН в боротьбі проти полонізації шкільної освіти в II Речі Посполитій 1931–1937 рр. *Дні науки історичного факультету: Матеріали VIII Міжнародної наукової*

конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Вип. VIII: 8-ми час. Ч. 5. Київ, 2016.

14. Ільчишин С. О. Участь Юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу в Польщі у 1931–1937 рр. *Шевченківська весна – 2016: Історія: Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. Київ, 2016. 7 квітня 2016 року Київ: Логос, 2016. С. 40–44.

15. Ільчишин С. О. Структура освіти на теренах Станіславського воєводства *Дні науки історичного факультету 2017 до 200-річчя з дня народження М.І.Костомарова: Матеріали Х Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, 2017. С. 25–26.

16. Ільчишин С. О. Наявна інформація архівів Києва та Львова про національно-культурні та політичні організації українців на теренах II Речі Посполитої. *Шевченківська весна 2017: історія: Матеріали XV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Редкол: проф. І. К. Патриляк (голова), ас. І. Г. Адамська (заст. голови), Є. В. Шатілов (відп. редактор). Київ, 2017. С. 55–57.

17. Ільчишин С. О. Боротьба проти полонізації освіти. *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 22–23 грудня 2017 р.). У 2-х частинах. Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 1. С. 83–86.

18. Ільчишин С. О. Спроба польської політики освітньо-культурної асиміляції українців в Польщі в 1933 р. Міжнародна науково-практична конференція «*VI Міждисциплінарні гуманітарні читання*». *Тези доповідей*. Ред. кол.: Боряк Г. В. (відп. ред.), Блануца А. В. (відп. секр.), Гурбик А. О., Кононенко В. П., Сегеда В. В. НАН України. Київ: Інститут історії України, 2017. С. 100–102.

19. Ільчишин С. О. Боротьба ОУН за збереження української освіти в Польщі в 1929–1939рр. *Матеріали XXXVIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: Проблеми та перспективи розвитку»*: Зб.наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 38.

С. 202–205.

20. Ільчишин С. О. Українська та польська освіта в міжвоєнний період на Західній Україні за матеріалами державного архіву Тернопільської області. Джерелознавчий аспект. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 41. С. 76–79.

21. Ільчишин С. О. Українська та польська освіта в міжвоєнний період на Західній Україні за матеріалами державного архіву Тернопільської області. *Шевченківська весна–2018: історія*: Матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2018. С. 25–28.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1 Стан наукової розробки проблеми	22
1.2 Джерельний комплекс дослідження	36
1.3 Методологічні засади дисертації	45
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ОСВІТА У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ	
2.1 Законодавче регулювання розвитку освіти в Польській державі	51
2.2 Процеси полонізації української освіти та освітня політика Другої Речі Посполитої щодо національних меншин	66
2.3 Польський шкільний плебісцит та його вплив на українську освіту	86
Висновки до розділу 2	95
РОЗДІЛ 3. БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРОТИ ПОЛОНІЗАЦІЇ ОСВІТИ	
3.1 Освітня діяльність УПТ «Рідна Школа»	97
3.2 Українські партії та рухи у Польщі та їхня освітня політика	117
3.3 Ідеологія освіти в програмних документах ОУН	127
Висновки до розділу 3	144
РОЗДІЛ 4. ШКІЛЬНА АКЦІЯ ОУН	
4.1 ОУНівська Шкільна акція 1933 р.	146
4.2 Участь українського студентства у діяльності ОУН	166
4.3 Другий етап Шкільної акції ОУН	177
Висновки до розділу 4	185
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	196
ДОДАТКИ	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГУНМ** – Група Української Національної Молоді
- Держархів Волинської обл.** – Державний архів Волинської області
- Держархів Івано-Франківської області** - Державний архів Івано Франківської області
- Держархів Львівської області** – Державний архів Львівської області
- Держархів Тернопільської області** – Державний архів Тернопільської області
- ЗУНР** – Західноукраїнська народна республіка
- КЕ ОУН** – Крайова Екзекутива
- ЛУН** – Легія Українських Націоналістів
- ЛШО** – Львівський шкільний округ
- МВС** --Міністерство внутрішніх справ
- ОВДМО** – осередок видавничої допомоги масовій освіті
- ОУН** – Організація Українських Націоналістів
- ПУН** – Провід Українських Націоналістів
- СУНМ** – Спілка української націоналістичної молоді
- ТНШ** – Товариство народних шкіл
- ТШЛ** – Товариство Шкіл Людових
- УВО** – Українська Військова Організація
- УГА** – Українська Галицька армія
- УНДО** – Українське національно-демократичне об'єднання
- УНІ у Варшаві** – Український науковий інститут у Варшаві
- УНТП** – Української народно-трудової партії
- УПР** - Української парламентської репрезентації
- УПТ «Рідна Школа»** – Українське педагогічне товариство «Рідна Школа»
- ФНС, Фронт** – Фронт національної єдності
- ЦДАВО** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦДАГО України** – Центральний державний архів громадських об'єднань України
- ЦДАЛ України** – Центральний державний історичний архів України (м. Львів)

ВСТУП

Актуальність теми дисертації. Розбудова держави Україна та формування громадянського суспільства зумовили зростання зацікавленості з боку дослідників відтворенням суспільно-політичних процесів держави, що відбувались до відновлення незалежності України. У міжвоєнний період були створені десятки організацій і товариств, які становили інституційну основу розвитку структур громадянського суспільства, яке набрало в цей період виразних форм. Одним з аспектів у вивченні національно-визвольного руху 1920–1930-х рр. на західноукраїнських землях, що перебували у складі Другої Речі Посполитої, є питання розвитку в цей період національної освіти та боротьба громадськості, місцевих політичних партій, товариств проти полонізації українського шкільництва.

Чільне місце серед структур, що боролися за збереження та розвиток української освіти на західноукраїнських землях, посідала ОУН. В ідеології українських націоналістичних організацій, особливо ОУН, чітко сформульована позиція щодо розвитку та функціонування української освіти на досліджуваних теренах. ОУН у своїй діяльності орієнтувалася на молодь, якій, у свою чергу, імпонували методи роботи та вишкোলів цієї організації.

Осмислення місця і ролі громадських юнацьких і дитячих українських націоналістичних організацій у формуванні молоді національної еліти з державницьким мисленням, особливостей їх патріотичної підготовки та просвітницької діяльності, ненасильницьких підвалин національного державотворення надасть змогу використовувати ці успішні практики у розбудові національної школи та освітнього простору в умовах незалежної України.

На жаль, сучасна українська, як і польська, історіографія надає посиленої уваги військово-політичним чи господарським аспектам життя та діяльності українців у Другій Речі Посполитій, натомість освітньо-шкільницька проблематика й досі перебуває на рівні наукового маргіналу та є недостатньо дослідженою й незаслужено забутою сучасною гуманітарною наукою. Надто в часи інтелектуально-цивілізаційної революції в галузі відновлення історичної пам'яті та новітнього

ставлення до впливу гуманітаристики, зокрема й історії освіти, на процеси суспільного розвитку та міждержавних взаємин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах науково-дослідної теми відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства «Україна ХХ – початку ХХІ ст.: утвердження демократичних цінностей, розв'язання національних та державотворчих проблем» (номер державної реєстрації – 0115U002510).

Мета дисертаційного дослідження полягає у тому щоб дослідити, основні аспекти діяльності українських молодіжних націоналістичних організацій, ОУН та «Юнацтва» ОУН, пов'язаної з утисками польською владою українського шкільництва та освіти і їх захистом на західноукраїнських землях у 1920 – 1930-ті роки.

Реалізація мети передбачалася шляхом розв'язання таких **завдань**:

- визначити стан наукової розробки проблеми, ступінь її дослідження в українській та польській історіографії, рівень і повноту її джерельної бази;
- проаналізувати становище української освіти в Другій Речі Посполитій;
- дослідити діяльність націоналістичних політичних, культурно-освітніх організацій проти полонізації української освіти та населення в цілому;
- виявити закономірності формування антипольських ідей ОУН в сегменті шкільництва та вищої освіти у контексті політики польської влади щодо українського населення Другої Речі Посполитої;
- охарактеризувати польський шкільний плебісцит, його вплив на українську освіту;
- висвітлити освітньо-виховну діяльність УПТ «Рідна школа»;
- здійснити аналіз роботи українських націоналістичних організацій і молодіжних осередків ОУН, Юнацтва ОУН у шкільному сегменті, показати їхнє ставлення до польської системи освіти в конкретних історичних умовах;
- розкрити ідеологічні засади освітньої політики ОУН в програмних документах організації;
- відтворити основні етапи ОУНівської Шкільної акції 1932–1933 рр.;

– простежити участь українського студентства у діяльності ОУН.

Об'єктом дослідження є діяльність українських націоналістичних організацій на західноукраїнських землях у міжвоєнний період та їх роль у розвитку українського шкільництва.

Предметом дослідження є сукупність ідейних засад, форм і методів боротьби українських націоналістичних організацій, зокрема «Юнацтва» ОУН, у справі захисту та розвитку культурно-освітніх прав українців на західноукраїнських землях, що перебували у складі Другої Речі Посполитої.

Хронологічні межі Нижньою хронологічною межею є початок 1920-х рр., позначений відновленням Другої Речі Посполитої й входженням західноукраїнських земель до її складу, активізацією українського національного руху. Верхньою хронологічною межею є вересень 1939 р., позначений початком Другої світової війни й припиненням існування Другої Речі Посполитої.

Географічні межі дослідження охоплюють сучасні західноукраїнські землі, що у період 1920–1939 рр. перебували у складі Другої Речі Посполитої. Тобто Львівське, Станіславівське, Тернопільське та Волинське воєводства, у яких від лютого 1921 р. функціонували Львівський і Волинський шкільні округи.

Методологічна основа дисертації - принципи історизму, об'єктивності, плюралізму, системного, комплексного та критичного підходу у використанні історіографічного та джерельного матеріалу. Для реалізації поставлених завдань використано описовий, порівняльний, проблемно-хронологічний, структурно-систематичний, статистичний методи історичного дослідження. Залучені також методи класифікації історичного джерела, систематизації, критики історичних джерел і наукової евристики. Таким чином, завдяки використаній нами методології вдалося провести дослідження і розв'язати науково-дослідницькі завдання.

Наукова новизна роботи зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань і шляхами їх розв'язання. У дисертації:

вперше

– у науковий обіг уведено низку невідомих досі архівних матеріалів, що стосуються боротьби за збереження української освіти у Польщі у 1920-х – 1939 рр.;

- з’ясовано зміни у структурі, кадровому складі і повноваженнях українських освітніх закладів на західноукраїнських землях 1920-х – 1939 рр.;
- охарактеризовано взаємини представників українських освітніх закладів з українськими освітньо-культурними діячами;
- проаналізовано ідеологічну складову боротьби українських націоналістичних організацій за збереження української освіти;
- відтворено особливості проведення антиполонізаційних шкільних виступів ОУН та залучення до них молоді;
- зроблено аналіз методів боротьби українських націоналістичних організацій проти полонізації освіти у Польщі та їх впливу на шкільну молодь;
- висвітлено перебіг Шкільної акції 1933–1934рр.

уточнено

- положення щодо ролі українських націоналістичних рухів, організацій та партій у боротьбі за збереження української освіти у Другій Речі Посполитій.
- роботу українських партій і рухів з українською молоддю;
набуло подальшого розвитку
- вивчення ідеологічних засад організації освіти в програмних документах ОУН;
- осмислення участі українського студентства в діяльності ОУН;
- дослідження структурно-функціональної характеристики закладів української освіти в Польщі у 1920-ті –1939 рр.

Практичним значенням дослідження є впровадження методики (методів, прийомів) патріотичного виховання молоді, що використовувалися ОУН у вихованні національно свідомої молоді, патріотичного державницького духу, в сучасний український освітньо-виховний процес з метою виховання свідомих громадян.

Одним із головних завдань української влади є підвищення освітнього й культурного рівня сучасної молоді, прищеплення сімейних і суспільних ідеалів та національних цінностей. Нинішня система освіти й виховання потребує реформування в патріотичному дусі з використанням відповідного досвіду

минулого, запровадженням сучасних здобутків історичної та педагогічної науки, що допоможе виховати українських патріотів та розбудувати європейську Україну.

Отримані результати можуть бути використані у написанні підручників, посібників з історії України ХХ ст., розробленні лекційних та семінарських занять з цього курсу, підготовці спецкурсу, складанні програм, планів, методичних порад та рекомендацій.

Апробація дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційної роботи були обговорені на засіданнях відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства.

Результати дослідження оприлюднено на 10 міжнародних конференціях:

1. Міжнародна науково-практична конференція «IV Міждисциплінарні гуманітарні читання» (м. Київ, 28 жовтня 2015 р.).

2. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» 2016 р. (м. Київ, 21 квітня 2016 р.).

3. IX міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2016» (Київ, 7 квітня 2016 р.).

4. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» 2017 р. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.).

5. XV міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2017» (м. Київ, 16 березня 2017 р.).

6. Всеукраїнська наукова конференція «Молодий учений» (м. Хмельницький, 22–23 грудня 2017 р.).

7. Міжнародна науково-практична конференція «VI Міждисциплінарні гуманітарні читання» (м. Київ, 22 грудня 2017 р.).

8. XXXVIII Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький, 14 грудня 2017 р.).

9. XXXXIII Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький, 16 березня 2018 р.).

10. XVI Міжнародна науково-практична конференція аспірантів, студентів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2018 (м. Київ, 15 березня 2018 р.).

Публікації. Зміст дисертації відображено у 11 публікаціях, 7 із яких – у фахових виданнях, що входять до «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук». 4 з них опубліковані у виданнях, що індексуються міжнародними науково-метричними базами даних.

Перспективи подальшого дослідження. Обрана тема є багатоаспектною, наявний фактологічний масив матеріалів у фондах архівів дає можливість проаналізувати роль українських націоналістичних організацій у боротьбі за збереження української освіти в Польщі. Обсяг і рамки кандидатської роботи не дозволяють повною мірою відобразити й інтерпретувати весь цей матеріал. Тому означена тема неодмінно має знайти висвітлення в майбутньому дослідженні.

Структура дисертації. Тема, об'єкт, предмет і завдання визначили її внутрішню структуру, яка складається зі вступу, основної частини (4 розділи та 12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури. Виклад основного змісту становить 179 сторінок та 195 сторінок з анотаціями. Загальний обсяг праці 248 сторінок.

РОЗДІЛ I

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Комплекс проаналізованих нами тематичних робіт включає історіографічні напрацювання українських і зарубіжних (польських) дослідників. Відповідно до загальноприйнятої класифікації усі тематичні дослідження можна поділити на такі групи: радянська, діаспорна, польська та сучасна українська.

Життя українців у Другій Речі Посполитій, їхня боротьба за свої національно-культурні та освітні права зумовлювали появу матеріалів, що характеризують освітні процеси того часу, тому у 1920–1930 рр. з'явилася значна кількість досліджень українських істориків і правників, присвячених найбільшій на той час питанню – забезпеченню мовних прав українців у сфері освіти. Зокрема, у працях Я. Біленького [228; 298], І. Ліщинського [358], Д. Великановича [231; 301], Л. Ясінчука [421] акцентується увага на розвитку шкільної освіти в Галичині, мовних питаннях у шкільній політиці Польщі, у тому числі зумовлених законом про мову навчання в державних школах від 1924 р., проаналізовано нормативно-правові акти польського сейму, схарактеризовано результати шкільних плебісцитів 1925, 1927, 1932 р.

У розвідках В. Целевича [412], Д. Великановича [301, с. 137–139] здійснено аналіз польських законів, які стосуються освітньої політики та стану викладання навчальних предметів українською мовою в школах на західноукраїнських теренах. І. Герасимович у своїх працях [234; 308; 309] дійшов висновку, що для будь-якого народу мовна та культурна асиміляція є болючою. Осмислюючи правове регулювання системи освіти в Австро-Угорщині та Другій Речі Посполитій, зокрема нормативно-правові акти Австро-Угорщини та польської влади, український адвокат І. Федорович [407] зазначав, що шкільна політика Другої Речі Посполитої йшла врозрід із її міжнародними зобов'язаннями. Його дослідження стали «відправними» у всебічному вивченні мовної політики в

системі шкільної освіти Польщі. Від 1930-х рр. українська історіографія поповнилася розвідками, опублікованими в часописі «Рідна школа». Зокрема, в статті Ф. Коковського [247] висвітлено розвиток української освіти на теренах Другої Речі Посполитої.

Тоді ж побачили світ перші праці, присвячені історії українських освітніх закладів, яким польський офіційний уряд надав дозвіл на функціонування. В цьому контексті насамперед згадаємо нарис В. Федорчака [409], в якому розкрито причини невдалих спроб відновити діяльність товариства «Січ» та показано перші кроки становлення організації «Луг», яка вплинула на розвиток української освіти у Польщі в міжвоєнний період. У брошурі І. Боберського [229] відтворена діяльність лише «Сокола-Батька» у міжвоєнний період.

У міжвоєнний період велику увагу національно-визвольним подіям 1930-х рр. на теренах Західної України приділяла і польська історіографія. Її умовно можна поділити на три періоди: 1) до 1930 р.; 2) кінець 1940-х рр. – 1990 р.; 3) сучасна польська історіографія.

Праці тогочасної польської історіографії використані в дослідженні системи освіти на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду. Це стосується польської освіти та її взаємодії з українським шкільництвом. Розвідки польських колег засвідчують важливість цієї теми як для українських, так і для зарубіжних істориків. Водночас вона позначена певною тенденційністю та замовчуванням низки фактів. У праці польського науковця 1930-х рр. В. Гетеля [432] висвітлюється діяльність польської влади в українських питаннях, яка оцінюється позитивно. Антиукраїнська політика польської влади у мовній сфері здебільшого замовчувалася або ж виправдовувалася тогочасними польськими дослідниками. Л. Васілевський характеризує польське шкільництво лише з позитивного боку [290], а Ж. Урбанський торкається питання освіти національних меншин, але виправдовує польську освітню політику [466].

Отже, українські та польські дослідники міжвоєнного періоду осмислювали й висвітлювали окремі питання стану освіти і шкільництва на західноукраїнських землях, що перебували під Польщею. Але їхні праці мали дещо суб'єктивний,

упереджений характер, оскільки, будучи причетними до тих процесів і зацікавленими особами, вони дещо ідеалізували, прикрашували в своїх оцінках тогочасні події, явища, їх значення та не могли їх об'єктивно проаналізувати.

Польська історіографія українського визвольного руху 1930–1940 рр. використовувала документальні матеріали західноукраїнських і місцевих польських архівів. Через це вона є багатшою на джерельний матеріал, ніж українська діаспорна історіографія або українська історіографія радянського періоду та доби незалежності. Саме ці джерела дали ширше уявлення про заходи реагування польської влади на виступи ОУН та акції юнацтва в шкільному сегменті.

З початком Другої світової війни та у післявоєнний період велика кількість жителів західноукраїнських земель емігрувала за кордон. В еміграції опинились свідки та безпосередні учасники культурно-освітньої боротьби українців за свої права у міжвоєнній Польщі. Щоб зберегти та передати напрацьований досвід, отримані знання та поширити правду про боротьбу українців за незалежність, там розпочинається написання спогадів, мемуарів та наукових праць, присвячених подіям міжвоєнного періоду. Зокрема, цінною є праця П. Мірчука [361], сучасника тих подій, який відтворює суспільно-політичну ситуацію, що склалась на теренах західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Автор показав причини формування націоналістичних осередків на західноукраїнських землях у 1920-ті рр., підкреслив їх молодіжний та освітній характер. Зокрема, йдеться, що після створення у 1929 р. ОУН її ядром у Західній Україні була українська молодь, яка здійснювала всю повсякденну роботу. П. Мірчук відзначав, що написати без архівних матеріалів максимально повну й об'єктивну історію західноукраїнських освітніх закладів дуже складно. Також історико-мемуарним доповненням можна вважати книгу-альманах К. Трильовського, впорядковану його сином П. Трильовським [205]. Праця публіциста і журналіста З. Книша [346] здебільшого відрізняється від дослідження П. Мірчука більш розлогою подачею матеріалів, дослідження З. Книша є спробою оцінити роботу українських молодіжних організацій. Автор поставив за мету з'ясувати історію становлення молодіжних

освітніх організацій. Однак слід сказати, що дослідник опирається лише на ті джерела, що були йому доступні за кордоном, а тому він досить часто покладається лише на свою пам'ять. Матеріали з історії молодіжної освіти містить праця Д. Ребет [388]. Авторка дійшла до висновку, що майже весь націоналістичний рух у Західній Україні в міжвоєнний період був у першу чергу рухом молоді. Дослідниця стверджує, що вік учасників націоналістичного руху дуже рідко перевищував 30 років [388, с. 482–501]. У публікаціях діаспорних вчених С. Барана [486], О. Субтельного [400], Т. Гунчака [317] фрагментарно висвітлено дискримінаційну мовну політику польського владного режиму у Західній Україні щодо українців.

Історики діаспори цікавилися діяльністю українських націоналістичних організацій. У світ вийшла велика кількість праць, монографій та статей про діяльність українських націоналістичних організацій у сфері української шкільної освіти. Переважно це були роботи історико-мемуарного характеру, зокрема І. Кедрина [339], К. Паньківського [263]. У 1948–1952 рр. у Мюнхені під редакцією В. Кубійовича побачили світ три томи «Енциклопедії Українознавства», у якій окремий розділ присвячений історії освітніх організацій Західної України, які займали чільне місце в організації українського шкільництва у Другій Речі Посполитій [497]. Дещо пізніше побачили світ десять томів словникової частини тієї ж «Енциклопедії Українознавства». У ній подано більше відомостей про молодіжні організації і товариства Західної України різних ідеологічних напрямів і спрямувань [486, с. 25; 643–649].

Отже, діаспорні історіографічні праці характеризуються розвідками учасників подій та дослідників усього націоналістичного руху, в яких висвітлюється діяльність УВО, ОУН та інших націоналістичних організацій, українських партій та товариств. Ці дослідження, написані на чужині, більшість з яких є історико-мемуарними, мають відбиток особистісних переживань тих подій, що є суб'єктивним і неправдивим як з української, так і польської точок зору, а також ще через те, що в умовах фактичної радянської окупації України і Польщі кожен народ переживав за відтворення своєї державності, і це зрозуміло. Але в

публікаціях вчених діаспори мають місце науково необґрунтовані бажання прикрасити та додати їм позитивного характеру. Під час їх написання автори не могли використовувати архівні матеріали та періодичні видання міжвоєнного періоду, які залишилися в радянській Україні. Тому наше завдання полягає в перевірці та підтвердженні їхніх суджень документальними джерелами.

На відміну від згаданих вище досліджень, що проводились в Україні, варто відзначити, що із праць, які побачили світ в еміграції після Другої світової війни, можна почерпнути інформацію про освітні заклади та становище української освіти у Західній Україні в 1920–1930 рр. У післявоєнні часи науковці в СРСР, і в УРСР зокрема, не виділяли тему боротьби українських націоналістичних організацій за збереження української освіти у Польщі міжвоєнного періоду в окремий напрям досліджень. Вона присутня в ідеологічній друкованій продукції, яка всіляко принижувала націоналістичний рух, порівнюючи його з терористичним, а згодом – із профашистським, зокрема фашистсько-нацистським рухами. В дослідженні В. Марганця [212] УВО й ОУН характеризуються як загроза стабільності у Східній Україні через їх діяльність на західноукраїнських землях. Загалом тогочасні дослідники намагалися уникати питання історії національно-визвольних змагань 1930-х рр., аби приклад діяльності молодіжних націоналістичних організацій не надихав українську радянську молодь. Досить багато фактів і подій було перекручено, цензуровано. Несправедливе ставлення польської влади до українського населення, утиски українців у культурно-освітній сфері висвітлювалися українськими авторами радянського періоду як утиски трудящих західноукраїнських селян і робітників в умовах капіталістичної системи «панської Польщі».

Післявоєнна ідеологічна політика радянської влади була спрямована на викреслення з пам'яті людей інформації про ці події. У цей період лєвова частка досліджень присвячена відтворенню діяльності радянських комуністичних організацій на теренах західноукраїнських земель, їх внеску у боротьбу за об'єднання досліджуваних земель в єдину радянську державу.

Початок радянських досліджень припадає на кінець 1930-х рр., коли до тематики, що нас цікавить, долучилися радянські педагоги та публіцисти. Серед них В. Мінаєв, С. Чавдаров, Д. Мін, Г. Мінський, М. Константинов. Найбільш ґрунтовними серед них стали статті С. Чавдарова [279]. Окремі дослідження, що стосуються впливу українських націоналістичних рухів та партій на розвитку української освіти у міжвоєнній Польщі, з'явилися в 1950–1960 рр. Зокрема, радянський науковець І. Павлюк широко використав статистичні дані та інформацію з преси, залучив архівні фонди не лише Львова, а й Волинської області. Автор переконливо проаналізував процес закриття українських шкіл і вчительських семінарій, а також висвітлив виступи студентів, учнів, населення Західної України за школу з рідною мовою викладання [375, с. 79–101]. Але, звісно, ця інформація подавалась як боротьба мас проти буржуазної Польщі. Л. Баїк у 1963 р. зробив вдалу спробу подати періодизацію шкільної політики Польщі на західноукраїнських землях, виділивши три періоди: перший – 1919–1923 рр.; другий – 1923–1932 рр.; третій – 1932–1939 рр. Підставою для вказаної періодизації автор взяв такі віхи: рішення Ради послів від 14 березня 1923 р. про анексію Західної України Польщею, шкільні закони від 31 липня 1924 р. та 11 березня 1932 р. [300, с. 21–25].

Отже, у дослідженнях радянських вчених із питань освіти особлива увага приділялася статистичним даним, наприклад, при аналізі шкільного закону Польської держави від 31 липня 1924 р. Викликало інтерес і проведення в Західній Україні шкільних плебісцитів. Автори здебільшого розглядали функціонування українських шкіл в окремих населених пунктах. Проте цей матеріал викладено дуже стисло і коротко. В їхніх працях інколи порушувалося питання про матеріальне забезпечення шкіл і бюджетні асигнування на освіту, а отже, задоволення потреб у навчанні представників національних меншин у Польщі, розглядалося співвідношення уроків українською та польською мовами в школах, яке було на користь так званої державної мови. Науковці також вказували на засилля католицької церкви в школах, ущемлення прав українських школярів греко-католицького та православного віросповідань. Однак слід зауважити, що в

радянській історіографії жодним чином не розглядалася боротьба українських націоналістичних організацій за збереження української освіти.

За комуністичного панування польська історіографія йшла шляхом засудження визвольних подій. Польські джерела комуністичного періоду говорять про гноблення мас буржуазним урядом Другої Речі Посполитої. Проблеми освітньої політики національних меншин у Східній Галичині в міжвоєнний період знайшли відображення в праці Я. Жарновського [469], в якій одночасно з аналізом політичного та соціально-економічного розвитку країни у 20–30-х рр. ХХ ст. схарактеризовано й освітню політику Польської держави у цей період. Варте уваги дослідження польського науковця К. Тшебятковського [464], присвячене початковій освіті Польщі у період її розбудови та становленню й стану освіти національних меншин. Розвідка відрізняється багатим фактологічним матеріалом і стосується зокрема питань початкової освіти українців. У монографії Я. Томашевського [460] частково описується стан української освіти у Другій Речі Посполитій. У його ж роботі [461] висвітлюється становище українців у Польщі середини 20-х рр. ХХ ст., аналізується суспільно-політична та особливо культурно-освітня боротьба українців у складі Польської держави. У працях польських авторів досить слабо висвітлено інформаційно-пропагандистський аспект діяльності українських націоналістів у боротьбі проти полонізації освіти.

Праці польських істориків Х. Зельмського [470], Ф. Арашкевича [283, s. 161–230] допомагають розкрити сутність навчального процесу у міжвоєнний період, віднайти документальні підтвердження політики польського уряду, спрямованої на ополячення населення українських земель. В монографії С. Мауерсберга [443] подається позитивна оцінка діям польського уряду у галузі освіти. Наукова розвідка М. Іваніцького [438] належить до типових комуністичних історичних праць, де описуються всі утиски буржуазної шкільної системи. Праця М. Папіржинської-Турек [445] відрізняється поміркованістю та багатим фактажем. Авторка докладно розглядає польську систему освіти та роль українців у ній. В книзі В. Серчука [452] реконструйовано становище української освіти у Польщі, але з позицій «класової боротьби людності української за права народу». Тобто

висвітлюється боротьба КПЗУ проти «буржуазного режиму» Польщі, але широко критикується діяльність українських націоналістів. Робота А. Хойновського [429] присвячена розгляду політики польського «буржуазного режиму» щодо національних меншин. У монографії А. Айненкіля [448] аналізується державна політика Польської республіки, в т.ч. й освітня політика її уряду. Публікація Т. Пьотркевича [446] головним чином присвячена проблемам співжиття польського корінного населення з національними меншинами. В ній ідеться про становище українського населення у Другій Речі Посполитій.

Отже, слід зауважити, що польська історіографія періоду Польської народної республіки певним чином копіювала настрої радянських історіографів, при цьому додаючи місцеві особливості культурно-освітнього співжиття поляків та українців у Другій Речі Посполитій. Зокрема, у дослідженнях польських істориків та авторів 1950–1990 рр. ішлося про боротьбу народних мас Польщі проти буржуазного панського порядку міжвоєнної Польщі. Оновна увага в них акцентувалася на гнобленні трудящих польською буржуазією та буржуазним поміщицьким урядом, діяльності комуністичних партій та організацій міжвоєнного періоду у Польщі та їх впливі на народні маси. Те ж саме стосується висвітлення освітніх процесів, де йдеться про дискримінацію буржуазією простого народу. Можна твердити, що боротьба за українську національну школу польськими істориками періоду ПНР не розглядалася, а якщо і згадувалася, то лише у контексті боротьби трудящих проти буржуазного ладу міжвоєнної Польщі.

Особливо напрям досліджень українського національно-визвольного руху став розвиватися з відновленням української незалежності в 1991 р. Найбільшу увагу українських дослідників привертають методи боротьби УВО та ОУН, шляхи подолання проблем, які виникали в ході проведення акцій спротиву, що відбувалися за участю організацій та осередків ОУН [474, с. 32–40].

Робота І. Андрухівця присвячена освіті та духовному вихованню в краї [296]. В дослідженнях В. Виздрика [304], В. Головенька [311], В. Окаринського [365, с. 144–148], Р. Пальчевського [480] характеризуються молодіжний рух на західноукраїнських землях та його вплив на становище української освіти у

Польщі міжвоєнного періоду. У 2019 р. в Україні перевидана книга В. Мартинця [213], що вперше побачила світ у 1949 р. Її автор у міжвоєнний період був учасником молодіжного руху, а згодом – одним із засновників ОУН. І тому добре знав історію становлення молодіжних освітніх організацій Західної України. Праці Б. Савчука [481], І. Шумського [416], Р. Щура [417 с. 123–135] також становлять науковий інтерес та використані у дисертації.

Історикиня Л. Алексієвець [295, с. 10–29]. у своїй книзі також торкалася питань освітнього рівня польського суспільства в означений період Авторка розглянула цілий спектр історіографічних досліджень, що проводилися українськими істориками різних поколінь, висвітлила й проаналізувала розвиток ідей та шкіл історіографії. В монографії Г. Білавич та Б. Савчука «Товариство «Рідна школа» (1881–1939)» проаналізовано початок роботи, історію та структуру освітнього товариства «Рідна школа» як каталізатора не тільки розвитку освіти та науки в західноукраїнському регіоні, а й потужного національно-патріотичного центру виховання шкільної та юнацької молоді [297].

Історії та діяльності Товариства присвячені публікації дослідників у науковому альманасі «Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність» [182; 208; 231; 234], а також дисертаційні дослідження Г. Білавич [471] та П. Хмельовського [484]. В монографії Н. Приймак акцентується увага на діяльності товариства у сфері шкільництва та діяльності УПТ у контексті суспільно-політичних реалій міжвоєнної Західної України ХХ ст. [373].

Сучасна українська історіографія культурно-освітніх процесів у Східній Галичині та Волині в міжвоєнний період (1921–1939 рр.) представлена ґрунтовними дослідженнями доктора педагогічних наук Б. Ступарика, який висвітлив потреби сучасного шкільництва, аналізуючи досягнення української освітньої громади 1920–1930 рр. на цих теренах. У низці своїх наукових праць вчений аналізує боротьбу української громадськості за право на україномовне навчання в школах Другої Речі Посполитої та визначає роль українських культурно-освітніх товариств у піднесенні рівня освіченості населення і відстоюванні національних прав українців Польщі [176–181].

М. Гнатюк [316], аналізує жіноче шкільництво на прикладі м. Коломиї. У праці подано цілісну картину розвитку системи освіти у межах 1919–1939 рр. на теренах Польської держави, здійснено аналіз окремих структурних елементів шкільної освіти Галичини міжвоєнного періоду. В ній також розкрито зміст і суть правового регулювання освітньої політики країни, досліджено польську асиміляційну політику в сфері освіти на західноукраїнських землях щодо українців і україномовної освіти, з'ясовано роль культурно-освітніх товариств у піднятті рівня освіти населення, боротьбі за україномовну освіту.

У монографії О. Рудої [391] на основі опрацьованого джерельного матеріалу досліджено освітню політику польського уряду у Галичині, застосовану до національних меншин. Вчена проаналізувала реалізацію мовної політики в освітній сфері, діяльність представників українських політичних партій у польському сеймі, їхнє намагання відстояти та зберегти українську освіту в Галичині та Волині. Чільне місце приділено висвітленню роботи українських громадських організацій та їх взаємозв'язок із українськими партіями як націоналістичного так і центристського спрямування. Робота засвідчила високий фаховий рівень історичного дослідження і є однією із найкращих по даній проблематиці.

Питань, пов'язаних із досліджуваною темою, торкалися й інші дослідники. Зокрема, Т. Завгородня у своїх працях [321; 322] на підставі архівних матеріалів охарактеризувала розвиток освіти в регіоні та Другій Речі Посполитій загалом. Наявні розвідки, присвячені аналізу суспільних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період [342]. Проблеми розвитку освіти в Польщі у міжвоєнний період знайшли конкретне відображення в публікаціях Л. Зашкільняка і М. Крикуна [324], В. Ярового [420], В. Виздрика [304], сучасного українського історика, який висвітлив освітні процеси міжвоєнного періоду у польських «східних кресах». У монографії І. Ворончака «Шкільництво на Борщівщині» звертається увага на загальнодержавні процеси, які відбувалися у системі освіти, розбудову українських початкових і середніх освітніх закладів, участь в освітньо-виховному процесі польських та українських культурно-

освітніх товариств і організацій [302]. Дослідження В. Яремчука [419] присвячене правовому регулюванню освітньої галузі Другої Речі Посполитої та ролі освіти в її політиці національної асиміляції. Цієї ж теми торкається Л. Присташ [374], яка аналізує положення закону «Про воєводське самоврядування» (1922), що регулював організацію системи освіти. У дослідженні також ідеться про причини прийняття цього закону та подальшої його нереалізованості. У публікації О. Кузенко [168] звертається увага на соціально-політичні причини здійснення освітніх реформ у Польщі у 1920–1930 рр., скерованих на асиміляцію національних меншин, у тому числі й українців.

Окрему групу досліджень, що використані при написанні дисертації, складають також праці, присвячені участі українських і польських культурно-освітніх товариств та організацій у розвитку системи освіти на теренах західноукраїнських земель, що входили до складу Другої Речі Посполитої. Зокрема, у монографії Я. Яціва [423] детально проаналізовано діяльність різних українських молодіжних організацій і об'єднань у Східній Галичині таких як «Орли-КАУМ», «Дорости» та розкрито їх роль у піднесенні національної свідомості молоді.

У цьому контексті варто відзначити розвідку О. Винничука [305], яка присвячена становленню і розвитку товариства «Луг» на теренах Східної Галичини у 1919–1939 рр. та його місцю й ролі в національному вихованні молоді. Заслугує на увагу й стаття Д. Герцюка [310], у якій проаналізовано характер підтримки української освіти громадськістю. У публікації С. Пономаренка [371] висвітлюється діяльність культурно-освітніх товариств на освітній ниві. Розвідка Л. Романовської [385] розкриває розвиток, структуру та функціонування українських дитячих об'єднань у міжвоєнній Польщі. У дослідженні І. Романько [386] з'ясовано механізм взаємодії державних культурно-освітніх установ із україномовними закладами освіти. О. Кавулич у своїй статті [338] аналізує наявний доступний, досить багатий та широко охоплюючий різні сфери освітніх проблем матеріал української преси, яка доступно та виважено висвітлює українські освітні процеси. В дослідженні І. Нагачевської [363] охарактеризовано

роль української жінки у національно-визвольному, культурно-просвітницькому русі міжвоєнної Галичини. А. Портнов [369] акцентує свою увагу на історіографічних працях польських дослідників про культурне життя українців у Польщі. Стаття М. Семківа [269] присвячена ролі культурно-освітніх товариств у піднесенні рівня освіченості населення та національної свідомості молоді.

В публікації Н. Зьомко [327] характеризуються освітні процеси та протистояння колонізаційній політиці української молоді Східної Галичини крізь призму різних акцій спротиву політиці польської влади на українських землях. Н. Клименко досліджує внесок українського жіноцтва в розвиток українського національного освітньо-наукового процесу [250]. Проблеми розвитку національної освіти в Галичині висвітлює В. Кондратюк [342]. Стаття І. Комісара стосується психологічних особливостей молоді у досліджуваний період та допомагає прослідкувати мотиви боротьби молоді за українське національне шкільництво [248]. Завдяки отриманим знанням з цієї розвідки ми можемо охарактеризувати мотиви української молоді, що спонукали її відстоювати національні права, не зливаючись в єдиний народ, як того прагнула польська влада.

Монографія Т. Завгородньої [321] є спробою прослідкувати особливості підготовки вчителів для української школи. М. Галай у статті дослідив стан системи підготовки учителів на основі нормативно-правових актів Другої Речі Посполитої [307]. У своїх публікаціях В. Комар [340], О. Пастельжук [368], С. Кульчицький [356], М. Посівнич [380] представили широкий фактичний матеріал, що відображає події того часу й дає нам можливість більш чітко проаналізувати поміркований та радикальний спротив полонізації у міжвоєнний період. Мовна, культурно-освітня політика ЗУНР та Польщі фрагментарно розглянута у наукових розвідках Д. Стівбухи [174], М. Гона [312].

Українська історіографія була спрямована на дослідження всіх аспектів національно визвольного руху, починаючи від розвитку української вищої освіти та школи, дослідженнями діяльності найбільших молодіжних організацій, як патріотичного так і релігійного спрямування, системи вишколу в патріотичних

молодіжних осередках ОУН, а також дослідження матеріальних пам'яток даних організацій [435, р.34].

Сучасна українська історіографія деякою мірою також є заангажованою у зв'язку з постімперською травмою українських істориків, через що об'єктивність у дослідженнях іноді в найважливіших деталях і нюансах заміняється бажанням ствердження національної самоідентичності та самосвідомості. Комплекс або травма пострадянщини певним чином впливає на неупереджене, намагання об'єктивного бачення змін, процесів, зокрема у галузі освіти та шкільництва в ті буремні часи, які були дуже контроверсійні, й українська громада сперечалася за свої права з польською громадою, тобто з польсько державою. Відтак поки ми не позбулися пострадянського травматизму свідомості, навіть сучасні вчені не завжди є об'єктивними в оцінці тих подій, тому що ще превалує не науковий підхід, а принцип національної сатисфакції, національного відродження. І попри те, що іноді фактаж подається справжній, документальний, але його трансформація, інтерпретація залежать від посттравматики. Східна Європа ще не позбулася пострадянського фактажу і травм у науковій галузі теж.

Аналізуючи польську історіографію кінця ХХ – початку ХХІ ст., зауважимо, що від 1991 р. розпочалося повноцінне вивчення історії польської системи шкільництва періоду Другої Речі Посполитої. Однак становище української освіти, особливо політика утисків українців в їхніх культурно-освітніх правах у період Другої Речі Посполитої, не отримала об'єктивного висвітлення. Але певні спроби розкрити всі аспекти освітньої політики уряду Польської держави все ж були. Так, М. Сирник видав монографію [458], в якій аналізує польську й українську системи освіти, акцентує свою увагу на українських освітніх процесах. Праця К. Грунгберга і Б. Шпренгеля [463] дотично торкається розбіжностей в поглядах національних, польської та української, еліт у міжвоєнний період на теренах Західної України щодо освітнього питання. Праця польського історика С. Маєвського [442] висвітлює становлення польської системи освіти, частково торкаючись проблем, з якими стикалася українська освіта. У роботі

В. Рошковського [450] простежується історія освіти Польщі, але не приділено уваги історії освіти національних меншин.

Для сучасних досліджень освітньої політики Польської держави 1919–1939 рр. характерний поглиблений інтерес до проблем польсько-українських взаємин в освітній сфері, участі українських культурно-освітніх і політичних організацій у боротьбі за україномовну освіту, функціонування окремих ланок системи освіти.

Серед праць польських істориків заслуговує на увагу наукове дослідження У. Врублевської [518–519], присвячене проблемам формування та реалізації освітньої політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин, етнічних і релігійних груп у 1918–1939 рр. на теренах західноукраїнських земель. Розвиток початкового шкільництва національних меншин у Польській державі в 1920-х рр. розглянуто К. Уразінською [465]. В дослідженні М. Бернацької [284] осмислюється проблема організації освіти в сільській місцевості серед національних меншин Польської держави міжвоєнного періоду, аналізуються найважливіші риси та проблеми сільської школи, її потенціал, матеріальне й кадрове забезпечення.

Таким чином, сучасна польська історіографія, спираючись на здобутки попередників, українських та зарубіжних сучасників, робить також свій внесок у дослідження тематики національного співжиття українців та поляків у Другій Речі Посполитій. Дослідження різних його аспектів розкриває суть українсько-польських стосунків міжвоєнного періоду. Слід також зазначити, що сучасна польська історіографія акцентує свою увагу на освітніх процесах у міжвоєнній Польщі, подекуди виправдовуючи освітню політику Другої Речі Посполитої. Сучасні польські науковці досліджують культурне, освітнє життя українців у краї, приділяючи менше уваги зв'язкам ОУН із молоддю, замовчуючи деякі аспекти боротьби між ОУН і польськими органами влади. Автори наголошують на позитивних впливах польської освіти та культури на українців. Варто відзначити, що більшість сучасних польських вчених не акцентують своєї уваги на дослідженні боротьби українських націоналістичних організацій за збереження

української освіти міжвоєнної Польщі, що підкреслює актуальність нашого дослідження.

Отже, аналіз історіографії свідчить про фрагментарність, відсутність комплексності у висвітленні проблеми боротьби українських націоналістичних організацій за збереження української освіти в Польщі у міжвоєнний період. Практично всі наведені дослідження висвітлюють аспекти освітньої діяльності українських політичних партій, культурно-освітніх товариств, духовенства та релігійних організацій, зазначену проблему належно не проаналізовано. Через це актуальним є проведення окремого дослідження, присвяченого боротьбі українських націоналістичних організацій за збереження української освіти в Польщі.

1.2. Джерельний комплекс дослідження

Джерельна база нашого дослідження є досить різноманітною. Умовно її можна поділити на три групи: неопубліковані, опубліковані та матеріали періодичних видань. Найбільшою за масивом є перша група джерел. Насамперед це матеріали, які зберігаються в обласних архівах України. Значна частина архівних документів виявлена у ЦДАВО України у ф. 3833 «Краєвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях» [1–4], у яких містяться документи і матеріали краєвого проводу ОУН на західноукраїнських землях, колекція українських емігрантських установ, організацій та окремих осіб, де важливими для нашого дослідження є інформація про друковані видання ОУН і УПА за 30-ті роки ХХ ст. [1], кореспонденція між обласними і міськими управліннями цих організацій [2], звіти про відновлення товариства «Просвіта» в Галичині і Волині [3], документація ОУН [4] тощо. Статті різних авторів на історичні, політичні, культурно-освітні теми в газеті «Краківські вісті» [5], винятково цінні протоколи зборів економічного семінару УНІ в Варшаві [6] зберігаються у ф. 465 «Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція)». Фонди ЦДАГО України представляють

документи звітів КПЗУ [7–8], що містять інформацію про суспільно-політичний стан на західноукраїнських землях та стосуються української освіти.

У фондах ЦДАЛ нами проаналізовано справи «Кураторії Львівського шкільного округу» (м. Львів») [9–15], звіти про організацію і стан початкового шкільництва у Львівському шкільному окрузі [10–12], звіти шкільних інспекторів у м. Кам'янці-Струмиловій про стан перевірених початкових шкіл у повіті [13], документи про діяльність товариств та рухів у школах [14–15]. Важливими для нашого дослідження є відомості про вчителів з їхніх особових справ, список екзаменів та запитань, самі екзаменаційні роботи кандидатів на вчителів тощо. Тут також містяться дані з розвитку освіти не тільки у Львівському воєводстві, а й на всіх західноукраїнських землях. Матеріали ф. 205 «Прокуратура апеляційного суду м. Львів» [16–18] відтворюють судові процеси над обвинуваченими в антидержавній діяльності, а саме за саботажі та антишкільні виступи. Зокрема, нашу увагу привернули акти звинувачення осіб у причетності до УВО та ОУН. Про діяльність різних політичних партій, наукових, культурних, освітніх, військово-спортивних, опікунських та інших товариств і організацій м. Львова дізнаємось з фондів ЦДАЛ: ф. 206 «Українське педагогічне товариство «Рідна Школа» [19–22], ф. 309 «Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові» [23], ф. 344 «Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) [24], ф. 348 «Товариство «Просвіта» [25–26].

Важливу групу джерел нашої роботи складають справи низки фондів Державного архіву Львівської області (ДАЛО), зокрема ф. 1 «Львівського воєводського управління» [61–67], ф. 108 «Львівського повітового управління державної поліції у м. Львів» [68–71], ф. 536 Дрогобицький повітовий суд [73].

У процесі дослідження нами використано важливі матеріали про політику польського уряду стосовно українського шкільництва: директивні документи, розпорядження міністерства оборони, державного комітету фізичного виховання і військової підготовки Польщі, річні звіти про діяльність українських руханково-спортивних товариств, в яких знаходяться матеріали про доноси, нагляд за

товариствами, спортивними клубами, відомості про арешти, репресії, слідство над активними членами тощо [64; 66; 67].

Під час написання дисертації також використані документи та матеріали Державного архіву Тернопільської області (ДАТО). Серед документів Тернопільської воєводської команди поліції, міського комісаріату державної поліції [110–111] слід виокремити поліцейські донесення, арешти, допити тощо, які містять цінні дані щодо учасників спротиву полонізації культурного й освітнього життя. У процесі дослідження ми послуговувалися матеріалами Бучацької повітової команди поліції [112–113] через те, що цей повіт протягом міжвоєнного періоду був охоплений проукраїнським національним рухом. У свідченнях поліції почерпнуто важливі відомості про стан освіти, школи, національно-культурні та освітні товариства, діяльність УВО, ОУН та інших груп і об'єднань та їх боротьбу проти полонізації освіти. У матеріалах ф. 348 «Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта», м. Кременець Волинського воєводства» [115] відтворена діяльність Товариства «Просвіта» у Тернопільському воєводстві. У вибраній справі виявлено дані про взаємодію Товариства з українськими націоналістичними організаціями у сфері підтримки української шкільної освіти.

Значну цінність для нашого дослідження становлять справи ф. 194 «Тернопільська повітова шкільна рада, м. Тернопіль Тернопільського воєводства» [77–86], в яких знаходяться звіти, статистичні дані, заяви, інформація про стан шкільництва в повіті, а також документи та розпорядження, за якими регулювався освітній процес у повіті. У цьому ж фонді містяться також документи, що дають змогу прослідкувати динаміку зростання авторитету ОУН серед української молоді Галичини. Цікавим джерелом стали документи, в яких ідеться про санітарний стан шкіл Тернопільського повіту [84], штрафи батьків за невідвідування учнями шкіл [85], а також особові справи вчителів шкіл Тернопільського повіту за 1924–1925 рр. [79], списки учнів, що не прийшли на заняття [82], свідчення про прийняття дітей до шкіл у 1922–1923 рр. [83], списки Міністерства освіти на службовців, яких було заборонено приймати на роботу

[86]. Процеси повоєнної відбудови і розвиток початкового шкільництва на теренах Тернопільського, Скалатського та Кременецького повітів Тернопільського воєводства у 1919–1924 рр. відображено у ф. 196 «Скалатська повітова шкільна рада, м. Скалат Тернопільського воєводства 1919–1933 рр.» [87–88].

З ф. 231 «Воєводське управління в Тернополі» нами опрацьовано документи, які всебічно висвітлюють освітнє життя на Тернопільщині після польсько-української війни 1918–1920 рр. Архівні матеріали, що зберігаються у фондах польської поліції та адміністративних органів, розкривають процеси полонізації освіти на західноукраїнських теренах і переслідування спротиву цій політиці уряду Другої Речі Посполитої. В процесі дослідження нами використано переписки з судовими інстанціями, матеріали судових процесів тощо, відомості про рапорти слідчого управління про організацію поліції, політичне становище, стан суспільної безпеки і громадського порядку на території Тернопільського воєводства, а також донесення органів поліції про діяльність окремих членів ОУН і розповсюдження ними нелегальної літератури, рапорти про антишкільні виступи в селах Тернопільського воєводства та діяльність УВО, ОУН, УНДО, а також про кримінальні злочини за IV квартал 1933 р. Проаналізовано свідчення про переслідування польською владою молодіжних осередків через їхній мілітарний характер діяльності [89–109].

Документи фондів ДАІФО висвітлюють співпрацю ОУН із товариствами «Сокіл», «Січ», «Луг», «Пласт», «Відродження», оповідають про ситуацію у сфері освіти на теренах Станіславського воєводства, описують діяльність освітніх закладів краю. Архівні дані є важливим джерелом інформації і доповнюють наявний матеріал, який використовується для висвітлення роботи українських націоналістичних організацій в галузі освіти. Документи ф. 2 [57–59] стосуються повітів Станіславського воєводства. Серед понад 16000 справ обох фондів значна частина присвячена освіті, громадському та культурному руху українців воєводства. Фонд 68 розкриває діяльність органів поліції, звідки черпаємо інформацію про політичний стан та правопорядок у повітах, воєводстві. Численні

документи свідчать про високу кількість виступів батьків, учнів, молоді, членів націоналістичних організацій на підтримку української освіти [60].

Розглядаючи систему освіти на теренах західноукраїнських земель крізь призму матеріалів ДАІФО, слід зазначити, що згідно територіального поділу, освітою в краї опікувались спеціальні окружні шкільні ради. Окружні шкільні ради були створені для організації, керівництва та контролю за роботою всіх навчальних закладів державної та приватної форм власності на території свого округу. Станіславська окружна шкільна рада, до округу якої входили Станіславський і Тлумацький повіти, створена в грудні 1870 р.; Рогатинська, яка охоплювала Рогатинський і Перемишльський повіти, – в червні 1873 р. Згідно з указом австрійського імператора від 6 грудня 1887 р., кожен повіт повинен був становити самостійний шкільний округ з окремою окружною шкільною радою. Відповідно до розпорядження Міністерства віросповідань і освіти від 14 липня 1933 р. були утворені посади шкільних інспекторів. Через це решта повітових шкільних рад також припинили свою діяльність в 1933 р. Згідно з наявних джерельних матеріалів, повітові шкільні ради у Державному архіві Івано-Франківської області представленні 4 фондами, 2148 одиницям зберігання, 1881–1937 років [434, s. 6].

Наявні матеріали свідчать про серйозне ставлення місцевої шкільної адміністрації до виконання розпоряджень міністерства освіти та віросповідань та розпоряджень Львівської кураторії, також до дотримання польського шкільного законодавства та проведення чіткої навчальної та культурно-просвітницької роботи на місцях. Також матеріали архіву допоможуть дослідникам скласти повну картину господарсько-фінансової діяльності навчальних закладів Станіславського воєводства, співпрацю шкіл з українськими та польськими організаціями. Важливими для дослідників стануть документи, пов'язані з боротьбою українських культурно-освітніх товариств за українську школу та україномовну освіту загалом, дотримання культурно-освітніх прав українців та теренах міжвоєнної Польщі [434, s. 11].

Архівні матеріали, що певним чином стосуються нашого дисертаційного дослідження, знаходяться також у Державному архіві Волинської області (ДАВО). Основними документами у його фондах є листування з повітовою командою та постерунками поліції, статистичні звіти повітової поліції, інформація про функціонування навчальних закладів на Волині. Вони дають змогу висвітлити роль інтелігенції в культурному житті Західної Волині [413, с. 56–61].

Справи, що допомагають створити повну картину суспільно-політичного, культурно-освітнього життя товариства «Просвіта» та його членів, знаходимо у ф. 54, ф. 389 [39–49; 55]. Нашу увагу привернули дані про учнів, вчителів, кошториси, бюджети, програми занять та інші відомості, потрібні для написання дисертаційного дослідження. З даними поліції щодо діяльності українських націоналістів, виступів населення проти закриття українських шкіл ми ознайомилися у ф. 1 «Волинська воєводська команда державної поліції», ф. 115 «Ковельська повітова команда державної поліції» та ф. 160 «Сокільський постерунок державної поліції, містечко Сокіл Луцького повіту Волинського воєводства» [30–34; 53–54; 55].

У дисертації також використані документи ф. 8 «Луцький шкільний інспекторат Кураторіуму Волинського шкільного округу» [35–36], де зберігається основна інформація про освітню діяльність у воєводстві. Частково висвітлюють парламентську боротьбу за збереження української освіти в краї листи послів до сейму, їхні доповіді, які містяться у ф. 60 «Українська парламентарна репрезентація Волині» [50–51]. Здійснити аналіз політики Польщі щодо Волині та етапів боротьби ОУН у 1930-х рр. допомогли нам матеріали ф. 46 «Волинське воєводське управління», в яких є цікава інформація про політику Польщі щодо Волині [37–38]. У ДАВО знаходимо цінні дані про український національний рух у Польщі, діяльність українських політичних партій і громадських організацій у сфері будівництва української національної освіти на терені Волинського воєводства. Вони дають змогу прослідкувати діяльність українців, що трактувалася з боку Польської держави як незаконна, але передовсім містила проукраїнський характер.

Джерела польських архівів відтворюють освітні тенденції досліджуваного періоду на українських землях Другої Речі Посполитої. Важливими для нашого дослідження є щорічні місячні звіти воєвод польському уряду про суспільно-політичну, економічну та культурно-освітню ситуацію в міжвоєнній Галичині, відносини польської влади з представниками національних меншин, діяльність політичних партій нами отримано з фондів Архіву актів нових у Варшаві [506]. Місячні звіти повітових староств і донесення поліції знаходимо у фонді «Актив Генерального інспекторату Збройних сил» Центрального військового архіву у Варшаві [116–117].

Крім цього, нами опрацьовано документи, вміщені у збірниках нормативно-правових актів: «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», «Dziennik Praw Państwa Polskiego», «Dziennik Ustaw Śląskich», «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej», «Dziennik Urzędowy Kuratorium okręgu szkolnego we Lwowie». В роботі використані документи, опубліковані в збірнику «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», з-поміж яких варто виокремити тексти Ризького мирного договору 1921 р. [144]; Малого Версальського договору 1919 р. [143]; тексти конституцій Польської Республіки від 17 березня 1921 р. [152] і 23 квітня 1935 р. [145]; закони щодо системи освіти [122–125; 127–138]. Значний інтерес для нашого дослідження становлять матеріали та документи стосовно організації державного та приватного шкільництва [158; 134; 135], діяльності кураторій шкільних округів і шкільних візитаторів [131–133], які містяться в збірнику документів «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej».

Роботу шкільних рад і кураторії дали змогу простежити розпорядження кураторії, вміщені в збірнику «Dziennik Urzędowy Kuratorium okręgu szkolnego we Lwowie» [127–138] та про будівництво державних початкових шкіл і їх стан у Львівському воєводстві [187]. Крім цього, нами опрацьовано закони, що стосуються освіти, які виходили у міжвоєнній Польщі [149; 156]. 31 липня 1924 р. прийнято закони «Про деякі постанови в організації шкільництва», «Про мову урядування

державної і місцевої адміністрації» та «Про мову урядування судів, прокурорських органів та нотаріату» [155]. Для дослідження діяльності культурно-освітніх організацій нам знадобилися їхні статuti [142] та звіти, у яких вміщено відомості про діяльність товариств, кількість філій, членів, проведені культурні та освітні акції [162–163]. Статистичні дані про політичний, релігійний і культурно-освітній розвиток Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств містяться в «Малому статистичному щорічнику» [189] та «Річнику статистики Польської Речі Посполитої» [192–196]. Інформація про кількість початкових, середніх, професійних, вищих навчальних закладів, учительських семінарій та учнів і педагогів репрезентована у статистичних збірниках «Статистика шкільництва» 1932–1939 рр. [197–202].

Важливими для нас є спогади, мемуари очевидців тих подій, які в різний час побачили світ. У публіцистичних розвідках польських діячів висвітлюється освітня політика Польщі щодо національних меншин, реформування освітньої сфери. Зокрема, у працях С. Собінського [454], З. Столінського [457], Ф. Слівінського [453], К. Сосніцького [455] зосереджено увагу на реорганізації освітньої системи Польщі, реалізації концепцій національного та державницького виховання, функціонуванні шкільництва національних меншин, а також їхній боротьбі за національні школи. Е. Ромер підкреслював шкідливість впливу утраквізму в шкільництві на дітей, позбавлених можливості навчатися рідною мовою [449]. Польсько-українські проблеми в Галичині та шляхи їх вирішення аналізували А. Бохенський, Я. Лось, В. Бохенський [426]. У процесі підготовки дисертації також проаналізовані публікації мемуарного характеру міністра віросповідань та освіти С. Грабського [433], в яких він обґрунтовував необхідність запровадження двомовності в шкільництві східних воєводств Польської держави, що, на його думку, мало сприяти зміцненню там польськості та врегулюванню міжнаціональних відносин. Вплив утраквізації на державне шкільництво та навчальні заклади національних меншин аналізував у своїх споминах С. Хрусцель [430]. Особливої уваги заслуговують спогади польських політичних діячів С. Тугутта [225] та В. Вітоса [226]. Громадсько-політичний діяч В. Макар [210]

звертав увагу на нав'язування учням обов'язкових творів польських письменників, зокрема Генрика Сенкевича «Огнем і мечем», та негативний вплив цих творів на учнівську молодь. І. Макух опублікував відомості про діяльність українських послів і сенаторів, відстоювання ними освітніх прав українського народу, інформацію про суспільно-політичні процеси міжвоєнних років [211]. Важке життя українських педагогів, їхні спроби виховувати учнів у національному дусі розкривають у своїх мемуарах учителька О. Дучимінська [320]. Значний інтерес становлять спогади громадського діяча та історика І. Крип'якевича [167]. М. Соневицький відтворив спроби польської влади полонізувати українські навчальні заклади, що проявилось в запровадженні обов'язкового вивчення польської мови, зменшенні кількості годин на вивчення української, заміні українських учителів поляками [217]. Спомини про свої шкільні роки, ставлення учителів-поляків до українських школярів, взаємини між польськими та українськими дітьми в міжвоєнній Галичині представлено Л. Біласом [214]. Про події в міжвоєнному Львові, міжнаціональні відносини в краї, згадки про свої шкільні роки залишив Р. Волчук [204]. Відомості про боротьбу українців за національне вище шкільництво подав Ю. Редько, опублікувавши свої спогади під псевдонімом Ю. Крук-Мазепинець [206]. О. Федак-Шепарович охарактеризувала громадську діячку, педагога та письменницю Костянтину Малицьку [218]. О. Кравченко виклав спогади педагогів україномовної державної гімназії в Тернополі [499]. Директор гімназії М. Герцюк навів дані про спротив українських школярів полонізаційному натиску влади [310]. В. Янів розкрив полонізацію українського шкільництва та вплив на гімназистів «Пласту», «Союзу української націоналістичної молоді» [223]. Інші учні цього закладу З. Матла [170] та О. Питляр [215] з'ясували вплив УВО та ОУН на гімназійну молодь. Вагоме значення мають спогади мешканців міжвоєнного Львова О. Царик [507–508], А. Рудницької [513], Я. Слаби [514], які містять відомості як про співіснування різних національностей на побутовому рівні, так і про умови навчання в приватних і державних школах. Спогади відомих громадсько-політичних діячів: Й. Дорошевського [224], Л. Цегельського [219], А. Чернецького «Спомини з мого

життя» [220], І. Макухи [211] які дають можливість краще зрозуміти історичний контекст та характеризують політику владних інституцій держав, у складі яких перебували землі Східної Галичини, фрагментарно відображають дискримінацію українців на мовному ґрунті. Важливим джерелом для вивчення нашої проблеми є матеріали українських і польських періодичних видань, більшість з яких знаходяться в ЦДІАЛ України у Львові. Зокрема, до таких видань можемо віднести газети «Діло» [236–239; 243–244; 256–257; 262; 265; 273; 275] та інші періодичні видання.

Отже, виявлення та критичний аналіз різноманітних джерельних матеріалів дає можливість цілісно відтворити процес боротьби українських націоналістичних організацій за збереження української освіти в Польщі, об'єктивно оцінити роль освітніх процесів у формуванні національної свідомості населення краю. Як бачимо, джерельна база з досліджувальної теми досить багата та різнобічна, охоплює опубліковані та неопубліковані документи і матеріали. Детальне її опрацювання дало змогу провести повноцінне дослідження із заявленої теми.

1.3. Методологічні засади дисертації

Реалізацію національно-освітньої політики українських націоналістичних організацій міжвоєнної Польщі щодо населення Галичини досліджено на двох рівнях: емпіричному, що уособлює накопичення фактів на підставі вивчення історичних джерел, їх класифікацію та систематизацію відповідно до мети, завдань і предмета дослідження, та теоретичному, що сформований завдяки досягненню та синтезу знань у формі наукової теорії, аналізу накопиченої інформації, з'ясуванню зв'язків та закономірностей, які є характерними для предмета та об'єкта дослідження, обґрунтованими судженнями і висновками щодо національно-освітньої політики міжвоєнної Польщі. Метою доповідною основою дисертації є принципи історизму, об'єктивності, системності, соціального підходу.

Принцип історизму є універсальним принципом методології дослідження, який передбачає аналіз емпіричного матеріалу в логічній і хронологічній послідовності за обов'язкового врахування взаємозв'язку та взаємозумовленості

його складових. Його дотримання дало змогу висвітлити в освітній сфері Другої Речі Посполитої ті процеси, які суттєво вплинули на збереження національної самобутності населення Західної України, а також врахувати вплив політичних обставин, суспільно-політичної ситуації, культурних, релігійних та інших чинників. З дотриманням цього принципу з'ясовано трансформації польської національно-освітньої політики, їх причини і наслідки, а також специфіку і значущість впливу цих змін на розвиток шкільництва в Західній Україні. Зокрема, неупередженість у вивченні й аналізі освітніх процесів в Україні у міжвоєнну добу забезпечувалася використанням принципу об'єктивності. З одного боку, він орієнтує на соціально-політичну неупередженість під час дослідження, з другого - передбачає всебічний аналіз фактів, процесів і явищ та трактування без будь-якого спотворення історичних реалій. Використання цього принципу дало змогу здійснити критичний аналіз напрацювань попередників, які досліджували окремі аспекти діяльності українських націоналістичних партій і рухів у сфері української освіти. Принцип об'єктивності передбачає зіставлення різних поглядів на національно-освітню політику Польщі та боротьбу етнічного населення Галичини за розвиток національного шкільництва, аналіз оцінок сучасних вітчизняних та іноземних учених, опираючись на факти та події минулого, не підтасовуючи та не замовчуючи їх, а також не підлаштовуючись під наперед окреслені схеми. Завдяки цьому ми представили власне трактування відмінностей між освітньою діяльністю українців, поляків, спрямованою на збереження власної національної ідентичності. Надмірна політизація, замовчування та заперечення діяльності ОУН та інших українських націоналістичних організацій у радянський час унеможлилювали об'єктивне висвітлення діяльності цих організацій та їх впливу на освітні процеси.

У дисертації системність як принцип цілісності й багатоаспектності зв'язків у розкритті об'єкта спрямовувався на ретельне вивчення й оцінку діяльності українських націоналістичних організацій в контексті громадсько-політичного та суспільного розвитку. Його застосування допомогло розкрити цілісність об'єкта національно-освітньої політики урядів Польської держави, оцінити роль й

охарактеризувати місце українських земель у системі культурних, соціальних і політичних трансформацій міжвоєнної Польщі. Використання принципу системності в опрацюванні джерел уможливило виявлення та вивчення джерельного матеріалу, який містить відомості про суспільно-політичні, освітні, релігійні, міжнаціональні, демографічні, міжнародні процеси, що відбувалися в міжвоєнній Польщі. Процеси, події, явища в історії, культурі, духовному та побутовому житті українського народу міжвоєнної Галичини не можна пізнати без їх наукового комплексного аналізу. Аналіз застосований на всіх етапах дослідження. За його допомогою відбувся поділ багатоаспектної суспільно-політичної діяльності українських націоналістичних партій, організацій та рухів у сфері відтворення та відбудови української освіти в Другій Речі Посполитій. Використання загальнонаукових методів аналізу та синтезу, системності, узагальнення, індукції і дедукції сприяло визначенню стану історіографії та джерельної бази окресленої теми, а також розгляду багатоаспектної суспільно-політичної діяльності українських націоналістичних партій, організацій та рухів у сфері відтворення та відбудови української освіти в Другій Речі Посполитій. На підставі використання цих методів вдалося простежити процес реалізації національно-освітньої політики польських урядів у Галичині.

Метод критичного аналізу джерел та історіографії вимагає застосування різних способів перевірки достовірності інформації, почерпнутої з джерел, що характеризуються значним обсягом, політичною заангажованістю, суб'єктивністю. Цей метод застосовано в опрацюванні матеріалів українських і польських архівів, зокрема офіційних документів державних органів влади, повітової влади Галичини, що стосуються освітньої діяльності українських націоналістичних організацій, які часто містять інформацію тенденційного характеру, що вимагає врахування тогочасних історичних умов, ідеологічних підходів. Особливо ефективним цей метод виявився в опрацюванні матеріалів періодики, оскільки тогочасна преса Галичини через цензуру не могла адекватно висвітлювати громадську думку населення краю. За допомогою проблемно-хронологічного методу вдалося послідовно у часі й просторі розкрити головні

чинники формування освітніх ідей у політиці та діяльності українських націоналістичних формувань, показати їх вплив на суспільне життя східних воєводств. Методи компаративістики (порівняння) й аналітично-типологічний дали змогу виявити та проаналізувати основні напрямки й пріоритети діяльності ОУН та інших українських націоналістичних організацій. Пошуковий метод як один із спеціальних методів дослідження використано для визначення стану вивчення досліджуваної проблеми, виявлення джерел з обраної теми, а метод типологізації та класифікації для систематизації джерел, літератури, зіставлення фактів, класифікування поглядів політичних, громадських і релігійних діячів. Герменевтичний метод дає змогу акцентувати увагу на акті «розуміння» джерела, а не на його аналізі чи критиці. Методом проаналізовано джерельні та історіографічні матеріали, статистичні документи, програми, відозви та звернення і на підставі результатів аналізу осмислено значення освітньої діяльності населення міжвоєнної Галичини для збереження національної ідентичності.

Метод періодизації (діахронний) допоміг розкрити специфіку діяльності українських націоналістичних організацій у сфері збереження та розвитку української освіти в Другій Речі Посполитій, виокремити в межах досліджуваної теми важливі проблеми і зосередитися на кожній із них у хронологічному порядку. Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу виявити особливості суспільно-політичного розвитку міжвоєнної Галичини, трансформації в національно-освітній політиці Польщі, адекватно висвітлити й оцінити політичну, культурно-освітню, релігійну діяльність українців краю, спрямовану на забезпечення дітям умов для здобуття освіти рідною мовою та збереження національної ідентичності, їхні відносини з тогочасною владою, а також дослідити головні етапи у формуванні освітніх поглядів ОУН як однієї з найбільш впливових організацій означеного періоду. Системно-структурний метод зорієнтував автора на розкриття цілісності процесів суспільно-політичного розвитку Польщі у міжвоєнний період, взаємозв'язки і взаємопроникнення окремих напрямків суспільно-політичної діяльності ОУН та інших українських націоналістичних партій, організацій та рухів у контексті формування політичної нації.

Важливим у використанні методу систематизації був глибокий аналіз суспільних та історичних систем, виокремлення механізмів їх функціонування й розвитку, де необхідним виступав синтез внутрішніх процесів, що відображається в єдності одиничних і особливих факторів і загальних явищ. У сукупності компоненти суспільно-історичних систем, функціонуючи та розвиваючись у синтезі, неповторності й індивідуальності подій, різноманітних процесів і ситуацій, своїм внутрішнім характером розкривають різноманітність пов'язаних із діяльністю людей відносин.

Отже, використання сукупності наукових принципів і методів стало важливою умовою для досягнення окреслених мети й завдань, посприяло висвітленню змісту та напрямків багатогранної суспільно-політичної діяльності українських націоналістичних партій, організацій і рухів у сфері відтворення та відбудови української освіти в Другій Речі Посполитій. На основі міждисциплінарності, відходу від лінійної історії і впровадження багатовимірних моделей суспільно-політичного життя означеного періоду та застосування різноманітного набору методологічного інструментарію, а також сукупності прийомів наукового дослідження як властивої особливості сучасної методології здійснено спробу уникнути заполітизованих оцінок, суб'єктивізму й упередженості та отримати достовірні результати.

Висновки до розділу 1

Історіографічна база розвитку системи освіти на теренах західноукраїнських земель, що входили до складу Другої Речі Посполитої, представлена роботами як радянських, так і українських істориків в еміграції та працями українських та польських вчених періоду розбудови незалежної України. Радянська українська історіографія негативно ставилась до українського національно-визвольного руху, в тому числі українського молодіжного руху, в його боротьбі за освітні та культурні права та проти полонізації освіти. Але водночас цей рух радянська історіографія використовувала на свою користь. Всі події, пов'язані з національно-культурним життям на західноукраїнських землях під владою Польщі,

трактувались як боротьба народних мас та класів проти польської шляхти та буржуазних порядків. Праці діаспорних вчених містять цінний фактологічний матеріал, але без опертя на архівні документи, які знаходилися в Україні і до яких у науковців не було доступу.

Сучасні українські історики висвітлюють місцеві особливості розвитку української та польської освіти та процеси, пов'язані з діяльністю українських націоналістичних партій і рухів, молодіжних та культурно-просвітницьких організацій задля боротьби проти полонізації освіти. Історіографічний аналіз окресленої проблеми дає підстави стверджувати, що більшість праць висвітлюють її фрагментарно. В них, спираючись на архівні матеріали, розглядаються лише окремі аспекти освітньої діяльності українських політичних партій, культурно-освітніх товариств, духовенства та релігійних організацій. Донині бракує узагальнюючого дослідження з формування національної свідомості українського населення міжвоєнної Галичини крізь призму освітніх процесів та діяльності націоналістичних організацій в галузі освіти у краї.

Джерельна база дослідження є різноманітною та значною за обсягом і дала можливість висвітлити боротьбу українських націоналістичних організацій за збереження української освіти в Польщі та діяльність УВО й ОУН щодо військово-патріотичного виховання української молоді. Завдяки цьому стає можливим об'єктивно оцінити роль освітніх процесів у формуванні національної свідомості населення західноукраїнських земель у міжвоєнний період, переосмислити низку усталених стереотипів української, а особливо радянської історіографії.

Застосована методологія дала змогу обґрунтувати об'єкт, предмет дослідження, окреслити мету і дослідницькі завдання, сформулювати науково обґрунтовані висновки. Обрані принципи та методи допомогли розробити чітку структуру роботи й забезпечити логічний виклад матеріалу щодо висвітлення та оцінки боротьби українських націоналістичних організацій за збереження національної освіти в Другій Речі Посполитій у контексті суспільного розвитку українського народу 1-ої половини ХХ ст.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

2.1. Законодавче регулювання розвитку освіти в Польській державі.

Польський уряд на початку своєї діяльності почав впроваджувати зміни в сфері освіти [410, с. 167–169]. Велике значення мав доробок тих наук, які дотичні до освіти та виховання, а також «модель польської інтелігенції» [442, с. 125]. Освітній рівень поліетнічного населення залишався незадовільним, велика кількість населення була неосвіченою та неписьменною [285, с. 115–129].

Незважаючи на труднощі в галузі освіти, у краї функціонували різноманітні українські товариства [52], які займались боротьбою проти неписьменності та освітньою діяльністю загалом. Завдяки своїй освітній та культурній праці, визначеній у його статуті [119], товариство «Просвіта» спричинило величезні зміни у свідомості галицької молоді. У воєводстві діяла широка мережа філій товариства [3; 25–26; 39–49; 63; 110]. Читальні «Просвіти» працювали в багатьох сілах, тим самим збільшуючи освітній рівень селян Станіславівщини. Культурно-освітнє життя українських земель у складі міжвоєнної Польщі вдало прослідковується у мемуарній літературі українських культурних, суспільно-політичних діячів, науковців [203–223], педагогів [161; 499] та польських [224–226] діячів і урядовців. Важливі відомості про стан освіти в західноукраїнських землях міжвоєнного періоду подаються у довідникових джерелах [486–497].

У квітні 1919 р. Законодавчий сейм Польської республіки видав постанову про наміри анексувати Східну та Західну Галичину [395, с. 169]. Польські урядовці намагалися, недочекавшись остаточного рішення Ради послів союзних держав та ігноруючи протести і бойкот місцевого населення, інтегрувати Галичину у склад Польщі [430, с. 29]. За рішенням Ради представників держав-переможниць від 21 листопада 1919 р. Галичину було включено до складу Польщі терміном на 25 років зі збереженням особливого статусу краю та передбачалося в майбутньому провести референдум. Також Галичина мала б отримати широку автономію, а Галицький сейм – право вирішувати питання віросповідання, освіти, охорони здоров'я,

промисловості, торгівлі тощо [440, с. 26–27]. Згідно із запровадженим у 1920 р. адміністративним поділом півавстрійських земель, які увійшли до складу міжвоєнної Польщі, кордон був пересунутий на захід [461, с. 97–116].

Першим правовим актом, який визнав належність Галичини до Польщі, став Ризький договір від 18 березня 1921 р., відповідно до якого до міжвоєнної Польщі увійшли Галичина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся [144, с. 814–867]. Остаточне рішення про визнання східного кордону Польщі Рада послів Ліги Націй ухвалила 15 березня 1923 р., погодившись із входженням до її складу Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі і Віленщини. Ці кордони залишалися незмінними до 1939 р. За даними перепису населення 1921 р. серед населення Волинського воєводства переважали українці [190].

Основою політичного курсу уряду на приєднаних землях стала полонізація краю, яка мала завершитися тим, що українське питання «або зовсім перестало б існувати, або ж не поставало у такій гострій формі» [344, с. 132–134]. Це викликало хвилю протестів серед українців, які вважали Польську державу загарбником. Вони були обурені тим, що внаслідок повоєнного міждержавного розмежування східної частини Європи стали національною меншиною, та розчаровані невдачами в боротьбі за свою державу [344, с. 132–134]. Водночас відповідно до Малого Версальського трактату, ратифікованого сеймом 31 липня 1919 р., польський уряд в односторонньому порядку зобов'язувався забезпечити національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав [445, с. 41–42]. Конституція 1921 р., яка ґрунтувалася на нормах міжнародного права, підтверджувала правовий статус національних меншин, зобов'язувала державу до заснування й утримання різноманітних організацій та освітніх закладів [152, с. 633–638]. Скористатися правами і свободами населення могло лише у разі, якщо вони не суперечитимуть політичному порядку країни та не перешкоджатимуть виконанню ними громадянських обов'язків [152, с. 633–638]. Для контролю внутрішньої політичної та економічної, культурної діяльності населення у Польській державі була розвинена чітка вертикаль владних структур. Проблемами національних меншин у Польщі займалися Міністерство внутрішніх справ та створений при ньому національний

відділ, Міністерство закордонних справ, Міністерство віросповідань і освіти, Міністерство військових справ, Міністерство юстиції, Міністерство фінансів та аграрних реформ. У Галичині освітніми проблемами опікувалася Крайова Шкільна Рада, а у створених воєводствах – засноване 1918 р. Міністерство віросповідань і освіти, представлене 6 департаментами і 21 відділом, а також місцеві органи вдали та врядування. Зокрема, у Станіславівському воєводстві контроль над правопорядком та відвідуванням учнями шкіл здійснювали постерунки державної поліції, які були прикріплені до певного району чи частини міста, відповідали за правопорядок у сільській місцевості [428, s.264–265].

На місцях міністерські розпорядження виконували воєводи та старости. Також, разом з органами державної адміністрації діяли дорадчі установи. Постерунки поліції звітували повітовим староствам, де збиралась інформація з місцевості. Звіти передавались у місцеві органи влади, зокрема у староства та до Воєводського управління, інших владних структур воєводського підпорядкування. Антипольська діяльність у сфері освіти фіксувалась постерунками поліції і доносились до компетентних органів влади, які, зокрема, доводили добути в ході розслідування дані та передавали їх до системи судів, зокрема гродських, у разі обвинувачення певної особи чи групи осіб у антипольській, антиосвітній діяльності. [428, s.265–266].

Агресивне налаштування польської влади, арешти та погроми учасників акцій спротиву ще більше розпалювали вороже ставлення місцевого населення не тільки до поліції та польської адміністрації, а й до всього польського загалом, піднімало національну гордість, національну свідомість, розуміння того, що населення живе під «чужим» урядом та веде боротьбу проти нього. В українському суспільстві завдяки ентузіазму творчої та наукової інтелігенції утверджувалось бачення національної школи як одного з вирішальних факторів збереження національної окремішності та протистояння наступу польських урядових структур. За несприятливих політичних, суспільних і господарських умов національна освіта об'єднала найсвідоміше і найактивніше громадянство довкола ідеї рідного шкільництва з метою переродження української нації [332, с.57]. Центральними

органами, які керували освітою на місцях, були шкільні інспекторати. Кураторії шкільних округів [9–15] та Повітові шкільні ради, були тими органами, які проводили освітню політику на місцях. Воєводські, міські управління та самоуправління [37–38; 57–59; 63–67; 74; 89–109], староства [75] контролювали ведення освітньої політики у воєводствах. Саме тут вирішувались поточні фінансові та адміністративні питання у галузі освіти на місцях. Права українського народу на освіту відстоювались також парламентськими представництвами [50–51]. Поліція [30–34; 68–71; 112–113; 114] на місцях відповідала за правопорядок та забезпечення дотримання вимог польського освітнього законодавства.

7 листопада 1918 р. Тимчасовий народний уряд оголосив необхідність «введення загальної і безкоштовної світської шкільної освіти» та визначив завдання: створити загальнодоступну світську безкоштовну школу, яка виховуватиме молоде покоління поляків, добре обізнаних з історією Польщі, народними традиціями, природними ресурсами та господарством та охочих до творчої праці задля добра батьківщини та співгромадян [307, с. 281–286].

У структурі шкільної адміністрації з'явився новий освітній орган, що отримав назву «шкільний нагляд», складовою якого став відділ шкільної опіки. Новостворений орган визначав тривалість перерв у навчанні, зобов'язуючи керівників шкіл щомісяця подавати списки учнів, які пропускають заняття [82, акр. 1–10]. Уніфікацію шкільництва у Польщі ускладнювало те, іщо у кожній із трьох об'єднаних частин тривалий час діяли різні економічні, політичні, суспільні та правові відносини, неоднакові з організаційного, програмного та дидактичного поглядів шкільні системи [464, с. 20]. Насамперед влада змушена була уніфікувати освітню сферу, позбутися старої системи шкільної організації та адміністрації [293 с. 235–238]. Про стан шкільництва про кількість шкіл та учнів, кадрове забезпечення закладів освіти оповідають збірники документів та матеріалів [159; 175; 187].

Одним із перших документів, який регулював освітню політику Польщі, став Декрет «Про обов'язкову освіту» [123, с. 147] від 7 лютого 1919 р. та про освіту вчителів початкових класів [122, с. 185]. Він запроваджував безкоштовне загальне шкільництво, підпорядковане світським інституціям, та обов'язкове навчання дітей

віком від 7 до 14 років як у державних чи приватних школах, так і в домашніх умовах за державними навчальними програмами [123, s. 174]. До створення в усіх місцевостях повних 7-класних початкових шкіл було передбачено зберегти існуючі та створити початкові школи з чотирирічним обов'язковим і трирічним додатковим чи п'ятирічним обов'язковим і дворічним додатковим навчанням. За невиконання «шкільного обов'язку» передбачались доволі суворі покарання. Так, ті, хто укривав дитину шкільного віку від вступу до школи, каралися арештом строком до 5 днів, або штрафом до 100 польських марок. Особа, яка без законних підстав не відправила свою дитину в школу, підлягала арешту строком до 2 днів або стягненню штрафу в розмірі до 40 польських марок (60 крон) [123, s. 192–197]. Діти, які навчалися вдома, мали бути скласти іспит шкільному інспекторові, який би засвідчив їхній рівень знань [122, s. 185]. Державні школи мали бути створені у місцевостях, де упродовж останніх трьох років проживало не менше ніж 40 дітей шкільного віку. Якщо їх було менше, дозволялося об'єднувати учнів із різних місцевостей, розміщених на відстані не більше ніж 3 км, але у межах однієї гміни [324, с. 499].

Учительський сейм, що відбувся у Варшаві 14–17 квітня 1919 р., прийняв рішення про поділ системи освіти на секції шкільного устрою, дошкільного виховання, загальноосвітньої школи, середньої, професійної школи, вчительської семінарії, підготовки вчителів середніх шкіл, підвищення кваліфікації вчителів. У зв'язку з поступовим впровадженням 7-річної початкової школи 8 серпня 1919 р. було видано розпорядження Міністра релігійних визнань і народної освіти про запровадження додаткового навчання на підставі декрету про шкільний обов'язок від 7 лютого 1919 р. Цей документ передбачав, що при початкових школах, де щоденне навчання тривало менше 7 років, діти мали відвідувати додаткове навчання до 14 років [129]. 1922 р. польський сейм ухвалив закон, за яким створення й утримання загальних шкіл покладали на місцеве самоврядування [146].

Система навчання вчителів незалежної Польщі в міжвоєнний період була оформлена та впорядкована «Декретом польського уряду про навчання вчителів початкових шкіл у Польській державі від 7 лютого 1919 року» [122, s. 185]. Положення цього документа визначали учительські семінарії основними закладами

навчання та виховання кандидатів на вчителів початкових шкіл. Ці семінарії безпосередньо підпорядковувались Міністерству релігійних визнань і народної освіти. Вони поділялися на державні та приватні, а також жіночі та чоловічі. Передбачалося, що при семінаріях мала діяти одна чи дві початкові школи та вчительські курси особливого спрямування. Навчання в учительських семінаріях тривало п'ять років. Перші три роки відводилися на опанування загальних предметів. Останніх два – дисциплін професійного спрямування [307, с. 281–286].

7 лютого 1920 р. було прийнято закон про підготовку вчителів [157, s. 204–205]. Ці документи стали організаційно-програмовими основами школи Польщі. Відповідно до Конституції Другої Речі Посполитої [152, s. 633–658] у межах загальної школи навчання є обов'язковим для всіх громадян Польщі» (ст. 118), а «навчання в державних школах і школах самоврядування є безкоштовним» (ст. 119). У ст. 94 йшлося, що обов'язком батьків є «виховання своїх дітей справжніми громадянами Вітчизни і забезпечення їм щонайменше початкової освіти» [152, s. 633–658]. У групі конституційних положень, що стосувалися питань організації освіти і науки, була окрема стаття Конституції Другої Речі Посполитої, яка визначала свободу наукових досліджень та оголошення їх результатів, заснування й функціонування навчальних закладів (ст. 117) [152, s. 633–658]. Конституція остаточно закріпила загальнообов'язкове 7-річне навчання.

У 1921 р. для всієї Польщі заведено однаковий шкільний устрій і шкільну адміністрацію. Країну поділено на шкільні округи. Одночасно скасовано Крайову Шкільну Раду у Львові. Введено кураторії, які були шкільною владою другої інстанції з повним вилученням громадських чинників [152, s. 633–658]. Зміни у структурі та управлінні освітою уже простежуються у 1930-х рр. [283, с. 549]. 17 лютого 1922 р. було ухвалено Закон про будівництво державних початкових шкіл. У ньому йшлося про те, що гміна зобов'язана забезпечити державні початкові школи відповідним приміщенням і землею під забудову, шкільний город, ігрове поле та зведення будинків для вчителів [147]. Закони польського сейму про створення й утримання громадських початкових шкіл визначали поділ видатків між державним казначейством і гміною [146]. Продовжуючи реформування початкового

шкільництва, 30 травня 1923 р. Міністр релігійних визнань і народної освіти В Грабський підписав розпорядження про виконання закону від 17 лютого 1922 р. про закладання й утримання громадських початкових шкіл. Це допомогло врегулювати деякі аспекти застосування цього акта [130].

У 1924 р. польський уряд ухвалив низку законів, що стосувалися суспільного життя й освіти. Зокрема, у законі про державну мову і мову урядування адміністративних властей стверджувалося, що на території Польщі державною мовою є польська. У законі про шкільну реформу двомовна (утраквістична) школа визначалася основним типом державної школи. Дія цих законів поширювалася на території Львівського, Станіславівського, Тернопільського, Волинського воєводств [156]. 31 липня 1924 р. польський сейм ухвалив три закони: 1) про шкільництво українського народу; 2) про мову врядування державних і самоврядних адміністраційних властей; 3) про мову врядування судів, прокураторських урядів і нотаріату. Вони суттєво обмежували права українського населення в галузі шкільництва порівняно з австрійським періодом. Закони, а ще більше міністерські розпорядження до них, були спрямовані на ліквідацію державного народного й середнього шкільництва з українською мовою викладання. Вони бачили ідеалом спільну польсько-українську (утраквістичну) школу, що виховувала лояльних громадян [470, с. 11–12]. Продовжуючи обраний курс, міністр релігійних визнань і народної освіти 7 січня 1925 р. видав нове розпорядження. Воно уточнювало основні положення Закону від 31 липня 1924 р., згідно з яким у приватних учительських семінаріях з українською мовою навчання стало обов'язковим вивчення польською мовою таких предметів, як польська мова і література, історія, географія і наука про сучасну Польщу [275].

Щодо унормування сфери професійної кваліфікації вчителів середніх шкіл зауважимо, що вже 9 жовтня 1924 р. міністр релігійних визнань і народної освіти підписав розпорядження у справі державного іспиту на вчителя середніх шкіл. Відповідно до нього державний іспит для вчителів середніх шкіл було поділено на практичний, письмовий і усний. Екзаменаційна комісія не могла визнати позитивним результат екзамену, якщо кандидат не володів польською мовою так

вільно й правильно, щоб уміти нею навчати [137]. Окремі положення Закону про освіту стосувалися українських учительських семінарій, що діяли в Польській державі [158]. Стосовно них у цьому документі значилося, що на території Львівського, Станіславівського, Тернопільського, Волинського та Поліського воєводств дозволялося створювати тільки двомовні польсько-українські семінарії [319, с. 145]. У вищезгаданому законі «Про деякі постанови в організації шкільництва» від 31 липня 1924 р. та Законі про мову польська мова оголошувалася державною на території всієї Другої Речі Посполитої. Вона була обов'язковою для використання державно-адміністративними органами й органами самоврядування, установами зв'язку і на залізничному транспорті. Національні меншини мали право використовувати рідну мову в письмових та усних зносинах із державно-адміністративними органами першої і другої інстанцій. Вести документацію в установах місцевого самоврядування дозволялося двома мовами. Навчання дітей-українців було зведено до мінімуму. Складність процедури одержання дозволу на відкриття школи з рідною мовою викладання робила цей процес практично неможливим [158]. Після травневого перевороту 1926 р. в Польщі та встановлення режиму «санації» новий уряд задекларував, що у Східній Галичині та Волині він «задовольнить освітні потреби українського населення українською мовою», що будуть «засновані публічні загальні школи з українською мовою навчання», а в усіх державних школах буде запроваджено вивчення української мови, відкрито державні гімназії та загальноосвітні ліцеї і професійні школи з українською мовою навчання. Однак ці постанови не виконувалися [512].

Найважливішим законодавчим актом у галузі освіти Другої Речі Посполитої був Закон «Про службові відносини учителів» від 1 липня 1926 р. Він складався зі вступу, 99 параграфів і 11 розділів. У законі детально розписано умови вступу на учительську службу та її припинення, дисциплінарна відповідальність учителів, їхні службові обов'язки. Зокрема, на вчительську службу не приймалися особи, які раніше були притягнуті до судової відповідальності за діяльність, спрямовану проти Польської держави і суспільства [518]. Закономірно, що це положення відсікло від можливості викладати всіх українських патріотів, котрі зі зброєю в руках боролися

за українську політичну незалежність. Відповідно до параграфу 7 вчителі, котрі вперше бажали влаштуватися на роботу за фахом і мали понад 40 років, до вчителювання допускалися лише з дозволу міністра віросповідань і народної освіти. Також учитель не мав права вступати до та партій, об'єднань без згоди шкільної адміністрації. Вчитель ставав цілковито контрольованим польською владою.

На стані шкільної освіти національних меншин негативно позначився Закон «Про приватні школи, наукові та виховні заклади», прийнятий 1932 р., який істотно стримував освітні ініціативи місцевих національних громад. Відкриття приватних шкіл залежало від рішень Міністерства віросповідань і народної освіти та воєводських адміністрацій [149, с. 639–645], що обмежувало доступ сільської молоді, переважно української, до середньої та вищої освіти [149, с. 639–645]. Розпорядження міністра віросповідань і публічної освіти, а також декрет президента Республіки Польща від 29 вересня 1930 р. позбавляли українське населення права навчати своїх дітей рідною мовою [305, с. 177]. У 1932 р. було прийнято новий шкільний закон про устрій школи, згідно з яким між програмою шкіл третього рівня і програмою гімназії штучно створювався розрив у три класи. Це позбавляло випускників школи будь-якої можливості вступити до гімназії. Школа третього рівня була практично єдиною у сільській місцевості. Оскільки останні переважали у Західній Україні, то їхні випускники не могли продовжити навчання. Про українське національне шкільництво в ній жодним словом не згадувалося [149, с. 639–645].

У березні 1932 р. сейм затвердив закон «Про організацію системи освіти», згідно з яким було проведено докорінну реорганізацію початкових, середніх і фахових шкіл. За прізвищем тодішнього міністра віросповідань і народної освіти Я. Єнджеєвича освітня реформа 1932 р. отримала назву «єнджеєвічівка». Відповідно до положень цього нормативноправового акта початкова школа визначалася базовою основою системи освіти Польської держави. Згідно з реформою освіти 1932 р. у Польщі було запроваджено триступеневу систему початкових шкіл. Школа першого ступеня – чотирикласна, другого – шестикласна і третього – семикласна. Реформа зберегла семирічну обов'язкову початкову загальну освіту [394, с. 175–177].

Шкільна реформа 1932 р. стосувалася також системи середньої освіти. Замість восьмирічної гімназії запроваджувалася шестирічна середня загальноосвітня школа, що складалася з чотирирічної гімназії та дворічного ліцею. Програма гімназії спиралася на програму загальноосвітньої школи другого ступеня, тобто на 5–6 класну школу. Польським урядом проголошувався курс на реформування усіх трьох гілок шкільництва: загальноосвітньої, фахової та підготовки вчителів. Закон від 11 березня 1932 р. кардинально змінив устрій шкільництва. Обов'язкове навчання в народних школах тривало 7 років (від 7 до 14); народні школи були 3ступеневі: I ступінь – перші 4 роки навчання, 2 ступінь – 5–6 років, 3 ступінь – 7 років навчання. Для молоді, що виконає шкільний обов'язок, додаткова освіта до 18 років. Тільки після закінчення 2 ступеня народної школи учні мали право вступати до середньої загальноосвітньої чи фахової школи [149, с. 639–645]. У 1933 р. скасовано повітові шкільні ради і створено більші шкільні округи з окремими інспекторами. Обов'язкове навчання в Польщі тривало 6 років. Народні школи були 3ступеневі. В учительських семінаріях навчання було продовжено до 5 років (по закінченні 7 років народної школи). Існували різні професійні школи нижчого й середнього ступеня [328, с. 25–32].

Загалом рівень організації навчального процесу був низьким, без дотримання чітко визначених програм навчання [77, арк. 1 20]. Також значними були збитки, нанесені Польщі внаслідок Першої світової війни. Вони ще тривалий час позначалися на освіті. Наприклад, перед війною у Тернопільському повіті діяло 73 школи. Під час війни 23 з них було знищено, а відбудовано лише 16 [80, арк. 31, зв. 32]. Слід відзначити жахливий, нерідко аварійний стан шкільних приміщень. Досить часто саме приміщення школи було низьким, із глинобитними стінами і підлогою, погано освітлювалося. Особливо важким був зимовий період. Так, наприклад, у с. Красівка Тернопільського повіту приміщення 1класної школи взагалі не опалювалося [84, арк. 33]. Через це кураторія Львівського шкільного округу у січні 1922 р. видала офіційний циркуляр. У цьому документі йшлося про те, що у випадку морозів до 15° С дирекція освітнього закладу мала звільнити молодь від навчання в ньому на період морозів задля запобігання поширенню серед школярів застудних

захворювань [84, арк. 4]. У закладах освіти довгий час простежувався незадовільний санітарний стан. Зокрема, об'їхавши у 1930 р. села Борщівського повіту, інспектор кураторії С. Галібей зауважував, що багато шкільних приміщень не відповідають найпростішим вимогам гігієни [302, с. 61]. Стан шкільних будинків із року в рік погіршувався, громади не проводять жодного ремонту, мотивуючи це відсутністю коштів. Серед молоді шкільного віку було поширено чимало хвороб.

Окрім шкільних приміщень, постраждали й учительські кадри, яких у повоєнний час катастрофічно бракувало. Тому сфера шкільництва потребувала у перші повоєнні роки чималого фінансування з бюджету Польської держави [307, с. 281–286]. Саме в таких важких умовах відбувалося навчання й українських дітей. Зокрема, на Турчанщині з 60 шкіл тільки 15 мали спеціальне приміщення, а «остаток шкіл поприміщувано на коршмах, громадських шпиталях (с. Головско), а навіть на кладовищах, в трупарнях (с. Свидник)» [309, с. 4]. Поляки обирали тактику розширення народної освіти, особливо початкової. Але фактично відбулося перетворення шкіл на двомовні з переважно польською мовою викладання («утраквістичні») та зменшення українських шкіл. Програма обов'язкового семирічного навчання, затверджена 1919 р., фактично була реалізована лише в 1932 р. У сільській місцевості її не завжди виконували у повному обсязі. Крім шестирічки, у Польщі міжвоєнних часів існувала система подвійної освіти, яка мала на меті підтримати існуючий поділ на соціальні верстви чи принаймн вповільнити зміни всередині них. Дітей селян і робітників було близько 14% серед учнів середніх шкіл і близько 7% – серед студентів вищих навчальних закладів [387, с. 462–463].

Зазначимо, що за офіційними даними, в 1921 р. у Другій Речі Посполитій неписьменними були 33% населення. При цьому в містах – 19%, на селі цей показник сягав 38%. Зауважимо, що за 10 років 23% населення країни віком понад 10 років усе ще залишалося неграмотним [450, с. 34]. У надважкому стані перебували українські, білоруські, литовські, єврейські національні меншини, які не мали можливості навчатися рідною мовою, розвивати національну культуру [109, арк. 1–60]. Кількість шкіл у кожному з повітів Східної Галичини була різною. Наприклад, у 1919–1920 н.р. серед 55 діючих початкових шкіл Скалатського повіту

29 були польськомовними. Решта 26 – україномовними. Більшість шкіл були однокласними (25 закладів) і двокласними (18) [87, арк. 1]. На той самий період шкіл, які були недіючими, у повіті нараховувалося 27. Із них тільки 4 заклади були польськомовними, решта – україномовні [87, арк. 2]. У 1923–1924 н.р. у Другій Речі Посполитій близько 1,124 млн. дітей не відвідувало школи. У 1928–1929 н.р. – близько 138 тисяч, в той час як у 1937–1938 н.р. – близько 512 тис. дітей [85, арк. 9]. Аналогічна ситуація прослідковувалася в межах східних воєводств. Наприклад, у Тернопільському воєводстві й окремих повітах. У 1921–1922 н.р. в с. Денисові Тернопільського повіту нараховувалося 258 дітей, які зобов'язані були відвідувати школу, а фактично навчалася тільки 180 учнів [479].

Щодо конкретних ідей з ведення освітньої політики слід зазначити, що першим освітнім проектом у відродженій Польщі став проект професора Варшавського університету Ксаверія Прауса 1918 р. Його основні ідеї сконцентрувалися в таких тезах: обов'язкова семирічна освіта; відкритість загальноосвітньої школи для дітей різних соціальних верств; безкоштовність навчання; доступ талановитої молоді до шкіл вищого типу; керівництво світської влади шкільними справами [479]. Я. Єнджеєвич стверджував, що основною метою виховання має бути формування такого індивідуума, який зуміє реалізуватися в державі, зможе співпрацювати з суспільством і спільно з ним робити свій внесок у розбудову держави. У школах мали створювати органи учнівського самоврядування, загальнонаціональні молодіжні організації, зміцнювати патріотичну складову через проведення урочистостей, державних свят, вечорниць, краєзнавчих екскурсій і походів. Школи мали проводити заходи з нагоди річниць важливих для Польщі історичних подій, народження чи смерті видатних польських особистостей [439, с. 49]. Найчастіше святкування стосувалися вшанування видатних осіб (Б. Хороброго, корелеви Ядвіги, Т. Костюшки та ін.), або відзначення історичних подій (Листопадового повстання, Січневого повстання, ухвалення Конституції давньої Речі Посполитої 3 травня 1791 р., відновлення незалежності Польщі 11 листопада 1918 р. тощо) [391, с. 184].

У реалізації державницького виховання виняткова роль була відведена вчителям. Вони мали поглиблювати свої історичні знання про непольське населення, що проживає в регіоні, знайомитися з тогочасним станом і можливостями розвитку культури національних меншин, переосмислювати та розвивати ці проблеми, дотримуючись об'єктивності та неупередженості у спірних питаннях [443, с. 208–209].

Основою та початковою ланкою здобуття освіти молодим представником Польщі стало навчання у закладах початкової освіти. Незважаючи на прогрес у реалізації шкільного обов'язку, до кінця існування Другої Речі Посполитої не вдалося повністю реалізувати положення Декрету про шкільний обов'язок [123]. Населення негативно сприйняло цей документ, адже діти чимало допомагали батькам по господарству, особливо в період сезонних польових робіт. Батьки не завжди розуміли потребу в навчанні. Так, наприклад, жителька с. Плотичі Тернопільського повіту Катерина Козбур 31 серпня 1921 р. звернулася із заявою до повітової шкільної ради у Тернополі з проханням звільнити її сина від навчання у школі через складні матеріальні умови [77, арк. 6]. Такі випадки були непоодинокими. Якщо діти не відвідували школу, на батьків переважно накладалися штрафи [78, арк. 1–9].

У рамках виконання Конституції та вищезгаданих декретів на початку 1920-х рр. розпочалася стрімка розбудова мережі початкових шкіл. Так, у 1922–1923 навчальному році діяло вже 515 шкіл із 3 322 900 учнями замість 404 шкіл із 2 431 800 учнями станом на 1914 р. [272, с. 53–54]. Однак навіть попри це в 1922–1923 рр. початковою освітою було охоплено лише 69 % дітей шкільного віку. До кінця існування Другої Речі Посполитої не вдалося повністю реалізувати положення Декрету «Про шкільний обов'язок», також не було вирішено інших освітніх проблем [300, с. 17–23]. Наприклад, у 1922–1923 н.р. в межах Тернопільського воєводства нараховувалося 1346 початкових шкіл (чоловічих було 31 заклад, жіночих – 29, коєдукаційних – 1286). Серед них було 584 однокласні, 316 двокласних та 18 – семикласних [130]. У 1929–1930 н.р. шкільний обов'язок мав бути реалізованим. Незважаючи на відсутність шкільних приміщень, кількість охоплених

навчанням дітей збільшилася від 66% у 1921–1922 н.р. до 96 % у 1928–1929 н.р. [272, с. 55–56]. Чисельна перевага у сфері початкового шкільництва була на боці польськомовних учителів. Серед 2877 вчителів початкових шкіл у воєводстві за віросповіданням 1978 (69%) були римо-католиками, 785 (27%) – греко-католиками, ще 100 (3%) – іудеями. З них учителів польської національності нараховувалося 2120 осіб (74%), тоді як української – тільки 755 (26%) [272, с. 56–57].

Після закінчення початкової чотирикласної школи юний громадянин міг продовжити здобувати освіту у закладах середньої освіти, до яких зокрема відносили семикласні школи. Згідно з розпорядком Міністерства віровизнань і публічної освіти від 7 січня 1925 р. у справі розкладу годин у 7-класних двомовних школах на навчання польською мовою призначено 109 годин на тиждень, а в мовах національних меншин – тільки 97. Виразно проявлялася політика уряду й теренової адміністрації в середньому шкільництві. В 1924 р. на Прикарпатті нараховувалося 793 українські і 346 польських шкіл, у 1927 р. було 773 польських і утраквістичних і лише 337 – українських. Загалом у Галичині в 1927 р. діяло 3960 польських та утраквістичних шкіл, а українських народних – лише 745 [343, с. 134–135].

Серед тогочасних освітніх закладів варто виділити професійні школи, зокрема «Публічну фахову перепідготовчу школу ім. А. Міцкевича», «Приватну трирічну кравецьку жіночу школу», «Торговельну школу», «Публічну перепідготовчу фахова (торговельну) школу» у м. Станіславові та «Середню торговельну школу Товариства торговельної школи» у м. Коломиї, які надавали можливість здобути робітничі спеціальності. Багато учнів професійних закладів освіти ставали членами Станіславівського окружного сільськогосподарського товариства. Важливу роль у підвищенні рівня освіченості жіночого населення краю відігравали жіночі школи та семінарії у міжвоєнній Польщі, зокрема приватні жіночі гімназії УПТ «Рідна школа» у м. Станіславові та Коломиї. Велика кількість випускниць цих закладів входили до українських жіночих товариств, жінки представляли філії «Союзу українок». [434, с. 6–12]. Для роботи у закладах початкової та середньої освіти потрібні були висококваліфіковані кадри, дефіцит яких відчувався після закінчення Першої світової війни. Вирішити цю проблему Польська держава намагалася шляхом

створення закладів підготовки учительських кадрів нового типу. Навчання вчителів у Речі Посполитій здійснювалося відповідно до згаданого вище «Декрета про підготовку вчителів початкових шкіл у Польській державі» від 7 лютого 1919 р. в учительських семінаріях, які поділялись на державні та приватні, жіночі та чоловічі. В них могли вступати учні віком від 14 до 20 років, які завершили навчання у народній школі III ступеня. Навчання було безкоштовним і перші три роки мало загальноосвітній характер, а два останні передбачало професійну підготовку. Після успішного складання учительського екзамену можна було обійняти посаду тимчасового вчителя у початкових школах. Після дворічної педагогічної практики педагог міг скласти другий іспит, який давав право обіймати посаду постійного вчителя у початковій школі [391, с. 165–166].

Держава визначала професійну придатність учителя, його готовність до вчителювання. Було розроблено програми підготовки вчителів [172]. Заклади, що йменувалися «педагогіями», були призначені для навчання майбутніх педагогів та стали установами нового типу у Другій Речі Посполитій. Перші «педагогії» відкрилися за рішенням Міністерства релігійних визнань і народної освіти в Кракові, Варшаві та Любліні. Протягом 1920-х рр. їх число поступово зростало і в 1930–1931 н.р. тільки у Львівському шкільному окрузі діяло 18 учительських семінарій [399, с. 133]. Навчання в учительських семінаріях тривало п'ять років і становило основу підготовки учительських кадрів у Польщі. Важливою основою для набуття навичок самостійної педагогічної праці була практика, передбачена навчальними планами в останній рік навчання [353, с. 32–33].

У Львові на вересень 1920 р. з двох державних учительських семінарій засновано семінарійні українські коєдукаційні курси [315, с. 241]. Те ж саме зроблено в Перемишльській жіночій семінарії. Дві українські учительські семінарії, в яких навчалися понад 900 учнів (у Львові – 662, в Перемишлі – 271, з них лише 10 не були українцями), здобули право прилюдності. Таке ж саме право отримали приватні українські семінарії у Станіславові, Коломиї і Яворові, де навчалось відповідно 298, 201 та 76 учнів. Українські семінарії були під контролем інспектора-українця. Звіт Кураторії Львівського шкільного округу від 29 жовтня 1921 р.

наголошував, що саме через це українцям можна було навчати молодь у дусі народності, виховувати її в національному напрямі [309, с. 4].

Проблема підготовки вчителів української національності стояла досить гостро на західноукраїнських землях, що входили до Польщі. У Станіславівському воєводстві діяла широка мережа чоловічих та жіночих вчительських семінарій державного та приватного статусу, що були засновані ще австрійською владою у другій половині XIX ст. [434, р.6–12].

Вчительські семінарії стали основними закладами підготовки вчителів та вони також зазнавали утисків з боку польської шкільної влади. Проблема підготовки вчителів української національності західноукраїнських землях, що входили до Польщі, була яскраво виражена і мала передусім політичний характер через небажання польської влади готувати вчителів українців.

Отже, прийняття низки декретів і законів, які регулювали освітню політику Другої Речі Посполитої, полегшило формування потужної нової польської нації та боротьбу з неписьменністю багатонаціональної польської держави. Ігнорування міжнародних договорів щодо забезпечення навчання багатонаціональної держави мовою національності сприяло швидкому процесу полонізації освіти та населення в цілому. Навчання вчителів і проведення шкільних плебісцитів щодо визначення мови навчання у школах теж були орієнтовані на потреби польської держави в перетворенні багатоетнічного населення в єдину моноетнічну польську націю.

2.2. Процеси полонізації української освіти та освітня політика Другої Речі Посполитої щодо національних меншин

Сукупність проблем, з якими стикалась польська влада на початку існування Другої Речі Посполитої потребувала якщо не негайного, то швидкого вирішення. Поліетнічна держава, яку населяли представники понад 10 національних меншин вимагала сильної позиції у проведенні внутрішньої політики, зокрема у питанні національних меншин. Питання Галичини на Паризькій мирній конференції набувала міжнародного значення, але саме волевиявлення українців фактично не було враховане. Саме тому запропонована головою польської делегації

Р. Дмовським територіальна програма, в якій Галичину трактували як складову Польської держави, отримала підтримку більшості учасників конференції [353, с. 310]. У внутрішньодержавній політиці Другої Речі Посполитої щодо непольського населення виділимо періоди: 1) 1919–1926 рр. – політична нестабільність, зміна урядів, сильні міжнародні впливи на розв’язання питань меншин, неузгодженість засад у вирішенні цих проблем; 2) 1926–1935 рр. – національну політику урядовці провадили під гаслом «державної асиміляції» 3) з 1935 р. польська влада намагалася реалізувати концепцію державницької асиміляції шляхом зміцнення польськості на східних теренах [390, с. 267]. Отже, ідеї великодержавної асиміляційної політики все-таки переважали у баченні ведення внутрішньої політики Польщі, яка прагнула асимілювати представників національних меншин, створити єдиний польський народ. Політика держави щодо непольського населення залежала від чисельності національних меншин у Польщі та ролі, яку вони виконували в політичному чи економічному житті держави. Основні напрями національної політики формували дві політичні концепції: національна, яку представляли «ендеки», та державницька, яку презентували Ю. Пілсудський та його прихильники. Інші політичні партії, що пропонували шляхи вирішення цієї проблеми, як наприклад, надання меншинам культурної чи територіальної автономії, вирішального впливу на державну політику не мали. Поширеними були думки, що міжетнічні суперечності підривали силу держави ізсередини, тому важливо їх не допускати. Зокрема, представники ліберального крила закликали визнати культурні та релігійні права етнічних меншин, яких вони сприймали як окремі народи [312, с. 42–43].

Польські політики Р. Дмовський та Я Поплавський вважали, що вирішувати національні питання має польський народ. За їхнім баченням національної політики держави, єдиною державною мовою мала бути польська та школа з польською мовою навчання. Також вони наполягали, що свої освітні заклади національні меншини могли засновувати лише за власний кошт. Щодо громадянського рівноправ’я, то цю гарантію давала повна лояльність національних меншин до держави [325, с. 219–220]. Ю. Пілсудський та його прихильники презентували федеративну концепцію, в основу якої поклали «ягеллонський міт». Вони вважали

федералізм тим зняряддям, яким можна відновити великодержавний статус Польщі та її пріоритетну роль у східноєвропейському регіоні. Польський керманіч прагнув розвалити СРСР, створити на його теренах незалежні держави, зокрема й Українську державу [347, с. 75, 126, 128].

Він висунув ідею об'єднання непольського населення з Польською державою на засадах толерантності та мирного співіснування, що передбачало створення у майбутньому самостійних України та Білорусі, пов'язаних з Польщею системою союзних договорів [445, с. 47–48]. Представники влади та опозиції намагалися втілювати ідею відмінного трактування меншин у різних регіонах держави, що стало складовою регіональної політики, яку намагалися реалізувати з урахуванням принципів індивідуалізації; специфічними національно-суспільними ознаками етнічних груп, селективності; релігійними та іншими особливостями цих меншин, соціальною структурою, релігією, ступенем розвитку їхньої національної свідомості, регіоналізації; різноманітними регіональними, мовними, соціально-економічними, чисельністю, територіальним розселенням, сепаратистськими настроями чи лояльністю до держави [340, с. 122].

Більшість політиків і польська громадськість вважали, що незалежна Польща може існувати лише як держава польського народу. Наслідком цього й став курс на асиміляцію меншин. Найжорсткішу полонізаційну політику держава провадила щодо тих етнічних груп, які могли зашкодити її внутрішній безпеці та цілісності. Для цього було використано різні методи: фальсифікація історичного минулого, відомостей про національний склад приєднаних територій [431, s. 21]. Головною умовою розвитку національної освіти та культури меншини Галичини вважали реалізацію навчання рідною мовою. Польська влада задовольняла потреби народів у мовному питанні по-різному. Однак у будь-якому разі через державну систему освіти вона реалізовувала внутрішню національну політику, спрямовану на полонізацію тих національних меншин, які були потенційно небезпечні для державного будівництва Польщі [452, s. 26].

Особливе становище в міжвоєнній Східній Галичині посідало польське населення, яке, попри те, що перебувало в меншості в краї, належало до титульної

нації. Таким чином влада міжвоєнної Польщі спрямувала внутрішню політику на формування етнічно однорідної польської нації. Цей процес був особливим у Східній Галичині, де поляків було менше, ніж українців. Основний акцент влада робила на запровадженні польської мови й обмеженні мов національних меншин, зокрема шляхом утисків українського, шкільництва, а також заміни його утравістичним. Представники влади добре розуміли, що знання та виховання відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості. Обов'язкове вивчення історії Польщі, викривлене висвітлення історичних подій та ролі особистостей у шкільних підручниках, приниження значення української національної історії, наповнення освітнього та громадського середовища польськими національними символами, на думку влади, мало виховувати в дітей польські патріотизм і свідомість. На культурно-освітній діяльності населення Східної Галичини, спрямованій на збереження власних національних традицій, культури, рідної мови та національної ідентичності, позначилася національна та освітня політика міжвоєнної Польщі. Її основою був курс на асиміляцію більшості національних меншин [223, с. 258–260].

У двомовних школах основою державної політики були асиміляція меншин і виховання польського патріотизму. Навчальні програми передбачали плекання польського патріотизму, національного духу, популяризацію польської історії та культури. Примусове вивчення історії Польщі та інші полонізаційні заходи владних структур викликали спротив в українському середовищі. Учні-українці намагалися уникати участі у цих заходах. Відомі випадки, коли вчителі примусово залучали дітей до святкування Дня Конституції 3 травня, але навіть тоді половина школярів ігнорувала цей захід. Тільки на уроках релігії, яку викладали українською мовою, учні мали змогу отримати мінімальні знання про минуле власного народу. Але в польськомовних державних школах траплялися випадки, коли діти римо-католицького та греко-католицького віросповідання спільно відвідували уроки релігії, які вели римо-католицькі священики [306, с. 32–40].

Отже, слід визнати, що у правлячих колах Польщі було кілька поглядів на асиміляційну політику. Наприклад, представники НДП вважали, що така політика

повинна мати на меті створення мононаціональної держави через примусову асиміляцію меншин. Натомість прихильники політичної сили Ю. Пілсудського підтримували ідею толерантного співіснування народів у разі, коли меншини, як і титульна нація, прагнули єдиної сильної Польщі. Проте у згаданому разі, Польща не змогла задовольнити потреби національних меншин. Це призвело до національних конфліктів і посилення відцентрових векторів, що, своєю чергою, стало показником слабкості держави. У цілому польська влада почала розбудову мережі утравістичних і польських шкіл шляхом скорочення освітніх закладів непольського населення. Звісно, це перешкоджало навчанню дітей рідною мовою. Були також спроби реалізувати концепції національного та державницького виховання через оновлення навчальних програм, але вони тільки загострили і без того негативне ставлення меншин до Польщі. Не минули великих утисків на терені освіти з боку польської влади у 20-х рр. ХХ ст. й українці. Цей період залишив слід в історії шкільництва Східної Галичини як час ополячення української молоді. Яскравим підтвердженням цього є розпорядження Кураторії Львівського шкільного округу від 30 жовтня 1923 р., в якому виразно сказано: «Всі школи, як публічні, так і приватні на території Річипосполитої Польської є в тіснім значенні цього слова польськими. Про інші школи, як не відповідаючі ідеї польської державності в Польській державі, не може й бути мови» [303, с. 3].

Після рішення Ради послів від 11 березня 1923 р. про включення Західної України до складу Польщі розпочалося переслідування українського шкільництва. Влада заявила, що повноцінною школою буде школа з державною мовою навчання. Заборонено вживання слова «український», бо «дальший допуск цієї назви для Речі Посполитої є шкідливим і небезпечним» [303, с. 4].

У міжвоєнній Польщі польська мова була визначальною ознакою національної ідентичності та державності, мова консолідувала тогочасне суспільство. Влада взяла курс на забезпечення польській мові провідних позицій в освітній, культурній, інформаційній, міжнаціональній сферах і державному управлінні. Зважаючи на кількісне домінування українців у Галичині та їх високу національну свідомість, польська влада на цих теренах проводила особливу національну та мовну політику,

яка була спрямована на поглиблення регіональних відмінностей, штучне поширення владою етнічних регіоналізмів зокрема, лемків, гуцулів, бойків та асиміляцію українського населення. Така мовна політика суперечила міжнародно-правовим зобов'язанням Польщі щодо національних меншин, зафіксованим у Малому Версальському договорі [143]. Полонізаційна та централізаційна політика польської шкільної адміністрації освітньої та виховної діяльності реалізовувалася таким чином: 1) всі шкільні документи мали вестися польською мовою; 2) у навчанні передбачалося використання лише польських навчальних планів і підручників; 3) польська мова стала мовою викладання, українська була обмежена; 4) усувалися з посад прогресивні українські вчителі [338, с. 543–547]. Наприкінці 1930-х рр. на 100 українських дітей у Польщі українські школи відвідували лише 7 %. 45% ходили до утраквістичних шкіл, 48%, – до польських [338, с. 543–547]. Національно свідомі українці Галичини непокоїли польських посадовців, які вважали, що серед українців зростає національна свідомість та ненависть до держави і всього польського. Польське керівництво доклало значних зусиль для того, щоб за всяку ціну утвердити «польськість» окупованих земель. Уже в 1919 р. Міністерство віросповідання і народної освіти Польщі видало розпорядження про те, що для «учнів української (русинської) національності вивчення української мови може бути організоване через необов'язкові години» [396, с. 13].

Були ухвалені закони, які серйозно ускладнювали дітям із селянських родин доступ до середніх і вищих навчальних закладів. Зокрема, рівень освіченості населення Волинського воєводства був одним із найнижчих. За даними перепису 1921 р., 75% мешканців регіону не мали початкової освіти [191, с. 30–31]. У селах частка неписьмених була вдвічі більшою, ніж у містах. У регіоні фактично не було польськомовних шкіл [191, с. 31]. Водночас на момент входження Західної Волині до складу Другої Речі Посполитої на її території налічувалося 443 українські початкові школи [350, с. 59] Дії польської влади були спрямовані на поступове обмеження україномовного шкільництва в краї [350, с. 60].

Польська влада старалась перешкоджати відзначенню українських національних свят, зокрема проголошення ЗУНР 14 листопада, бою під Крутами 29

січня, Шевченківських урочистостей. Було заборонено спорудження пам'ятників полеглим українцям у польсько-українській війні, стрільцям УГА. Урядовці розуміли, що національні свята нерідко використовували для націоналістичної пропаганди задля об'єднання якнайширших мас українського суспільства. Це був із найефективніший засобів пробудження національної свідомості українців. За непокору у 1920-х рр. передбачено покарання у формі штрафу, у 1930-х – організаторів та учасників таких урочистостей арештовували [235, с. 35–36].

Полонізацію українського шкільництва в Східній Галичині проводила Кураторія Львівської шкільної округи, що діяла у Львівському, Тернопільському та Станіславівському воєводствах. У листопаді 1926 р. воєвода Прушинський звітував про свою діяльність. Йшлося про 1935 українських шкіл. Він також наголошував на тому, що ця кількість шкіл зменшиться через утравізацію. Польсько-українських шкіл мало бути близько 1450, а суто польських – понад 2350 [418, с. 64–66]. Польським урядом вживалися заходи із забезпечення безпосереднього розширення застосування польської мови в освіті. 1 березня 1924 р. Кураторія Львівської шкільної округи усунула українську мову у внутрішньому й зовнішньому урядуванні в усіх державних і приватних гімназіях і фахових школах [255]. У Законі про освіту («Лекс Грабські») від 31 липня 1924 р. зазначалося, що урядова мова навчання в усіх школах є тільки польська [397, с. 180–185].

Згідно з «Лекс Грабські» навчання рідною мовою могло здійснюватися лише на вимогу не менше ніж 40 батьків дітей шкільного віку, які проживали у цій місцевості. Для того, щоб школа перейшла на польську мову навчання, достатньо було зібрати підписи лише 20 батьків [504]. Освітніми курсами для неписьмених дорослих у 1927–1928 н.р. скористався загалом 7661 слухач у 254 місцевостях. У вересні 1930 р. були ліквідовані українські гімназії у Тернополі, Дрогобичі й Рогатині [394, с. 174–177].

Утиски освітніх прав українців проявлялися і в питанні мови викладання у школах. Зокрема, привертає увагу велика кількість справ щодо провадження в закладах освіти польської чи української мови викладання, оскільки вони задокументовували наступ на україномовну шкільну освіту. Обсяг вищезгаданих

справ залежав від того, як розгорталася боротьба навколо тієї чи іншої української школи. Якщо батьки українських школярів не були наполегливими і дружними, не подавали в державні інстанції декларацій за українську мову викладання, то такі справи були невеликими, і школи здебільшого з українських перетворювалися на польські. Якщо ж батьки-українці вимагали української школи, то такі справи були більш об'ємними. В них уміщувалися декларації батьків і листи повітової шкільної ради, рішення кураторій відповідного округу, рішення судових органів, листи міністерства віросповідань і народної освіти. Якщо справа не вирішувалася на рівні шкільного округу, то в деяких населених пунктах батьки зверталися з листами до Міністерства віросповідань і народної освіти і навіть до Найвищого трибуналу у Варшаві зі скаргами на дії місцевих шкільних чиновників [34, арк. 3].

Утиски українського населення Східної Галичини на культурному та мовному підґрунті починаються уже з новою хвилею після прийняття закону про «Про деякі постанови в організації шкільництва» від 31 липня 1924 р. Навчальні заклади з польською мовою викладання (як приватні, так і державні) завжди підтримувалися державою та мали пристойне фінансування. Вони були конкурентоспроможними, могли забезпечити кращу якість освіти, ніж утраквістичні школи чи будь-які інші. Тому до навчання в таких школах закликалися не лише діти поляків, а й учні національних меншин, аби перевиховати їх у польському національному дусі [516]. Це був дієвий механізм асиміляції якому протистояли українські політики, громадські активісти та духовенство, які розуміли роль школи у національному відродженні українства. Вони проводили активну освітню та просвітницьку діяльність із забезпечення навчання українських дітей рідною мовою [516].

Польська влада, розробляючи освітню політику, створювала умови співіснування національних меншин із поляками, за яких українці мусили перейти на позиції політичної співпраці та стати прикладом для пробудження українського національного руху на теренах підрадянської України. У Галичині та Волині основним чинником утвердження польської державності та культури мали бути школи з польською мовою навчання. Ці нововведення мали стати підґрунтям для налагодження відносин держави і непольського населення. Проте для зміни

освітньої політики не було зроблено суттєвих кроків. Від кінця 1920-х до початку 1930-х рр. активізувалися перетворення національних шкіл на утравістичні та переведення середнього шкільництва на польську мову навчання [516].

Незважаючи на протести та звернення, полонізація школи активно продовжувалася й надалі. Щоб придушити боротьбу українців за право навчання дітей рідною мовою, польський уряд провів у 1930 р. «пацифікацію». Деколи вона супроводжувалася навіть фізичними розправами. У 1930-ті рр. масово вводилися утравістичні школи. Вони були ланкою ліквідації україномовних шкіл взагалі. Таким чином, на середину 1920-х рр. адміністративно-політичне поєднання полонізації та утравізації в освітянстві сприяло ополяченню українського шкільництва на Волині. Тому не дивно, що наслідком державної політики у галузі освіти була неграмотність серед дорослого населення: 60% його було неписьменним, серед жінок – 75–76% [384, с. 38]. Польська влада серед карпатських гуцулів, лемків і бойків розпочала пропаганду ідеї про їх окремішність від решти українського народу. Відповідно робилися спроби розвинути лемківський діалект в окрему мову. Тим часом на Холмщині та Поліссі влада перевела на польську мову управління православною церквою, богословську освіту і навіть богослужіння [481].

Полонізація освіти охопила насамперед дошкільну освіту. Перші ознаки протидії розвитку української дошкільної освіти проявились у 1929 р., коли Жидачівське староство на Львівщині за два тижні до завершення терміну дії подачі документів на можливість ведення дошкільного навчання серед дітей повіту «розв'язало дитячий садок буцімто за протидержавний рух у вихованні діток» [19, арк. 1–14]. Українська громада розбудувала досить потужну мережу приватних виховних і навчальних закладів – дитячих садків. Ці установи на теренах Галичини підпорядковувалися Українському педагогічному товариству. Незважаючи на утиски влади й обмежене фінансування, їхня кількість невпинно зростала. В українських приватних дитячих садках та початкових школах навчалися діти селян, робітників і ремісників. Також навчались діти чиновників і священників, а також промисловців і купців [175, с. 73–74]. Попри значні успіхи у формуванні мережі приватних народних дитячих садків та початкових шкіл, наприкінці 1930-х рр. із

100 українських дітей, що навчалися в початковій школі, українські (державні та приватні) загальні школи відвідувало приблизно 7 % дітей, у той час як утравістичні – 45 % і польські – 48 % дітей [497, с. 945]. Полонізаційного впливу зазнавала й початкова освіта. У 20-х рр. ХХ ст. відбувалось масове закриття українських початкових шкіл. У 1923 р. міністр віросповідань і народної освіти С. Грабський писав: «Треба скінчити з накиненими свого часу через Відень галицькій Шкільній Раді Красвій окремими українськими гімназіями, учительськими семінаріями і університетськими катедрами». А в 1925 р. на зустрічі з російськими делегатами заявив: «Українські середні школи – чиряк, який уже назрів для операції» [255].

Виховні заклади було віднесено до «приватної» сфери суспільних відносин, в яку держава не мала права втручатися ні фінансово, ні організаційно. Для українців позитивним моментом у цьому положенні було те, що держава зобов'язувалася не нав'язувати мови викладання у приватних школах, йшлося про право меншин на культурну автономію. Стаття 9 Малого Версальського договору зазначала, що у містах та округах, де «частка представників національних меншин є вагомою», польський уряд повинен забезпечити за бюджетні кошти функціонування початкових шкіл із навчанням рідною мовою та обов'язковим вивченням польської мови. Попри таке зобов'язання влади належного фінансування непольські навчальні заклади не отримали, національно-освітня політика держави була спрямована на полонізацію національних меншин. Початкове шкільництво непольського населення Галичини могло розвиватися лише за умови надання краю культурної автономії. Про середню і вищу освіту рідною мовою у договорі не йшлося, що порушувало задекларований у ст. 7 принцип гарантування рівності усіх громадян перед законом, однакові цивільні та політичні права [143, с. 1933–1946].

У Сколівському повіті проживало 79% українців, у ньому було чотири державні школи. До прикладу, польська статистика засвідчувала, що в Чортківському повіті налічувалося 60% українців і для них була лише одна однокласна державна українська школа [173, с. 410–421]. Відповідно до закону про освіту утримання національних шкіл покладалося на громади [324, с. 499]. Держава

надавала перевагу підтримці утравістичних (двомовних) шкіл, які проводили курс на асиміляцію українців і білорусів. Гімназії були розраховані на дітей переважно із заможних верств населення. Однокласні школи закінчували не менше 20% дітей, переважно з малозабезпечених сімей [425, с. 298]. Після рішення Ради Послів держав Антанти від 14 березня 1923 р. про остаточне включення Західної України до складу Другої Речі Посполитої розпочалася відкрита асиміляція і денационалізація українського народу. «Не сміє бути української школи, – наголошували польські урядовці, – бо в українській школі дитина навчилася би любови до рідної мови і до минувшини свого народу» [255, с. 3]. Від 1924 р. в усіх українських школах тих земель, що ввійшли до складу Другої Речі Посполитої, запроваджувалися польські програми навчання. На основі цих програм в українських школах основна увага зверталася на вивчення українськими дітьми польської мови, відомостей з історії польського народу, географії Польщі тощо. Категорично заборонялося ознайомлювати учнів із відомостями з історії і географії українського народу. Вивчення другої мови, крім «рідної» чи «учбової», не передбачалося [137, арк. 859]. Під час конференції воєвод Східних воєводств Польщі 19–20 жовтня 1925 р. у Варшаві міністр віросповідань і народної освіти С. Грабський зазначив: «Там, де рух білоруський чи український є найсильнішим, там повинні дати найкращу школу чисто-польську» [255, с. 32]. У 1927–1928 н.р. структура початкового шкільництва на Волині була відповідною до політичних засад: утравістичних шкіл діяло найбільше – 417 (35,2%), шкіл із польською мовою навчання – 375 (31,6%), польських шкіл із українською мовою як предметом навчання – 348 (29,4%), шкіл із українською мовою навчання – 5 (0,4%) [352, с. 180].

Справі полонізації освіти сприяла особлива державна підтримка. Так, варто відзначити, що більшість польських шкіл на Волині перебували на повному фінансовому утриманні держави. Їхня кількість зростала. У 1927–1928 н.р. із 1185 початкових шкіл Волинського воєводства 723 були з польською мовою викладання. Ще 417 шкіл мали статус двомовних. Загалом у понад 90% початкових шкіл Волинського шкільного округу навчання проводилося переважно польською мовою [477, с. 18]. Початкових шкіл із польською мовою навчання у 1930–1931 н.р. було

849, 517 – утравквістичних шкіл, із українською мовою викладання - лише 7. Відповідно до закону про освіту на Волині мусило б існувати 783 українські школи, 253 – утравквістичні та 337 – польських [443, s. 81]. Через таку політику польського уряду в галузі освіти чисельність українських шкіл зменшувалася. У 1936–1937 н.р. у Західній Україні нараховувалося 398 державних початкових шкіл. Українські послы в сеймі вважали, що інформація щодо кількості українських шкіл завищена. Зокрема, В. Кузьмович стверджував, що з 420 українських шкіл у 280 був запроваджений утравквізм і насправді тільки близько 140 шкіл можна вважати українськими [443, s. 11]. Місцеве українське та білоруське населення, не бажаючи навчати дітей у польських школах, неодноразово зверталось до шкільних інспекторів із вимогою відкрити національні школи. Польський уряд намагався насамперед вирвати зі свідомості українського населення все, що нагадувало б йому про історичну і культурно-національну єдність. Хоча на офіційному рівні польські чиновники багато говорили про рівноправ'я та справедливість у царині освіти [256]. У результаті політики колонізації в галузі освіти кількість українських шкіл різко зменшилася. Однак через суперечливі дані польської статистики практично неможливо об'єктивно встановити кількість українських початкових шкіл у другій половині 1930-х рр. [102, арк. 52–57]. Крім того, дуже часто влада не дозволяла проводити плебісцити щодо ведення мови викладання у школах, адже сфальшований перепис населення 1921 р. «засвідчив», що частка українців у питомих українських місцевостях складає лише 25% [254, с. 103].

На Поліссі в 1922–1923 н.р. працювало 22 українські народні школи, які вже наступного року було закрито. Тут не відкривали утравквістичних шкіл. Довгі роки на Поліссі існувала лише одна українська приватна народна школа в Бересті, заснована в 1924 р. У школах на Поліссі не вчили української мови [240, с. 2, 4].

Елементом деукраїнізації освітньої сфери стала заборона вживання назви «українець», підміна її назвою «русин». Так, президія кураторії Львівської шкільної округи в листі від 25 березня 1923 р. до дирекції державних і приватних середніх україномовних шкіл заборонила вживати термін «український» на шкільних печатках, у свідоцтвах та інших документах, наказуючи використовувати замість

цього термін «руський» [326, с. 134]. 23 жовтня 1923 р. кураторія Львівської шкільної округи повідомляла приватні школи з українською мовою навчання про необхідність виконання цього припису. Так, наприклад, назва одного з навчальних закладів стала звучати як «Приватна гімназія з руською викладовою мовою» [326, с. 136]. По суті це був закон про цілковиту заборону українських шкіл. Залишилися лише польські або двомовні, де для вивчення рідної мови в кращому разі організовувалися лише гуртки. Тому було ліквідовано паралельні українські класи в гімназіях у Стрию і Бережанах, що, власне, фактично були окремими гімназіями. Ліквідувати гімназії у Львові, Перемишлі й Тернополі не вдалося тільки тому, що самі поляки противилися об'єднанню українських гімназій із польськими [503].

Свідченням антиукраїнської політики польської держави стало розпорядження від 30 жовтня 1923 р. ч. 3316 кураторії Львівської шкільної округи, де зазначалося: «Всі школи, як публічні, так і приватні, на території Речі Посполитої є в тіснім значенні цього слова польськими. Про інші, як не відповідаючи ідеї польської державності в Польській державі, не може бути й мови» [234, с. 1].

На Волині в 1922–1923 н.р. функціонувало близько 400 українських шкіл, а у 1932–1933 рр. – лише 4 [304, с. 178]. Влада забороняла заснування не лише приватних шкіл, але й проведення курсів для неписьменних. У таємному меморандумі кураторії Львівського шкільного округу органам адміністративної влади наголошувалося на необхідності виявлення та ліквідації українських приватних навчальних закладів, освітніх курсів. Підтвердженням цьому є також таємний документ, з фондів Волинського воєводського управління – «Замітки польської внутрішньої національної політики». У ньому прописано: «в основі повинна стати політика державної асиміляції національних меншин з їх наступною національною асиміляцією, особливо мовною денаціоналізацією» [38, арк. 1–20].

У всіх школах у конференціях, протоколах, листуванні, шкільних свідоцтвах уведено польську урядову мову. В ході польської освітньої політики на українських землях українці втратили 3 000 шкіл [173, с. 410–421]. Лише за 1925-1926 н. р. припинила свою діяльність 301 школа з українською мовою навчання, а двомовність запроваджено в 366 школах. У воєводстві на тисячу учнів із рідною українською

мовою 587 відвідувало школи з польською мовою навчання, а 411 двомовні школи. В утравістичних школах 9,5% учнів були поляками, а українців – 88,2 % від загальної кількості [443, с. 78–79]. Керуючись ст. 6 і 7 закону, С. Грабський розпорядженням від 18 липня 1925 р. зобов'язав кураторію Львівського шкільного округу поступово об'єднати українські гімназії у Львові, Перемишлі і Тернополі з польськими гімназіями, перетворивши їх таким способом в утравістичні, де українською мовою будуть викладати українську і латинську мови, рисунок і гімнастику [236]. Це розпорядження викликало величезне обурення у найширших колах української громадськості. Виступи у пресі, масові віча, наради батьків вели до організованої акції, що має перешкодити полонізації. У Львові на віче виступив суддя В. Целевич, проаналізувавши етапи політики шкільної влади, що вела до полонізації та руйнування українського шкільництва. Оцінивши дії уряду як спробу зупинити зростання української інтелігенції, він підкреслив, що дії влади суперечать конституції та міжнародним договорам, закликав до організованого спротиву і накреслив його можливості [412, с. 67].

Протиполонізаційні виступи української спільноти та громадських діячів змусили С. Грабського відмінити рішення про об'єднання середніх шкіл. «Закон Грабського» та інші освітні заходи польського уряду викликали погіршення українсько-польських відносин. У листі до міністра освіти керівник кураторії писав: «постійне перебування в атмосфері мовної боротьби матиме негативний моральний вплив на учнів, не сприятиме громадянському вихованню» [177, с. 173]. Незважаючи на протести громадськості, вже в 1926–1927 н.р. в Західній Україні, що перебувала в складі Другої Речі Посполитої, було 1934 двомовних і 2270 польських шкіл. Українських залишилося всього 845. Газета «Діло» підкреслювала критичне становище українського шкільництва в Західній Україні. Зокрема, у 1926 р. у повітах Копичинецькому, Скалацькому і Радехівському не було жодної української школи. У Чортківському повіті, де українське населення становило 60% (за офіційними даними польської статистики), залишилася одна українська школа. Те ж саме відбувалось і у Тернопільському повіті. [428, с. 240–242]. У подальшому ліквідація українських загальноосвітніх шкіл продовжувалася. Політика навмисної

полонізації української освіти підтверджується таємним документом «Замітки польської внутрішньої національної політики» з фондів Волинського воєводського управління. У ньому, зокрема, йдеться: «В основі повинна стати політика державної асиміляції національних меншин з їх наступною національною асиміляцією, особливо мовною денационалізацією» [38, арк. 1–20].

Так, з 1926–1927 по 1936–1937 н. р. кількість освітніх шкіл, розташованих на території трьох воєводств Західної України – Львівському, Станіславівському і Тернопільському, зменшилася майже вдвічі. Таким чином, після державного перевороту 1926 р. посилювався наступ на освіту, розпочалася масова ліквідація українських і білоруських шкіл. Щоправда, паралельно відбувалися поступова ліквідація неписьменності та збільшення кількості шкіл. Але все це робилося перш за все для справи полонізації молодого покоління. У листі до міністра внутрішніх справ у січні 1927 р. львівський воєвода вказував, що вимога про внесення декларацій щодо мови викладання використана як зброя до політичної агітації, викликала непокору серед населення, втягує у вир політичної боротьби навіть спокійних і схильних до спільного життя поляків та українців. Воєвода застерігав, що українська агітація є ферментом громадського неспокою, небажаним явищем під час наближення виборів до законодавчих органів [287, с. 107–114].

У 1927–1928 н.р. в Західній Україні нараховувалося тільки 774 українських народних школи, тоді як польських – 2274 та утраквістичних – 2114. Чисельність навіть приватних українських шкіл скоротилася до 28. При цьому, якщо у Східній Галичині все ж таки працювало 690 народних шкіл з українською мовою навчання, то на Волині було всього 4 [7, арк. 5]. У 1927–1928 н.р. на території воєводства працювало 1185 загальних шкіл. Із них: 1-класних – 783, 2-класних – 210, 3-класних – 80, 4-класних – 20, 5-класних – 15, 6-класних – 7, 7-класних – 70 [232, с. 2].

У 1928–1929 н.р. серед 22-х середніх навчальних закладів Волині не було жодної державної школи з українською мовою навчання. Українці могли здобувати середню освіту лише в трьох приватних закладах такого типу, які утримувалися коштом батьків та окремих благодійних установ [50, арк. 10]. Діяльність уряду і місцевої влади була спрямована на ліквідацію шкіл, де навчання велося

українською, єврейською (іврит чи ідиш), німецькою, чеською мовами. Замість них створювалися двомовні та польськомовні школи. Саме вони впродовж 1930-х рр. стали панівними у структурі початкової й середньої освіти на Волині. На Холмщині й Підляшші на основі закону 1924 р. української мови не допущено. Українські середні й фахові школи існували лише в Галичині. Державних загальноосвітніх середніх і фахових українських шкіл на північно-західних землях не існувало. У Кременецькій духовній семінарії мовами навчання були польська і російська. Українці мали на Волині лише три приватні гімназії. Як бачимо, українські середні й фахові школи були майже всі приватні. З державних гімназій залишилися лише ті, що існували ще за австрійських часів. У 1930 р. Міністерство закрило українську гімназію в Тернополі. З фахових шкіл єдиною державною українською школою був рільничий ліцей у Черницях Тернопільського воєводства. Всі українські середні школи підлягали контролю шкільної влади. В кожній із них працювало кілька поляків. Бракувало відповідних програм і шкільних підручників, а дозвіл на приватні школи одержати було нелегко [397, с. 180–185]. Важливо відмітити, що товариство «Рідна школа» до 1938 р. заснувало близько 40 приватних гімназій, ліцеїв та професійно-технічних шкіл, що сприяло розвитку української освіти, розширенню територіальних меж вживання української мови у шкільництві. [563, с. 86]. До українських гімназій і ліцеїв ходило в 1937–1938 н.р. близько 6 000 учнів. В українських фахових школах навчалось до 600 учнів, або близько 1,5 % всіх українців, які навчались у фахових школах [489, с. 947–948].

У 1937–1938 н. р. у всій Польщі було тільки 461 (41 приватна) загальна школа та 24 гімназії і ліцеї (19 приватних) з українською мовою навчання, утраквістичні 3064 загальні та 2 середні школи. Навчання українців ускладнювалося і тим, що не було українських підручників, особливо для середніх шкіл. Тому вивчали матеріал з польських підручників. При цьому вони калічили мову, фізично перевтомлювалися. Найгіршою була справа з підручниками з української мови в гімназіях і ліцеях, хоча рукописи у видавництвах лежали багато років [261, с. 5]. У 1937–1938 н.р. на Волині залишилося лише 8 початкових шкіл з українською мовою навчання [418, с. 64–66].

У 1938–1939 н. р. з 5000 загальноосвітніх шкіл на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств 3400 були першого ступеня (давали дітям лише елементарні знання). В них навчалось 39% всіх дітей шкільного віку. У школах другого ступеня навчалось 23,4% дітей, а третього – 37,6 %. Характерно, що з-поміж 14,2 тис. шкільних учителів 71,3 % становили поляки, тільки 17,4% – українці та усього 0,7% – німці й 0,1% – євреї. У 1925 р. у Західній Україні працювало 7 державних гімназій з українською мовою навчання, 13 приватних українських гімназій та 2 жіночі гімназії, які загалом щорічно закінчувало понад 500 осіб [116]. У 1937–1938 н.р. кількість українських шкіл у Волинському, Львівському, Станіславівському, Тернопільському воєводствах зменшилася вже до 42. Таким чином, безправні вчинки польської шкільної адміністрації були затверджені законодавчо. За таких умов кожний урядовець міг будь-коли застосувати це розпорядження до української школи й утравізувати її, не чекаючи наступного плебісциту. За наслідками плебісциту 1937 р. у Західній Україні залишилося тільки 5 державних і 19 приватних гімназій. У 1939 р. із 138 загальноосвітніх середніх навчальних закладів Західної України працювало лише 5 державних українських і 2 утравістичні гімназії. У них навчалось менше ніж 2,8 тис. учнів. На кінець існування польської держави у Західній Україні працювало 138 гімназій і ліцеїв, із них польських – 106, українських – 20, єврейських – 10, німецьких – 2. З-поміж майже 41,2 тис. гімназійної молоді поляки становили 52,3%, українці – 18,1%, євреї – 20,9% [372, с. 306].

Професійні школи приймали переважно дітей польської національності. У 1938–1939 н.р. на території Східної Галичини у 136 професійних школах навчалось 14,2 тис. учнів, у тому числі дітей польської національності – 10,3 тис., або 73%, а української – 1,7 тис., що становило всього 12% [377, с. 27]. Важкий був також стан середньої школи у Східній Галичині: у Львівському воєводстві одна середня школа була на 39593 особи, у Станіславівському – на 70311, Волинському – на 83391, Тернопільському – на 76348 осіб. Для українців доступ до них був дуже обмежений. Серед 41390 учнів середніх шкіл Західної України напередодні вересня 1939 р. було лише 7425 українців [403, с. 118]

У 1938/39 н. р. під керівництвом «Рідної школи» діяло 33 (26 міських і 7 сільських) українських приватних початкових школи, які відвідувало 5343 учнів. З них у Львівському воєводстві – 13, у Станіславівському – 11, у Тернопільському – 9. У цих школах учні навчалися не за двома різними програмами – для сільських і міських школярів, як у державних школах, а за єдиними програмами й планами, що значно підвищувало рівень освіти сільських дітей [407, с. 45]. Характеризуючи розвиток закладів навчання вчителів у Другій Речі Посполитій, слід згадати про українські вчительські семінарії. Польська адміністрація чинила найрізноманітніші перешкоди їх діяльності. Окрім утисків у правах українських педагогічних навчальних закладів, влада зухвало обмежувала права випускників семінарій. Згідно з аналізом джерельної бази можна зробити висновок, що голови державних екзаменаційних комісій вимагали, щоб їм видавали дипломи з правом працевлаштування виключно в школах з українською мовою навчання. Це значною мірою обмежувало можливості працевлаштування, бо переважна більшість шкіл була двомовною [399, с.133].

Ще один негативний чинник, що визначав долю української освіти у Другій Речі Посполитій, нерівність титульної польської нації та української громади у задоволенні своїх освітніх потреб. Якщо українцям як корінному етносу Галичини та Волині доводилося утворювати приватні навчальні заклади для навчання дітей рідною мовою, то поляки користувалися всіма можливостями державної освіти. Українські коєдукаційні вчительські семінарії у Львові й Перемишлі змінено на жіночі й утраквізовано. При вчительських семінаріях ліквідовано українські, так звані, «школи вправ». Масовим стало переселення українських вчителів у віддалені райони Польщі. Уряд не вів такої статистики, а приватні особи теж не могли порахувати всі дані про масштаби репресій. Освітню політику польського уряду щодо національних меншин можна оцінити як недостатньо виважену. Польська влада йдучи на певні поступки, водночас прагнула полонізації національних меншин [391, с. 193]. Вже 20 березня 1923 р. Міністерство віровизнання і публічної освіти ліквідувало єдину чоловічу українську вчительську семінарію у Львові, а в грудні 1923 р. кураторія Львівської шкільної округи ввела утраквізм у двох українських

жіночих семінаріях у Львові й Перемишлі. [315, с. 241]. Отже, в Західній Україні не було жодної державної семінарії, гімназії математично-природничого типу, державної фахової школи з української мови викладання. Вплив українського вчительства на українську молодь обмежували суворий нагляд влади та його масове переведення до польських етнічних земель. До війни існували дві учительські організації: «Взаємна поміч українського Учительства», що мала в 1933 р. у 54 відділах 2700 учителів народних шкіл, та «Учительська Громада» – в 14 філіях 420 представників [338, с. 545].

Засобом опосередкованої полонізації українського шкільництва стала практика звільнення вчителів української національності із займаних посад і заміна їх вчителями-поляками. Також українські вчителі отримували зазвичай призначення на роботу в школи з компактним проживанням осіб польської національності. Натомість вчителів-поляків призначали в школи, де переважали діти українців. Місцеві органи влади мали стежити за політичною поведінкою вчителів [351, с. 332]. Причиною звільнення з роботи вчителя-українця могла послужити його відмова від прийняття католицької віри. Ліквідація національних шкіл проходила декількома шляхами. Перший - перепідготовка вчителів національних шкіл, яка складалася з проходження курсів польської мови [326, с. 133], а на їхнє місце присилали польських, які не знали української мови. Другим, більш радикальним, стало закриття шкіл. Зокрема, в Галичині було закрито 681 школу [326, с. 146]. Окрім цього, місцеві чиновники виявляли особливу упередженість до вчителів-українців. Переслідування та важкі умови праці виснажували українських вчителів, формували у них «почуття приниження та упокоєння» [275].

Міністр віросповідань і народної освіти С. Грабський наголошував: «Небезпечний є учитель-українець, хоч би він вчив навіть в польській школі, до якої ходять українські діти. Тому треба зовсім скасувати українські школи, а учителів українців перекинути на Мазурщину» [326]. Розпорядження президента про професійну кваліфікацію вчителів початкових шкіл від 6 березня 1928 р. передбачало, що, професійну кваліфікацію вчителя початкових шкіл мали тільки ті особи, котрі отримали диплом вчителя початкових шкіл по закінченні учительської

семінарії. У ньому значилося, що диплом міг містити права на навчання польською мовою або польською і додатково ще однією мовою, якою могло відбуватися навчання на теренах Польщі [140, s. 5]. Згідно зі статистичними даними, станом на 1929 р. у складі кураторії Львівської шкільної округи не було жодного вчителя української національності [21, арк.1–14].

Аналіз джерельної бази дає підстави зробити висновок, що одним із шляхів полонізації шкільництва уряд вважав переслідування вчителів-українців. За найменшу «провину» їх звільняли з посад, переводили в західні райони Польської республіки. Навіть для того, щоб узяти участь у відзначенні 10-х роковин від смерті І. Франка, треба було просити дозволу влади і подати програму та списки вчителів, які будуть виступати з лекціями [176, с.175]. Переслідування та важкі умови праці виснажували українських вчителів, це мало нищівний вплив на виховання молоді [244]. В інтерпеляції українських послів до президії Ради Міністрів від 16 грудня 1930 р. вказувалось, що з кожного повіту переводять найкращих і найінтелігентніших працівників, «вина яких полягає в тому, що вони користувалися повагою у громад, і на їх місця призначають вчителів-поляків, які не знають української мови і мають на меті винародовлення українського суспільства і його молодого покоління» [176, с.176].

Отже, прийняття низки декретів і законів, які регулювали освітню політику Другої Речі Посполитої, ігнорування міжнародних договорів щодо забезпечення навчання багатонаціональної держави мовою національності сприяли швидкому процесу полонізації освіти та населення в цілому. Навчання вчителів і проведення шкільних плебісцитів щодо визначення мови навчання у школах теж було орієнтовано на потреби польської держави в перетворенні багатоетнічного населення в єдину моноетнічну польську націю. Польська влада наступала на освітні права українців. Нерідко вчителі-українці підпадали під репресії, їхні права утискалися, їх звільняли з роботи та переселяли у віддалені регіони країни. У школах зменшувалася кількість годин викладання української мови за рахунок збільшення частки польської. Це призвело до скорочення кількості україномовних шкіл, переведення їх на двомовну систему з українською та польською мовами

викладання або повне закриття освітнього закладу з подальшим відкриттям польськомовної школи. Натомість позитивними моментами польської освітньої політики стало майже повне подолання неписьменності населення країни, проведення державної політики щодо збільшення кількості навчальних закладів. Освітню політику польського уряду та різних політичних сил щодо українців, на основі вищевикладених фактів, можна оцінювати як недостатньо виважену. Йдучи на певні поступки українцям, влада водночас прагнула їх повної полонізації.

2.3. Польський шкільний плебісцит та його вплив на українську освіту

Закони «Про деякі постанови в організації шкільництва» та «Про державну мову і мову врядування державних та самоврядних адміністративних влад» від 31 липня 1924 р. передбачали проведення шкільних плебісцитів (референдумів) – щорічного подання місцевими мешканцями декларацій про запровадження на території кожного шкільного округу того чи іншого типу школи. Референдум проводився відповідно до розпорядження міністерства віросповідань і народної освіти від 7 січня 1925 р., виданого на виконання Закону про освіту 1924 р., тепер від 31 липня 1924 р. [156]. Як свідчать повідомлення тогочасної преси, влада допускала низку зловживань. Прогресивна громадськість, організації краю, політичні партії та інші взяли участь в очолюваних «Рідною школою» плебісцитних акціях [255]. Передусім проведення плебісцитів було одним із завдань польської влади. Саме через проведення низки плебісцитів польські урядові кола намагались показати освітню ситуацію на терені в своєму баченні, а отже, з корисливими цілями. Польські урядові кола та представники польської освіти вбачали у проведенні плебісцитів важливий інструмент задля прискорення полонізації освіти західноукраїнських земель. Плебісцит передбачав заповнення батьками дітей шкільного віку декларацій з вимогою навчання в школі рідною мовою та передачу їх у шкільні інстанції - шкільні округи. Українську мову викладання можна було зберегти лише у тому разі, якщо школа мала 40 таких декларацій, що прописані у нормі закону та інструкціях до проведення плебісцитів, а саме були мінімальною квотою, завдяки якій розглядались подання на зміну чи впровадження мови

викладання. Однак коли було 20 учнів, батьки яких бажали навчати дітей державною польською мовою, навчальний заклад офіційно переходив на двомовне навчання, а фактично – на польську мову [254, с. 103] Для відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання вимагалися декларації від батьків 150 учнів [254, с. 104]. Плебісцит можна було проводити в місцевостях, де проживало не менше 25% українців за переписом 1921 р. Однак влада ігнорувала той факт, що українці бойкотували перепис і відповідно результати перепису були недостовірними. Декларації про мову викладання були у вигляді віддрукованих аркушів, у які батьки вписували від руки своє прізвище та ім'я, місце проживання, повіт, ім'я дитини, її вік, якою мовою бажали навчатися, назву школи, дату і власний підпис [19, арк.1].

На документі керівник гміни підтверджував його дійсність своїм власним підписом і гмінною печаткою. Такими були декларації українців. Дещо іншими були польські декларації, які друкувалися польською мовою і не потребували підтвердження підпису. Дослідник Б. Ступарик наголошує, що «задумуючи шкільний плебісцит, окупанти були переконані, що протягом двох-трьох років під оболонкою законності будуть повністю ліквідовані національні школи» [399, с. 124].

Подекуди ініціаторами проведення плебісцитів були й українські національні та культурно-освітні організації, що намагались зберегти українську освіту у Польщі. Українська культурно-освітня інтелігенція вбачала у проведенні плебісцитних акцій можливість документально засвідчити кількісну перевагу українського населення у краї, тим самим здобути більше прав на ведення навчання українською мовою. У ході плебісцитної акції 1925 р. українські батьки внесли близько 100000 шкільних декларацій за 130000 дітей з вимогою навчання їх українською мовою. Наслідки плебісциту приголомшили українську громадськість. За результатами першого плебісциту на Волині «... кураторія Волинська заборонила викладати в повжетних школах географію та загальну історію на українській мові, переводячи ці предмети на польську мову. Таким чином, виклади на українській мові зменшилися до двох предметів: української мови і математики», констатував волинський часопис «Дзвін» ще у липні 1925 р., аналізуючи ситуацію у системі державних шкіл на Волині [241].

До прикладу, звіт Станіславівського повітового управління державної поліції повідомляв такі результати: до проведення плебісциту в повіті функціонували 103 середні школи, з них 62 – з українською мовою навчання. Станом на 25 вересня 1925 р. в Станіславівському повіті стан був шокуючий: із 62 навчальних закладів залишилося 10 українських шкіл, 47 були переведені на утравквістичні, а в 46 мовою навчання стала виключно польська. Такий несприятливий для урядовців результат кампанії пояснювався пропагандою ворожих елементів, а, на думку шкільного куратора В. Сікори, «встановлена система складання декларацій не ілюструє істинної волі людності». Тому після перевірки декларацій, як прогнозував куратор, мало бути 600 шкіл із польською мовою навчання та 500 утравквістичних. Утравкізація шкільництва загострила польсько-українські стосунки, викликавши спротив української громади Волині. Крім іншого, в законі та деклараціях було запроваджено термін «руський, русинський» щодо української мови. Складна процедура заповнення декларацій часто супроводжувалася адміністративним свавіллям [352, с. 177].

Це змусило Українську парламентарну репрезентацію Волині в інтерпеляції до Міністерства віровизнань і публічної освіти від 27 березня 1925 р. констатувати, що право діє в Польщі як забаганка інспектора Попри масове волевиявлення на користь української мови, в інших повітах східногалицьких воєводств були аналогічні підсумки шкільних референдумів. До прикладу, розглянемо статистику плебісциту 1925 р. по Мостиському повіту, яка подана в статті часопису «Діло» за 5 квітня 1925 р. Громади внесли декларації до 31 березня 1925 р. Підготовкою плебісциту займався, серед інших, відомий організатор громадського життя Мостищини С. Байдала. Усі прохання стосувалися українських дітей і української мови викладання. Із 49 громад Мостиської судової округи всього 33 громади внесли 1802 декларації 2531 дитини [236, с. 2; Додаток]. У цій же статті зазначено, що з загальної кількості громад потрібно відкинути 12, які є польськими. Були й такі українські громади, що взагалі декларацій не внесли, хоча отримали зразки та бланки. Йдеться про мешканців сіл Хлиплі та Судковичі. Чому так сталося, встановити не вдалося. Натомість українці в Липниках не отримали декларацій,

оскільки у селі було 42 дитини шкільного віку римо-католиків. Батьки римо-католицького віросповідання відмовлялися підписувати декларації про українську мову навчання. Як ідеться у статті, «там українське населення у меншості і тероризує його громадська управа і латинський священник» [236, с. 2]. Судовий повіт із центром у Судовій Вишні вніс свої декларації через Мостиську організацію. Разом 8 громад внесли 485 декларацій на 685 дітей [236, с. 2; Додаток 2]. Подана у газеті «Діло» статистика, ймовірно, не є зовсім точною. Але навіть така наявна інформація дає нам змогу отримати приблизну картину освітньої ситуації, яка склалася на цьому терені. Про це зазначає й автор матеріалу: «З огляду на надзвичайно важне значення точної статистики про проведення шкільного плебісциту, просимо всі повітові шкільні комітети, кружки УПТ на відповідальність діячів-організаторів, надсилати статистичні викази по повисшому зразку з доданням даних: дати внесення, ким і на чий руки» [236, с. 2].

У 1930 р. Закон «Про державну мову і мову врядування державних та самоврядних адміністративних влад» від 31 липня 1924 р. було доповнено. Цього разу йшлося про те, що зміна мови викладання може відбутися не раніше ніж через 7 років від дати останньої постанови, яка визначила мову викладання в цій школі. Це пояснювалося тим, як говорив шкільний куратор Гадамський, що щорічні шкільні плебісцити проходять в атмосфері «галасливої української націоналістичної пропаганди» і призводять до поглиблення польсько-українського антагонізму [34, арк.1–29].

Тож у 1930-х рр. основна увага польських урядовців була зосереджена на останньому оплоті українського національного шкільництва – Східній Галичині. На Волині проблема полонізації української освіти була вирішена. Тому там воєводське управління ставило перед собою завдання «ліквідувати підстави проведення плебісциту як регулятора національних відносин у шкільництві та замінити його якоюсь іншою формою» [256]. Плебісцити 1923, 1925, та 1927 років були сфальшовані, аби повністю ліквідувати українське шкільництво [355, с. 116–120].

Шкільне законодавство, прийняте в 1932 р., ще більше погіршило ситуацію з українською школою. Це стало передумовою активізації діяльності ОУН у сфері

спротиву полонізації школи [361, с. 12]. Складні умови навчання українських школярів і майнове розшарування грали на руку польській владі. Понад 22% українських дітей опинилися поза школами [361, с. 37]. Одним із завдань діяльності ОУН стала боротьба за українську школу. Цей обов'язок покладався на новостворені юнацькі організації ОУН, які мали виховувати національно свідому молоду еліту [361, с. 72].

У 1932 р. на основі декрету президента Польщі уряд провів новий шкільний плебісцит. Однак і цього разу шкільна й загальна адміністрації чинили перешкоди щодо його проведення. Про необхідність проведення шкільного плебісциту в Західній Україні свідчила кількість українських та утравкістичних шкіл. Так, у Городенківському повіті на Станіславщині на 1932 р. було 56 шкіл, із яких 13 – українських, 34 утравкістичних і 9 польських. Тому щоб у польських та утравкістичних школах навчання проводилося українською мовою, місцеве населення та товариство «Рідна школа» підтримало проведення акції шкільного плебісциту. Повітові народні комітети УНДО разом із місцевими гуртками «Рідної школи» створювали повітові плебісцитові комітети. Вони збирали матеріали про результати плебісциту – підраховували загальну кількість внесених декларацій, з'ясовували, де і з яких причин не проводився плебісцит, та повідомляли про перешкоди на шляху його здійснення. Однак всі ці спроби українців залишилися поза увагою польських урядових чиновників. Їхня діяльність була спрямована на ускладнення і без того важких умов життя західноукраїнського населення. Попри те, що в 1932 р. батьки 400 тис. українських дітей зібрали 300 тис. декларацій на вимогу навчати їх рідною мовою, польська влада перетворила на польські або утравкістичні ще 500 українських шкіл. У результаті плебісциту 1932 р. на західноукраїнських землях майже на 20% відбулося погіршення стану українського шкільництва. За даними команди польської поліції, у Рівненському, Володимирському, Костопільському, Луцькому, Ковельському та Дубнівському повітах улітку – восени 1933 р. було проведено 144 шкільні плебісцити [516, с. 109–124].

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. польські урядові кола посилили тиск на українську освіту. Це саме й стосувалось проведення плебісцитів. Зокрема, плебісцит 1937 р.

був ініційований польською владою. Особливістю його проведення стало те, що, крім Міністерства публічної освіти та віросповідань, до проведення був залучений і державний апарат примусу та контролю, військове міністерство та МВС. 17 листопада 1937 р. голова секретаріату збройних сил Другої Речі Посполитої бригадний генерал М. Токарський-Карашевич у таємному листі до міністра військових справ визначив основний план дій на противагу діяльності української громадськості й товариства «Рідна школа» у проведенні шкільного плебісциту. Зокрема, на його думку, протести українців у справі шкільного плебісциту можна приглушити публікацією польських протестів проти акцій ОУН та «українського терору». Слід також розпочати серію політичних процесів проти греко-католицьких священиків і революційних формувань. Головна управа розпочала розроблення технічної сторони справи. Заступник голови товариства С. Юхма розіслав до всіх повітових секцій лист, яким наказав їм отримати інформацію від шкільного інспектора й інших джерел про те, в яких школах загрозиве становище [9, арк. 22].

На підтримку культурно-освітніх товариств і для протидії товариству «Рідна школа» 11 грудня 1937 р. політичний відділ львівської поліції видав розпорядження, яке спиралося на статут «Рідної школи». Це означало, що воно не передбачало створення спеціальних комітетів для проведення плебісциту. Розпорядження зобов'язувало повітових старост не допустити створення таких об'єднань. Крім того, наказувалося конфіскувати всі інструкції українського шкільного товариства, які не відповідали законам і розпорядженням. Прагнення та спроби інших українських культурно-освітніх організацій і товариств агітувати населення за українську школу поліція кваліфікувала як антидержавні дії [516, с. 109–124].

Такі жорсткі заходи були здійснені для того, щоб остаточно надломити прагнення українців до національної шкільної освіти та збереження ідентичності. Це свідчило й про факт рішучих дій щодо проведення асиміляції українців урядом Другої Речі Посполитої. Підтвердженням того, що політика «нормалізації» не передбачала поліпшення становища української освіти, стало проведення шкільного плебісциту 1937 р., розглядався польськими державними органами не тільки як освітній захід. Уперше разом із поліцією активну участь у проведенні шкільного

плебісциту брало військове міністерство. Так польський уряд попереджав будь-які політичні виступи українського населення на ниві шкільництва та запобігав широкому розгортанню національної боротьби. 17 грудня 1937 р. генерал М. Токарський-Карашевич поінформував міністра військових справ, що Товариство народних шкіл матиме повні дані про українські громади, де планується проведення шкільного плебісциту. Підкреслювалося, що у воєводствах, де має пройти акція, між Товариством народних шкіл і воєводами, старостами і шкільними інспекторами існує повне порозуміння [516, с. 109–124].

Показовим є розпорядження коменданта поліції у Бродях до постерунків поліції, у якому їм наказувалося подати до 8 січня 1939 р. повну інформацію про проходження акції, збору декларацій українським населенням. Кураторія Львівської шкільної округи підготувала розгорнуті списки про стан подачі декларацій. Вона вважала, що у Львівському воєводстві проблемними були 20 шкіл, у Станіславівському 16, Тернопільському 10 [108, арк. 3–4].

Проведення шкільної плебісцитової акції потребувало значних коштів. Так, на проведення шкільної плебісцитової акції 1937 р. потрібно було залучити 106860 злотих. Зокрема, тільки на пропаганду за державну мову в 40 повітах товариство планувало виділяти кожному агітаторові щомісяця 100 злотих. У загальній сумі це склало 96000 злотих. 22 грудня 1937 р. у Міністерстві віросповідань і народної освіти відбулася конференція за участю представників цього відомства і Міністерства внутрішніх справ. На конференції було вирішено тільки на організацію початкового етапу плебісциту виділити 30000 злотих [183, с.182].

Польські урядовці намагалися запобігти широкому розгортанню національної боротьби засобами політичних виступів у сфері освіти і часто перешкоджали українському населенню вносити декларації за українську мову навчання. Нерідко порушувалося законодавство та вимагалися кошти за можливість брати участі в плебісциті. Український посол С. Баран повідомляв у своїй інтерпеляції, що вїт гміни Колендяни та гміни Біла Чортківського повіту вимагали 1 злотий від батьків за легалізацію підписів [108, арк.1–2]. Посол сейму В. Кузьмович інформував, що в гміні Радимно Ярославського повіту Львівського воєводства вїт відмовився

легалізувати підписи. Коли селяни звернулися зі скаргою до повітового старости, він вимагав оплатити за скаргу 5 злотих. Польська влада своїми протизаконними діями намагалася зупинити внесення декларацій за українську школу. В тих місцевостях, де така тактика не мала успіху, справу завершували декларації Товариство народних шкіл за державну мову. Захищаючи права рідної мови в освіті, УПТ проводила акції шкільного плебісциту в Галичині, на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші. Громадський діяч І. Герасимович видав брошуру «Як переводити шкільний плебісцит за українською мовою навчання». Це була покрокова інструкція, яка пояснювала українцям, як зберегти школи з українською мовою навчання та запобігти їх подальшому перетворенню на утраквістичні чи з польською мовою навчання [234, с. 1–3].

Під час акцій плебісциту, зібравши необхідну кількість голосів, українці вимагали від влади реорганізації утраквістичних шкіл у навчальні заклади з українською мовою викладання. Такі акції передусім відбувалися там, де не було українських державних шкіл. Новоутворені місцеві плебісцитові комітети мали інформувати батьків про умови проведення плебісцитів, поширювати шкільні декларації тощо. Представники «Просвіти» та «Рідної школи» агітували населення за внесення декларацій на підтримку української мови навчання, а потім надсилали ці декларації на місця [92, арк. 20].

Активні політичні та громадські діячі звинувачували деяку українську інтелігенцію у відсутності патріотизму та неукраїнськості через відвідини їх дітьми польської школи. 1937 р. «Рідна школа» видала роз'яснення щодо організації та проведення шкільного плебісциту. У документі наголошувалося, що будь-які перешкоджання проведенню акції суперечать чинному законодавству, було наведено зразки скарг та оскарження рішень адміністративних інстанцій і рекомендовано у разі виникнення будь-яких перешкод надсилати відповідні депеші до МВС. Українці подали 188 відповідних скарг до МВС, з яких 87 надійшло з Львівського воєводства, 56 – зі Станіславівського, 42 – Тернопільського, 2 – Волинського, 1 – Краківського [95, арк. 20]. Завдяки проведенню акцій УПТ вдалося запобігти утраквізації чималої кількості навчальних закладів [391, с. 486].

У 1938 р. був підготовлений і виданий проєкт розпорядження Міністерства віросповідань та публічної освіти узгоджений з міністром внутрішніх справ. Розпорядження підтверджувало, що зміна мови навчання в існуючих школах може бути проведена лише від початку нового навчального року і розповсюджується виключно на перший клас. У примітці зазначалося, що куратор одночасно має право на зміну мови викладання у вищих класах. П. 12 розширив права шкільної влади. Тепер вона могла на свій розсуд і з власної ініціативи розпочинати плебісцит, незважаючи на визначені законодавством 7 років. Українська інтелігенція прагнула охопити самоосвітою молодь у селах. Тому виступила з ініціативою щодо організації парафіяльних бібліотек, які мали стати дієвим майданчиком і активним засобом виховання сільського юнацтва [264, с. 228]. Саме так можна було поширити українську книгу в селах Західної Волині. Для виховання поваги до минулого своєї батьківщини та вивчення власної історії археолог Ю. Шумовський пропонував залучати школярів і молодь для допомоги у збиранні археологічних пам'яток та етнографічних матеріалів на волинських землях [281, с. 659].

Отже, Закони «Про деякі постанови в організації шкільництва» та «Про державну мову і мову врядування державних та самоврядних адміністративних влад» від 31 липня 1924 р. передбачали проведення шкільних плебісцитів про запровадження на території кожного шкільного округу того чи іншого типу школи, що давало надію українському населенню на збереження україномовної освіти на західноукраїнських землях. Натомість польська влада вбачала у проведенні шкільних плебісцитів загрозу національним інтересам Польщі, які проявляються у тотальній політиці колонізації українського населення, через що чинила максимум перешкод як для проведення шкільних плебісцитів, так і до фальсифікації їх результатів. Заборони проведення шкільних плебісцитів, фальсифікації їх результатів обурювали місцеве українське населення, штовхали їх до боротьби за відновлення освітніх прав. Шкільний плебісцит 1937 р., який був ініційований польським урядом, підтвердив курс політики польської влади – повне переведення шкільної освіти на польську мову. Але цього не вдалося досягти через брак внутрішньодержавних сил та коштів. Основними причинами провалу цієї політики є

також спротив проукраїнських сил та початок Другої світової війни на території Польщі.

Висновки до розділу 2

Згідно з пунктами Ризького мирного договору та умовами володіння західноукраїнськими землями, підписаними з Антантою, Польща зобов'язувалася дотримувати прав всіх громадян, незважаючи на їх віру, мову та національність. Нормативно-правові акти гарантували використання громадянами Польщі будь-якої мови, а також мало забезпечуватися викладання окремих предметів мовою національних громад при наявності у школі дітей з непольських родин. Насправді більшість пунктів, які стосувалися будь-яких гарантій, не виконувалися.

Декрет «Про шкільний обов'язок» від 7 лютого 1919 р. регламентував, що навчання для всіх дітей шкільного віку незалежно від соціального походження у початковій 7-класній школі є загальнообов'язковим. У кожній місцевості, де кількість дітей у віці від 7 до 14 років становила принаймні 40 осіб, гміна зобов'язувалася побудувати та відкрити початкову школу.

Після закінчення військових дій навчання вчителів у новій польській державі майже не здійснювалося. Тому система навчання вчителів незалежної Польщі в міжвоєнний період була зніційована «Декретом польського уряду про навчання вчителів початкових шкіл у Польській державі» від 7 лютого 1919 р. Рівно через рік - 7 лютого 1920 р. – було прийнято «Декрет про обов'язкове навчання у семирічній школі та підготовку вчителів». Це стало поштовхом до колонізаційних процесів в освіті. У лютому 1922 р. польський сейм ухвалив закон, за яким створення й подальше утримання загальних шкіл було покладено на місцеве самоврядування. Також польський уряд своїм розпорядженням про шкільні плебісцити ще більше поширив полонізацію школи в багатонаціональній Польщі. Отже, прийняття низки декретів і законів, які регулювали освітню політику Другої Речі Посполитої, полегшило завдання формування нової польської нації та посилило боротьбу з неписьменністю багатонаціональної Польської держави. Відповідно до Конституції Другої Речі Посполитої 1921 р. закріплювалось обов'язкове безкоштовне навчання

шкільної молоді задля будівництва міцної Польської держави. 17 лютого 1922 р. було ухвалено Закон про будівництво державних початкових шкіл, що мало на меті вирішити проблему початкової освіти, адже велику кількість шкіл було зруйновано під час бойових дій. Польська влада, попри надані обіцянки та зобов'язання дбати про інтереси національних меншин у сфері освіти, практично їх не виконувала. Навчання вчителів і проведення шкільних плебісцитів щодо визначення мови навчання у школах теж задовольняло потреби польської держави в перетворенні багатоетнічного населення в моноетнічну польську націю.

В той же час здійснювався наступ на освітні права українців з репресіями вчителів-українців, утисками їхніх прав, звільненнями з роботи та переселенням у віддалені частини Другої Речі Посполитої. Вже в 1919 р. Міністерство віросповідань і народної освіти Польщі видало розпорядження про те, що для «учнів української (русинської) національності вивчення української мови може бути організоване через необов'язкові години. Були ухвалені закони, які серйозно ускладнювали доступ дітей із селянських родин до середніх і вищих навчальних закладів. Така політика призводила до зменшення годин української мови в школах, заміна української мови викладання польською – до скорочення кількості україномовних шкіл. Переведення закладів освіти на двомовну систему освіти з українською та польською мовами викладання або повне закриття освітнього закладу з подальшим відкриттям на його основі польськомовної школи негативно впливало на існування української шкільної освіти. Натомість позитивним моментом, що проаналізоване у дисертаційному дослідженні, є намагання польського уряду подолати неписьменність населення країни та проведення державної політики щодо збільшення кількості навчальних закладів та вчителів. Таким чином, політику польського уряду в освітній галузі щодо національних меншин, зокрема українців, слід вважати не до кінця збалансованою та врівноваженою, адже попри певні поступки польська влада все одно мала на меті впровадження політики полонізації.

РОЗДІЛ 3

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРОТИ ПОЛОНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

3.1. Освітня діяльність УПТ «Рідна школа»

Боротьба проти розширення польського виховного впливу в системі освіти гуртувала українство. Українська громадськість розуміла, що, прищеплюючи ідеї польської державності та виховання дітям ще змалку, польська держава матиме у майбутньому мононаціональну спільноту свідомих громадян польської держави без ознак українства. Формою збереження українцями національно-культурних особливостей стало відродження різних товариств [391, с. 464]. У країні працювало майже 800 бібліотек товариства, Польська Матиця фонди яких сягали 500 тис. томів [430, с. 259]. Від початку 1920-х рр. українська світська та духовна інтелігенція Галичини розгорнула діяльність із відродження національного громадського життя, створення господарських, культурно-освітніх, молодіжних осередків [260, с. 2].

Деяка стабільність в українсько-польських відносинах другої половини 1920-х рр. сприяла поживленню організаційної діяльності товариства «Рідна школа», яке було створене у 1881 р. у Львові як УПТ. 23 червня 1926 р. Львівське воєводство затвердило проєкт нового Статуту, де запроваджувалася нова назва організації – «Українське педагогічне товариство «Рідна школа». Його ідеологами були І. Герасимовича, С. Громницького, К. Малицьку, І. Калиновича, О. Терлецького. Саме вони вважали, що «Рідна школа» має «стати живою протестаційною силою проти всяких зазіхань на душу дитини» [297, с. 44]. Активісти Товариства були переконані, що «коли противникові вдається завоювати й полонити душу дитини, то ця дитина перестає бути членом своєї нації, переходить до ворогів і дуже часто стає більш безоглядним і завзятим ворогом свого народу, чим справжній чужинець». Очевидно, через це «Рідна школа» опікувалася українськими дітьми різного віку, молоддю та навіть батьками, піклувалася та дбала про збереження і розвиток їхньої національної свідомості, запобігала денационалізації та асиміляції. Щоб посилити

свій вплив та досягти більших результатів, Товариство співпрацювало з іншими організаціями подібного типу, наприклад, «Просвітою» [391, с. 474].

Загалом УПТ «Рідна школа» мало неабиякий вплив на українських дітей та молодь, проводило напрочуд активну діяльність проти асиміляції та полонізації українства. 3 червня 1920 р. у Львові учасники наради українських організацій різного спрямування визнали УПТ національною шкільною владою. Відтепер усі приватні школи мали підпорядковуватися Товариству і жодна не могла бути заснована без його відома. Також передбачалося створення окремого секретаріату з представників секцій народної школи, учительських семінарій, середніх і фахових шкіл. Отже, «Рідна школа» фактично очолило всю організаційну, навчально-виховну та навіть фінансово-економічну роботу з розбудови національного шкільництва в Галичині. Наприклад, у 1922–1923 н.р. під його керівництвом знаходилося 27 народних шкіл та приватні українські гімназії в Городку, Дрогобичі, Золочеві, Коломиї, Станіславові, Тернополі, Чорткові, Яворові [484, с. 9–10].

Товариство та його Головна Управа перебували у Львові, а свою діяльність воно розповсюджувало на Львівське, Тернопільське, Станіславівське й Краківське воєводства. Головна його мета зазначена у Статуті – «задовольняти всі потреби українського народу у сфері шкільництва на рівні публічного, домашнього, дошкільного і позашкільного виховання» [20, арк. 3–4].

Активну роботу проводила «Рідна Школа» у Станіславському воєводстві, гуртки якої активно виховували українську молодь воєводства. Широкомасштабність її діяльності засвідчують головні обов'язки інституції, до яких входило: засновувати й утримувати школи усіх типів і науково-виховні установи; допомагати у будівництві шкіл; засновувати і вести шкільні курси, зокрема: гімназійні, семінарські, курси грамотності для дорослих, курси для молоді, позбавлених шкільної науки, курси промислові, торговельні, рільничі, господарські; створювати мережу бібліотек; засновувати і проводити репетиторство для молоді, забезпечувати їх книжками, шкільним приладдям та одягом; виділяти для молоді стипендії; засновувати бурси, молодіжні інститути, притулки, фреблівські городці для малих дітей; скликати конгреси у справах шкільництва, виховання й освіти;

звертатись до влади з меморіалами і петиціями у справах загальнокультурно-просвітницьких та педагогічно-дидактичних, а також відстоювати інтереси українського шкільництва та українського учительства; займатись друком видань, книжок та часописів, що відносяться до освіти, шкільництва, виховання і науки, а також забезпечувати шкільним приладдям; організовувати вистави, концерти, забави, вечорниці, фестони; дбати про подальшу загальну й фахову освіту учителів; створювати публічні бібліотеки та музеї; підтримувати відносини з державними та закордонними товариствами; створювати інститут фізичного виховання і санаторії для учителів і шкільної молоді» [20, арк. 4–5].

Щодо майнових відносин Товариства, то вони закріплювались і регулювались у параграфах 6–7 Статуту. До майна Товариства входило: «Членські внески, сума яких визначається Загальним З'їздом за пропозицією Головної Управи; пожертвування, спадщина і субвенції; фонди, що згідно Статуту Товариства передані Управі фізичними чи юридичними особами; доходи із вистав, концертів; доходи видавництв і підприємств Товариства; нерухомого та рухомого майна, набутого Товариством, спеціальні пожертвування тощо» [20, арк. 5].

Щодо членства в УПТ «Рідна школа», то в Статуті зазначалося, що воно складається з звичайних, спомагаючих і почесних членів. Звичайним членом могла стати кожна особа української національності, яку приймав Старшина одного з Кружків за затвердженням Головної Управи та заплатить суму членського внеску, визначену Загальним З'їздом. У такий самий спосіб стати членом могла будь-яка особа, котра мала поручителя з числа дійсних членів. Про це поручитель мав повідомити письмово [20, арк. 8]. Кожен представник мав сприяти розвитку Товариства, залучати нових членів, неухильно дотримуватися Статуту. У главі VIII Статуту УПТ чітко визначено устрій, а також права та обов'язки усіх управлінських ланок Товариства. Зокрема, члени Товариства вступали в Кружки, що утворювали Повітовий Союз Кружків. Органами управління Товариства визначалися Головна Управа, Контрольний Комітет, Роз'ємний Суд, Загальний З'їзд [20, арк. 10].

У Статуті щодо устрою Товариства чітко простежується принцип децентралізації: «Кружки створюються за територіальним принципом,

об'єднуючись у Повітовий Союз Кружків. Старшина Кружка складається з Голови, 6 членів та 2-3 заступників, обраних Загальними Зборами Кружка терміном на 1 рік. Старшина Кружка обирає з-поміж себе і писаря, скарбника та бібліотекаря. Засідання Старшини проходить не менше 1 разу в місяць. Старшина приймає нових членів і виключає їх за погодженням з Головною Управою. Подає щороку у Повітовий Союз Кружків і у Головну Управу, не пізніше 15 вересня, звіт про свою діяльність» [20, арк. 11]. Усі члени Кружка брали участь у Загальних Зборах Кружка з вирішальним голосом. Делегати Головної Управи, Контрольного Комітету та Ради Повітового Союзу Кружків мали лише дорадчий голос. Для прийняття ухвали Загальними Зборами необхідний був кворум – присутність 1/6 усіх членів і абсолютна більшість голосів [20, арк. 12–13].

Для забезпечення дотримання прав членів Товариства та з метою належного контролю роботи органів його правління відповідно до Статуту створювалася спеціальна Контрольна Комісія, що обиралася на рік і складалася з 3–5 представників. У Статуті також йшлося про обрання Ревізійної Комісії, яка створювалася тоді, коли Загальні Збори висловлювали недовіру Старшині та Контрольній Комісії Кружка. [20, арк. 26]. Ще одним органом правління Товариства була Рада Повітового Союзу Кружків, яка керувала Повітовим Союзом Кружків: «Рада складається з Голови, 10 членів, 2–3 заступників членів, обраних Загальними Зборами Повітового Союзу Кружків на один рік з-поміж членів Кружків, які знаходяться в територіальному підпорядкуванні Союзу. Рада Повітового Союзу Кружків веде діловодство Союзу, виконує ухвали своїх Загальних Зборів, схвалює та реалізує програму діяльності товариства в межах своєї території, проводить щонайменше раз на рік люстрацію підпорядкованих Кружків, виконує доручення Головної Управи, виступає посередником між Головною Управою та Кружками» [20, арк. 18–19]. Найвищою виконавчою владою Товариства була Головна Управа, що здійснювала керівництво Повітовими Союзом Кружків, затверджувала й скасовувала їх ухвали, вела нагляд за ними та могла ліквідувати Старшину Кружка або Раду Повітового Союзу Кружків [20, арк. 22]. Засідання Головної Управи Товариства мало відбуватися щонайменше раз на 2 місяці. Кворум – більше

половини всіх членів Головної Управи. Рішення приймалися більшістю голосів [20, арк. 24]. Відповідно до параграфа 45 Статуту при Товаристві створювався Контрольний Комітет. Він обирався на рік Загальним З'їздом Товариства [20, арк. 26]. Ще однією інституцією, що займала чільне місце в діяльності Товариства, був Роз'ємний Суд. У Статуті зазначалося, що «Роз'ємний Суд складається з 5 членів, обраних Загальним З'їздом Товариства на рік. Члени Роз'ємного Суду не можуть бути одночасно членами якого-небудь органу Товариства й повинні постійно перебувати в місцях осередку Товариства» [20, арк. 27]. Роз'ємний Суд розглядав також правомірність та законність прийняття й виключення членів Товариства. Звичайний Загальний З'їзд Товариства відбувався щороку. Для легітимності ухвал Загального З'їзду необхідна була присутність щонайменше 100 членів, котрі мали право голосу. Рішення приймалися абсолютною більшістю голосів [20, арк. 29].

УПТ «Рідна школа» стало вагомою організацією у національному житті українців Галичини. Його вплив зростав у міру розгортання офіційної політики асиміляції та нищення української освіти і шкільництва. У 20-ті роки «Рідна школа» пройшла бурхливий розвиток, який досягнув би значно вищого рівня, якби не перешкоди польської влади. Лише до середини 1924 р. влада безпідставно не допустила відновлення 600 довоєнних читалень, зі 160 заяв на заснування нових задовольнила тільки 11 – у Тернопільському воєводстві, а 125 діючих читалень та 3 філії ліквідувала. З визначених причин до серпня 1923 р. влада не допустила відновлення 39 «кружків» УПТ, що складало 66% від числа діючих. За звітами «Рідної школи» щороку заборонялася діяльність від 5 до 25 її «кружків». Головними мотивами урядових чинників були: «перевищення діяльності, окресленої статутом», «загроза публічній безпеці та громадському спокою», «особливий режим у прикордонних смугах», «продаж та обмін забороненої літератури». Закриття «кружків» УПТ нерідко супроводжувалося репресивними силовими актами – побиттям, нанесенням матеріальної шкоди. Тисячі діячів, керівники Товариства, піддавались грошовим стягненням, арештовувалися. Усі апеляційні заяви до органів влади проти свавілля не давали позитивних наслідків або залишалися без відповіді. 24 грудня 1926 р. відбувся Загальний з'їзд УПТ «Рідна школа», на якому була

ухвалена резолюція щодо реорганізації українського шкільництва. Щоб втілити це в життя, за тиждень Головна Управа скликала три комісії: з правового захисту українського державного та приватного шкільництва, реорганізації українського шкільництва, реорганізації фахового шкільництва.

Ухвалення нового Статуту дало можливість значно розширити мережу Товариства, а також активізувати його діяльність. У 1927 р. вийшов перший номер друкованого органу Товариства – часопису «Рідна школа». Він був присвячений справам усенародного й середнього шкільництва на всіх українських землях, що перебували під Польщею та відповідав інтересам не лише приватних, але й державних шкіл. Осередки організували урочистості на вшанування видатних українських діячів або відзначення річниць важливих подій з історії України. Часто такі заходи завершувалися співом гімну «Ще не вмерла Україна» [391, с. 475].

Інколи «Рідна школа» фінансувала навчальні заклади, інститути для молоді, надавати стипендії дітям із незаможних родин, організувати фахові (промислові, торговельні, ремісничі, рільничі, господарські) школи, курси різного спрямування, видавати шкільні підручники й іншу навчально-методичну літературу, засновувати та оснощувати бібліотеки та музеї. Меценатами виступали представники української діаспори в США та Канаді, греко-католицького духовенства та представників партій УНДО та УСРП, а також кошти, зібрані за сприяння «Просвіти» [247, с. 202 – 211]. Але польська влада постійно перешкоджала збору коштів. Так, представники «Рідної школи» переслідувалися через спроби зібрати пожертви на релігійних святах, а також за встановлення податку на розвиток УПТ. Зауважимо, що членам польського ТШЛ таке не було заборонено [391, с. 476]. У грудні 1932 р. на території Східної Галичини з ініціативи Головної Управи «Рідної школи» та за сприяння повітових комітетів УНДО проведено низку зібрань. Вони мали допомогти українському громадянству «краще пізнати завдання «Рідної школи», її діяльність та умови праці» [484, с. 13]. На нарадах було ухвалено постанови, що містили такі положення: 1) відкриття нових гуртків «Рідної школи»; 2) проведення шкільного плебісциту в тих місцевостях, де не було української державної школи; 3) перевірка можливостей заснування приватних шкіл (переважно в містах) і підготовка до

заснування дитячих садків у селах; 4) заснування при гуртках «Рідної школи» дитячих бібліотек; 5) організація «масової жертвенності» для потреб Товариства » [484, с. 14].

2–3 листопада 1935 р. у Львові відбувся Перший український педагогічний з'їзд. Це стало можливим завдяки заходам Головної Управи «Рідної школи» та її співпраці з ЦК УНДО та усіма національними товариствами краю. УПТ «Рідна школа» робила все можливе, аби впливати своєю діяльністю не лише на Галичину, а й на Гуцульщину, Лемківщину, Холмщину, Полісся, Підляшшя та Волинь. У 1936 р. було навіть створено окрему комісію зі справ Гуцульщини та Лемківщини. Ці терени, на думку Товариства, найбільше потерпали від впливу Польщі. [118, с. 5]. Головна управа докладала чималих зусиль, аби забезпечити належну освіту та національне виховання селян цих теренів [172, с. 238].

Визначальним чинником протистояння між українською і польською громадськістю Галичини в царині освіти й виховання в Польській державі, як і в добу австро-угорського панування, залишалося прагнення офіційних органів шкільництва підпорядкувати українські навчально-виховні інституції загальнодержавному шовіністичному курсу. Своє правове закріплення він знайшов у законі про мову навчання 1924 р., законодавчих актах освітньої реформи в Польщі 1932 р., розпорядженнях урядів Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств та кураторії Львівського шкільного округу – вищого органу управління всіма типами шкіл і дошкільних закладів краю. Сучасні польські дослідники розглядають школу як важливий засіб полонізації українців.

Офіційна влада з перших днів творення власної державності звернула увагу на потребу організації раціональної опіки над дітьми дошкільного віку. На всіх етнічних територіях Польщі ця робота розгорталася у двох напрямках: 1) перетворення колишніх опікунських дошкільних інституцій у постійно діючі заклади виховного характеру і 2) розширення їх мережі на основі концепції охоплення організованим суспільним вихованням всіх дітей віком від 5 до 7 років. Метою дошкільних закладів було виховання дітей «в дусі національному», що для українців та інших меншин у Польщі означало пропольському. Відповідно до

польського законодавства всі дошкільні установи були включені в загальну систему освіти та підпорядковані відділу дошкільного виховання при Міністерстві релігійних віросповідань і публічного виховання, першим керівником якого стала активний пропагандист і організатор польського дошкілля М. Веріго-Радзілович. Під його керівництвом у 1920–1921 н.р. перебувало понад 1000 дошкільних закладів на 100 000 дітей. При цьому понад 200 дошкільних закладів знаходилося на сході Польщі, в яких перебувало близько 15000 вихованців [467, с. 98].

З метою розширення мережі дитячих установ відділ дошкільного виховання у 1921 р. видав вказівки для осіб, які засновували і провадили захоронки. Зауважимо, що «Порадник для вихователів» громадське об'єднання вчителів-поляків у Львові підготувало ще в 1920 р. З'явилися посібники з проблем виховної роботи в дошкільних закладах, серед яких найзмістовнішими стали праці Н. Ціцімірської – організатора польського дошкілля на теренах Галичини. Закономірно, що в умовах обмеженої теоретико-методичної бази українські вихователі послуговувалися доробком польських колег. Так, для організаторів національного дошкілля поруч із працями українських педагогів С. Русової, А. Животка рекомендували використовувати посібники польських авторів. А підручник з руханки М. Германової-Фріц «Фізичний розвиток дитини» інструкція Головної Управи «Рідної школи» назвала найкращим для роботи з дітьми в цій ділянці [186, с. 12].

Активні зусилля поляків та тяжкі наслідки повоєнного лихоліття, що залишило сиротами, півсиротами матеріально й морально занедбаніми тисячі маленьких українців, змусили галицьку громадськість вжити заходів щодо розбудови системи українського дошкілля. На початок 1923–1924 н. р. більшість культурно-освітніх організацій визначилися зі своїми методами та політикою боротьби проти полонізації дошкільних установ. У 1927 р. Товариство «Рідна школа» провело крайову вчительську конференцію з питань організації національно-зорієнтованої діяльності українських дошкільних установ. Воно піклувалося й про організацію дошкільних закладів. У резолюції від 2 листопада йшлося: «Щоби скріпити український елемент підсиленням його національно свідомими одиницями, скріплюючи їх відпорність на впливи чужомовної школи та

культури, подбає Головна управа «Рідної школи» про поширення мережі дошкільних установ». Організуючи дитячі садки переважно в селах, УПТ перетворювало пасивні елементи в національносвідоме українство. Проте дуже часто польська влада не давала дозволів на відкриття таких закладів [268, с. 5].

У державних закладах для підготовки вихователів із непольською мовою запроваджувалася двомовність. Вживання рідної мови допускалося лише у внутрішній праці приватних дошкільних установ. Таким чином, розраховувати на державну систему національного дошкільного виховання українці Галичини не могли. Обмежені матеріальні можливості українців західноукраїнських земель, що перебували у складі Другої Речі Посполитої, не були розраховані на широку мережу приватних постійно діючих дошкільних інституцій. За цих умов виникла потреба відкрити сезонні дошкільні заклади, які обходилися громадськості дешевше. Це літні дитячі садки для дітей із селянських родин. За польським законодавством ці інституції відносилися до опікунських, а не виховних. Таким чином, вони не були підпорядковані органам шкільництва. Це дало можливість реформувати дитячі садки у важливі обереги духовності, які «вже від перших днів свідомости» дітей «виховували їх на національно свідомих, здатних до життя і боротьби за краще, громадян». У результаті проведеної роботи в 1928–1929 н. р. число українських постійно діючих дошкільних закладів тільки «Рідної школи» УПТ досягло 19. Однак загальна кількість українських дошкільних установ становила лише 18 % від числа діючих у Східній Галичині польських, німецьких, єврейських [23, арк. 21].

Ця обставина була зумовлена насамперед дискримінаційними умовами Закону «Про державну мову і мову врядування державних та самоврядних адміністративних влад» 1924 р. Однак найбільш яскраво рідношкільний рух проявився після реформи шкільництва в Польщі, запровадженої законом від 11 березня 1932 р. Вивчення документів реформи переконує, що стосовно освіти й виховання дітей національних меншин вона мала дискримінаційний характер. Залишаючись у питаннях мови навчання на позиціях закону від 1924 р., новий рух шкільництва утверджував суто польський характер державних постійно діючих дошкільних закладів. Це закріплювало тенденцію їх поширення на українських

землях. Розвиток приватних національних інституцій дошкільного виховання цього типу обмежували вимоги щодо їх кадрів: вони мали готуватися у спеціальних 4-річних семінаріях або 2-річних ліцеях. Подібних українських навчальних закладів у Польщі не було. За таких обставин національні культурно-освітні й педагогічні товариства зосередили основну увагу на розвиткові та вдосконаленні виховної діяльності сезонних дитячих садків, які не підлягали приписам шкільного законодавства 1932 р.

Тому, вже в 1934 р. їх кількість, порівняно з 1932 р., зросла в 2,4 раза і налічувала 314 установ (12 000 дітей). У 1937 р. число дитячих садків сягало понад 760 (29 000 дітей). Зміст діяльності цих сезонних дошкільних інституцій все більше переконував польську владу в тому, що дитячі садки – це виховні заклади, які пробуджують національну свідомість дітей, чинять шкоду вихованню слухняних громадян Польщі, а отже – протидіють і перешкоджають державній освітній політиці. Тож громадська опіка над дітьми дошкільного віку стала розглядатися як політична діяльність. На цій підставі на численні звернення сільських громад про надання дозволу на відкриття дитячих садків староства відповідали відмовою. Так, у 1934 р. їх не одержали 21 громада Бродівського, 30 – Зборівського, 13 – Стрийського, 4 – Золочівського повітів [102, арк. 6]. Перемишльська філія УПТ у 1938 р. опікувалася 59 дитячими садками, де навчалось 2114 дітей. Філія у Кракові, окрім садків, організувала ще безліч курсів і занять для української молоді [478].

Незважаючи на переслідування, у 1920–1930-х рр. була створена система національного дошкілля. Щодо загальної середньої освіти, то саме на цій ланці боротьба за українське шкільництво Товариства проявилася найяскравіше, адже саме школи польська влада хотіла полонізувати найбільше. Про необхідність розвитку приватного національного шкільництва неодноразово йшлося в українській пресі. Наголошувалося на тому, що оскільки Польща не може забезпечити дітей-українців школами з рідною мовою навчання, то це призводить до високого рівня неписьменності, а держава повинна дати суспільству змогу власними силами розвивати приватне шкільництво [260, с. 2]. З огляду на ситуацію, що склалася, в 1924 р. до Статуту УПТ було внесено зміни (щоправда, вони були затверджені лише

1926 р.), які дали новий імпульс для розвитку українського приватного шкільництва. Завдяки цим змінам «Рідна школа» набула більшої автономії, розширилися можливості створення приватних шкіл, кружків і Союзів Кружків [260, с. 3].

Станом на 1928–1929 н. р «Рідна школа» опікувалася 31 державною загальноосвітньою школою, які відвідувало 3829 дітей, і 25 загальними лекціями з 1003 слухача [321, с. 40]. У 1930–1931 н р. під керівництвом УПТ діяло 28 українських приватних початкових та 4 неповних середніх школи, де викладали 129 вчителів і навчалися 4440 учнів. З 28 початкових навчальних закладів 19 були в містах. Так, у середньому лише одна школа Товариства припадала на 2 українських повіти. Це було пов'язано з тим, що кураторія ЛШО забороняла відкрити нові школи, натомість закривала вже діючі. Офіційна підстава для закриття – розпорядження кураторії ЛШО «До директорів і керівників всіх приватних і державних загальноосвітніх середніх шкіл в окрузі в справі урядової мови» від 21 березня 1924 р. [184, с. 35–36]. У національних школах українську мову викладали або за програмами польської мови, або за програмами української мови 1912 р., або без програм взагалі. У 1923–1924 рр. вийшли окремі розпорядження ЛШО щодо заборони вживання термінів «українська» та «український» на означення мови викладання в школі. УПТ активно виступило з протестами [108, арк. 3–4]. Ті школи, які в міжвоєнні роки все-таки вели діловодство українською мовою, зазнавали переслідувань з боку місцевої влади [391, с. 477].

Ситуація загострювалася ще й тим, що в 1923 р. куратор С. Собінський зобов'язав директорів приватних і державних українських гімназій та вчительських семінарій вилучити зі шкільних бібліотек усі книжки, які пропагували, на його думку, гасла національної ненависті до Польської держави, всі малюнки, фотографії, карти, які ображали гідність поляків і Польщі [217, с. 40]. Водночас у книжках і підручниках, схвалених комісією з рецензування до використання в школах, нерідко принижувалася гідність українців, спотворювалася історія [297, с. 112]. Звісно, українство гостро реагувало. Для компромісу, польські інспектори рекомендували навчати української мови учнів старших класів на латинському алфавіті, але українські педагоги відкинули цю пропозицію [208, с. 65–66]. У 1935 р. початкові

школи, які перебували під протекторатом УПТ, отримали нові навчальні програми. Відповідно до них вивченню історії та географії відводили не менше 1 години на тиждень [298]. Аби заангажувати якомога більше дітей до національних навчальних закладів, представники «Рідної школи» організовували різні акції – поширювали відозви з гаслами «Всі діти до української школи!» чи «Хто минає свою рідну школу та посилає дитину до чужої школи, той є ворогом своєї дитини і української нації!». При кожному осередкові УПТ діяли «Комітети опіки й оборони української шкільної молоді». Вони заохочували батьків віддавати дітей до українських шкіл [297, с. 13]. У навчальних закладах «Рідної школи» особлива увага приділялася вивченню українознавства, української мови та літератури, історії і географії України [508]. Сплата за навчання для учнів була різною і залежала від платоспроможності батьків. Учні з найбідніших родин навчалися безкоштовно та навіть забезпечувалися харчуванням [391, с. 478]. Щодо заробітної плати вчителів, котрі викладали в національних навчальних закладах, то їхні оклади були значно нижчими від окладів учителів державних шкіл. Це було пов'язано з тим, що національні школи, якими опікувалося УПТ, утримувалося виключно за рахунок батьківських внесків та пожертв меценатів [217, с. 40].

1932 р. польська влада провела шкільну реформу. Вона викликала суттєву критику «Рідної школи». Оскільки, попри зобов'язання, міністерських навчальних програм з української мови так і не було розроблено, УПТ після реформи 1932 р. самостійно розпочала розроблення таких документів. 1938–1939 н. р. до середніх навчальних закладів Товариства належали 12 загальноосвітніх гімназій та 11 ліцеїв, де навчалося 2499 школярів за програмами державних шкіл [228, с. 16–18].

У 1935 р. в середніх школах (державних і приватних) навчалося 5300 українців, з них 4300 – в школах з українською мовою викладання і лише 500 – в утраквістичних. Оскільки питання здобуття українською молоддю середньої освіти в міжвоєнній Галичині лишалося відкритим, «Рідна школа» активно взялася за організацію приватного середнього шкільництва. Станом на 1928–1929 н. р. опікувалося 9 приватними гімназіями та 1 гімназійним жіночим курсом, де загалом навчалося 1836 учнів; 4 приватними учительськими семінаріями зі 772 слухачками

та семінарійними чоловічими курсами з 80 учнями; торговельною школою з 211 школярами та 7 фахово-доповнювальними школами із 747 учнями. Під керівництвом УПТ були бурси, фахові курси та заняття для неписьменних [321, с. 91, 99].

Аби протистояти змінам, що послідували після шкільної реформи 1932 р., і переконати батьків віддавати дітей в українські приватні школи, УПТ організовувало збори, анкетування, агітації. 16 травня 1932 р. у Львові засідав з'їзд «Рідної школи». У резолюції зїзду висувалися вимоги до польської влади: 1) скасування шкільного закону від 1924 р., який денаціоналізував українців; 2) забезпечення такого змісту та умов навчання, в т. ч. шкільних програм, підручників, за яких українські школи всіх типів відповідали б народним, культурним і суспільним потребам; 3) відновлення впливу на освіту українських культурно-освітніх, громадських і виховних установ; 4) виконання закону про український університет. З цією резолюцією учасники з'їзду звернулися не лише до польської влади, а й до українського суспільства, усіх культурно-освітніх організацій, закликаючи не бути байдужими та долучатися до розбудови приватних шкіл, закладів дошкільного та позашкільного виховання, а також боротьби з неписьменністю. Порівняно з польськими школами, приватних українських шкіл було дуже мало. Однак навіть у них польська влада всіляко обмежувала навчання учнів, стежила, аби там обов'язково навчали польської мови та історії. Попри це, а також завдяки патріотичним педагогам, у навчальних закладах «Рідної школи» вдавалося формувати в учнів патріотизм і національну свідомість. Поряд із національними учні брали участь у відзначенні польських державних свят, наприклад, Дня Конституції. Джерело свідчить: «Вчителі старалися прищепити нам правдиву любов до України, дати потрібне знання, не забуваючи також освідомлювати нас у тому, що ми, на жаль, живемо в чужій, наскрізь ворожій нам державі» [165, с. 82]. «Рідна школа» збільшувала кількість приватних закладів. Так, у 1934 р. під її опікою перебувало 12 гімназій із 1576 учнями, у 1935 р. – із 1835 школярами, 66 класами та 72 відділами [391, с. 478]. У 1938–1939 н. р. під опікою «Рідної школи» діяло 33 (26 міських і 7 сільських) українські приватні початкові школи, які відвідувало 5343 учні. У таких школах учні навчалися за єдиними

програмами й планами, а не за двома різними, як у державних. Звісно, це сприяло засвоєнню значно вищого рівня знань і навичок [391, с. 478].

Крім того, у школах, що перебували під керівництвом УПТ, багато уваги приділялося національному вихованню, яке ґрунтувалося на історії, культурі, традиціях і звичаях рідного краю, усвідомленню національних цінностей [222, с. 93]. Тож приватні школи цілком виконували свої завдання – виховували учнів у національному дусі [458, с. 77–79]. Також велика виховна робота проводилася в гімназіях і ліцеях Товариства «Рідна школа». Шкільну молодь захоплювало не лише навчання, але і фізичний розвиток, національні традиції, гурткова робота, шкільні вечори, українознавча і краєзнавча діяльність. Товариство дбало про формування національної свідомості школярів, залучення їх до активної практичної роботи. Як зазначає у своєму дослідженні Б. Ступарик, «Рідній школі» було важливо, щоби дитині привили любов до рідної мови, до своєї церкви, до рідної історії, до літератури, до рідних звичаїв, до рідних установ, словом, до рідної культури, всього, що надбали й збудували попередні покоління [399, с. 130].

Мережа кружків Товариства та навчальних закладів прямого підпорядкування щороку ставала розгалуженішою. Так, у 1926–1927 рр. вона мала 70 філій, 355 кружків із 20786 членами, а в 1934 р. було вже 1900 кружків із 72 тис. членів. Товариство утримувало близько 40 загальноосвітніх шкіл, 3 учительські семінарії, 3 семінарійних курси, близько 20 гімназій і гімназійних курсів. У всіх школах діяли Марійські дружини, спортивні та співочі гуртки тощо. Життя цих організацій зосереджувалося в читальні (бібліотеці) школи, де були бібліотеки і відбувалися, зазвичай перед неділею або святом, усі заходи. У 1937–1938 н. р. в гімназіях «Рідної школи» було організовано відзначення роковин бою під Крутами, річниці трагічних подій під Базаром, проведено ювілейне святкування «Просвіти», День Матері, свято Миколая, концерти колядок і щедрівок, театральні вистави й ін. Були проведені заходи на честь Т. Шевченка, В. Стефаніка, М. Лисенка, кн. Ярослава Осмомисла, І. Мазепи та інших видатних представників української культурної та політичної еліти. Траплялося нерідко, що польська влада забороняла школи з українською мовою викладання. Тоді в таких місцевостях УПТ організовувала «збірні лекції» (по

9 дітей у групах), що спиралися на програму державної школи. У 1934–1935 н. р. було організовано 12 таких лекцій зі 118 слухачами [321, с. 91, 99]. Звісно, про те, щоб надати цим лекціям офіційного статусу, не могло бути й мови, але ж польські урядники переслідували вчителів, учнів і їхніх батьків за участь у таких лекціях. Так, вчителям загрожували арешти на 10 днів або застава у 100 злотих із конфіскацією книжок з бібліотек, а на батьків накладався штраф у розмірі 10 злотих [391, с. 485].

За таких умов частина «збірних лекцій» була закрыта, деякі перетворювалися на приватні початкові школи-товариства, котрі знову ж-таки потребували чималого фінансування [310, с. 245–252]. Поряд із лекціями УПТ організовувало гуртки доросту – виховні інституції для молоді, яка не мала змоги продовжити навчання після закінчення початкової школи (від 14 до 24 років). У 1936 р. в 873 таких осередках гуртувалося 6188 юнаків і дівчат. Щоб ці гуртки працювали належним чином, Головною Управою було утворено комісію позашкільної освіти. Доріст, крім іншого, опікувався навчанням неписьменних [249, с. 271–273].

Розширення мережі україномовних фахових шкіл, на справедливу думку членів Товариства, мало сприяти формуванню освіченої верстви українських промисловців, підприємців, технічних працівників, ремісників, господарів, конкурентоспроможних на ринку праці, вихованню національно свідомої української інтелігенції, яка згодом долучилася б до культурно-освітньої й економічної сфер на користь самостійної Української держави [501, с. 116–120].

Одним із напрямів діяльності Товариства було відкриття учнівських кооперативів і запровадження теоретичного курсу з кооперації. Це мало сприяти економічному вихованню молоді та набуттю ними підприємницької компетентності. У 1930-х рр. «Рідна школа» утримувала купецькі гімназії у Львові та Станиславові, однорічну торговельну школу вищого ступеня та кооперативну школу в Яворові, восьмимісячний торговельний кооперативний курс, адміністративно-торговельну школу у Львові, сільськогосподарську школу поблизу Бережан, ще 5 фахово-доповнювальних шкіл, з яких 2 у Львові та по одній у Тернополі, Станиславові, Перемишлі. Також у Перемишлі діяла приватна професійна школа ім. Б. Грінченка

для дівчат. Тут піклувалися про національно-патріотичне виховання, святкування ювілеїв діячів української культури, відзначення пам'ятних дат [423, с. 135–137].

Було прийнято резолюцію про розвиток професійного шкільництва, яке є необхідною умовою піднесення культурно-освітнього і господарського рівня українського села та селянства як основи нації. Йшлося також про необхідність створення спеціального фахового вищого навчального закладу, який став би осередком української агрономічної й економічної науки. Однак через переслідування з боку польської влади та брак фінансування такий навчальний заклад так і не було створено [376, с. 54].

Товариство «Рідна школа» в 1936–1937 н. р. мало 5 «фахово-доповняльних» шкіл із 628 учнями. У 1938–1939 н.р. УПТ опікувалося трьома фаховими гімназіями, одним ліцеєм, різними курсами [399, с. 130]. Як приклад, надамо перелік шкільних предметів, які вивчалися в Станіславській школі кравчинь у 1937–1938 н. р. Це школа «фахово-доповняльного» типу. Навчання в ній тривало 3 роки. В першому класі учні вивчали практичну науку фаху (крій, шиття), малюнки від руки, товарознавство, обчислення, релігію, польську мову, співи. У другому класі - практичну науку фаху (шиття, крій, моделювання), малюнки від руки, польську та французьку мови, релігію, історію, обчислення, хімію, гігієну, географію, домашнє господарство, співи. У третьому класі – практичну науку фаху (крій, моделювання, шиття), малюнки від руки, малюнки геометричні, науку про одяг, обчислення, товарознавство, релігію, польську мову, науку громадянства, співи. Розуміючи важливість фахової освіти для українського краю, «Рідна школа» не лише відкривала свої фахові школи і курси, але й формувала громадську думку, вимагала від уряду відкриття нових шкіл. Так, у 1933 р. Головна Управа «Рідної школи» внесла до кураторії Львівської шкільної округи меморіал, у якому домагалася відкриття багатьох видів шкіл, у тому числі й фахових [399, с. 134]. Дбала «Рідна школа» і про правовий захист українських педагогів та підвищення їхньої кваліфікації. Так, нею були організовані 10-денні курси з підготовки активістів для роботи в гуртках доросту. Звісно, місцева влада не залишалася байдужою і до таких гуртків. Вона їх намагалася одразу ліквідувати. За таких умов представники цих

гуртків долучалися до створення при читальнях «Просвіти» «гуртків самоосвіти». Були організовані спеціальні курси для вчителів [391, с. 486].

Щодо відкриття «Рідною школою» українських приватних учительських семінарій, то і тут українським активістам довелося долати чимало перешкод, адже польське освітнє законодавство обмежувало право вживання рідної мови не лише у державних, а й приватних закладах. Навіть попри заборону викладати деякі предмети рідною мовою та вести нею діловодство, українська мова залишалася робочою мовою у приватних учительських семінаріях «Рідної школи» у Коломиї, Самборі, Стрию, Станиславові, Винниках, Тернополі та навчальних закладах сестер василіянок у Львові, Яворові, Станиславові, Дрогобичі. Всі ці заклади мали однакові навчальні програми, при них діяли літературні, предметні, мистецькі, художні, музичні та драматичні гуртки, приділялося чимало уваги національно-патріотичному вихованню. Після освітньої реформи 1932 р. були ліквідовані майже всі українські приватні вчительські семінарії, в навчальних закладах запанувала польська мова. Відтак у 1934–1935 н. р. єдиним закладом у Галичині з українською мовою викладання була вчительська семінарія, де навчалися майбутні вихователі дошкільних закладів. Нею опікувалися сестри чину св. Василя. Станом на 1938 р. із 15 педагогічних шкіл у Польщі українськими були лише 5, однією опікувалася «Рідна школа», а чотирма іншими - сестри чину св. Василя. З 670 учнів – здобувачів педагогічної освіти у державних семінаріях Галичини – греко-католиками були лише 100 з них [393, с. 489].

Захищаючи права рідної мови в освіті, УПТ проводила акції шкільного плебісциту в Галичині, на Волині, Поліссі, Холмщині. Громадський діяч І. Герасимович видав брошуру «Як переводити шкільний плебісцит за українською мовою навчання». Це була покрокова інструкція, яка пояснювала українцям, як зберегти школи з українською мовою навчання та запобігти їх подальшому перетворенню на утраквістичні чи з польською мовою навчання [234. с. 1–3].

Під час акцій плебісциту, зібравши необхідну кількість голосів, українці вимагали від влади реорганізації утраквістичних шкіл у навчальні заклади з українською мовою викладання. Такі акції передусім відбувалися там, де не було

українських державних шкіл. Новоутворені місцеві плебісцитові комітети мали інформувати батьків про умови проведення плебісцитів, поширювати шкільні декларації тощо. Представники «Просвіти» та «Рідної школи» агітували населення за внесення декларацій на підтримку української мови навчання, а потім надсилали ці декларації на місця території Тернопільського воєводства» [95, арк. 20]. Активні політичні та громадські діячі звинувачували деяку українську інтелігенцію у відсутності патріотизму та неукраїнськості через відвідини їхніми дітьми польської школи. 1937 р. «Рідна школа» видала роз'яснення щодо організації та проведення шкільного плебісциту. У документі наголошувалося, що будь-які перешкоджання проведенню акції суперечать чинному законодавству, було наведено зразки скарг та оскарження рішень адміністративних інстанцій і рекомендовано, у разі виникнення будь-яких перешкод, надсилати відповідні депеші до МВС. Українці подали 188 відповідних скарг до МВС, з яких 87 надійшло з Львівського воєводства, 56 – Станіславівського, 42 – Тернопільського, 2 – Волинського, 1 – Краківського [95, арк. 20]. Завдяки проведенню акцій УПТ вдалося запобігти утравізації чималої кількості навчальних закладів. Також Товариство створювало та розвивало мережу бібліотек, адже книга, на думку представників УПТ, – основний засіб формування національної свідомості. Йшлося насамперед про розвиток бібліотек у приватних навчальних закладах. Необхідність та важливість відкриття українських бібліотек у навчальних закладах «Рідної школи» сприяло б консолідації українського суспільства. Поряд із цим члени «Рідної школи» приділяли увагу й розвитку громадських бібліотек при повітових союзах і кружках, адже в її структурі було 653 бібліотеки з фондом у 80 тис. примірників. Для забезпечення читалень УПТ у 1920–1930-х рр. організувало пересувні бібліотеки [379, с. 116–121].

Вважалося, що політика «нормалізації» створить умови для нормального розвитку громадських, культурно-освітніх і політичних структур, які, на думку націонал-демократів, стануть у майбутньому, підвалинами відродженої української державності. Ундовці докладали чимало зусиль, щоб активізувати «Рідну школу» [24, арк. 8] до розгортання масштабної антиполонізаційної акції, розвитку приватного шкільництва. Представники партії закликали населення фінансово

підтримувати акції товариства. На зустрічах із куратором ЛШО неодноразово домагалися забезпечення належних умов для розвитку приватного шкільництва товариства, легалізації «збірних лекцій» [276, с. 44]. З ініціативи Головної управи «Рідної школи» та за сприяння повітових комітетів УНДО у грудні 1932 р. було проведено зібрання з метою популяризації діяльності товариства серед широкої громадськості. Основний зміст постанов: відкриття нових гуртків «Рідної школи»; проведення акцій шкільного плебісциту насамперед у тих місцевостях, де не було українських державних навчальних закладів; відкриття приватних шкіл і дитячих садків; організація дитячих бібліотек; збирання пожертв для товариства [391, с. 298].

Таким чином, українські націоналістичні організації відстоювали права національного шкільництва. Головну загрозу вони бачили в полонізації навчальних закладів. Відтак, основі їхні дії були скеровані на розширення мережі культурно-освітніх та просвітницьких товариств. Це мало протидіяти утравкізації та полонізації українського шкільництва. Ундовці на місцях організували різноманітні віча, з парламентської трибуни висловлювали протести щодо запровадження польської мови в українських навчальних закладах. Гаслом цієї протестаційної кампанії було: «Домагаймося української школи!» [276, с. 44]. Ці заходи мали слугувати вихованню українських дітей і молоді в національному дусі, формуванню у них національної свідомості. Члени УНДО спільно з товариством «Рідна школа» долучалися до збору декларацій за українську мову навчання та агітували населення брати активну участь у шкільних плебісцитах. У звітах місцевих органів влади – теребовлянського повітового старости за 1932 р. йшлося про такі акції. Староста відзначав високий рівень національної свідомості місцевих українців [391, с. 504]. Розвиваючись у межах польської державно-політичної системи, УПТ «Рідна школа» перебувала в її формально-правовому полі та діяла під постійним контролем з боку відповідних адміністративних органів. Взаємини між ними мали переважно конфронтаційний характер, а державні субсидії, що виділялися на потреби «рідношкільної» організації, були мізерними. Незважаючи на це, товариство виконувало функції «національного освітнього міністерства» для західноукраїнського населення. Це проявлялося в існуванні окремої організаційної

структури із власним керівним складом і членством, а також у напрацюванні власних ідеологічних засад, форм і методів роботи [483, с. 22].

Виховна діяльність «Рідної школи» не обмежувалась традиційними засобами виховання й навчання. У порозумінні з іншими національнокультурними товариствами гуртки «Рідної школи» проводили окремих вишкіл громадського життя й виховання молоді, щоб у найближчому майбутньому стати повновартісними членами українського суспільства. Водночас товариства урізноманітнювали тематику та збільшували кількість видань науково-популярної літератури, газет та журналів: «Українська школа», місячник «Життя і знання». Великої популярності набуло видання «Історичної бібліотеки» [436, с. 31–32].

На сторінках націоналістичних пресових органів ОУН постійно виступала із зверненнями до української громадськості, господарських організацій, аби ті надали фінансову підтримку рідній українській школі. Також закликала сприяти створенню в кожному селі гуртка «Рідна Школа», вважаючи проблеми виховання молодого покоління одними з найважливіших у житті нації, як державної, так і бездержавної, «бо яка молодь – таке майбутнє нації» [245]. Так, у звіті Бережанського старости до Тернопільського воєводського уряду повідомлялося про демонстрацію, організовану націоналістами з приводу заборони гуртка «Рідна школа» в Бережанах [97, арк. 1–10]. Аналогічні виступи, керовані ОУН, з приводу закриття гуртків товариства, пройшли в Зборівському повіті [17, арк. 44].

У 1939 р. у 55% українських місцевостях Галичини діяли гуртки «Рідної школи». Членами товариства було близько 105 тис. чол. На його утриманні знаходилися 33 початкові школи, 12 гімназій та 11 ліцеїв. Загалом у 1939 році в Західній Україні діяли 5 державних українських гімназій і ліцеїв і 3 з паралельними українськими відділами, 12 приватних гімназій товариства «Рідна школа», 3 приватні гімназії СС Василянок, одна гімназія товариства «Український інститут для дівчат у Перемишлі» та 2 приватні гімназії на Волині. Саме в їх стінах було виховано майбутніх борців за незалежність та українську інтелектуальну еліту. Для прикладу, з 40 випускників 1939 р. Станіславівської української державної чоловічої

гімназії 18 стали активними учасниками визвольних змагань у лавах УПА, 15 змушені були емігрувати [252, с. 120–125].

Отже, зростаючи чисельно на основі власного людського потенціалу, Товариство виявило здатність до самовідтворення й саморозвитку на засадах збереження української ідентичності та формування національної самосвідомості. «Рідна Школа» стала флагманом освіти українців міжвоєнної Польщі. Розвиваючись без державної підтримки, отримуючи фінансову підтримку в більшості за рахунок пожерт членів товариства, при чому виплачуючи значні суми податків у казну держави Товариство проводило широкомасштабну освітню діяльність, як по боротьбі з неписьменністю українського населення, так і у справі формування україномовних освітніх програм як для дошкільної, так і початкової, середньої освіти. Вражаючою також є опіка Товариством українських вчителів та робота з підготовки учительських кадрів, що зумовило збереження україномовної освіти у Другій Речі Посполитій.

3.2. Українські партії та рухи у Польщі та їхня освітня політика

Українські політичні партії початку 1920-х рр. охопили складні процеси реорганізації і перетворень, перегляду окремих політичних засад. Польсько-українське політичне протистояння у цей період загострилося. Питання освіти та шкільництва займали важливе місце в політиці різних партій. Слід зазначити, що однією із перших українських націоналістичних організацій, що почала опікуватися українською освітою, була Українська військова організація (далі – УВО). Основа її діяльності – продовження збройної боротьби за українську державність. Сама організація складалася з представників різних верств населення. У ній брали участь військовики різних політичних партій. На початку заснування організації були створені конспіративні гуртки молоді в самій країні і за кордоном («Молода Україна», «Комітет Української Молоді», «Воля»). Вони згодом припинили свою діяльність або увійшли до УВО. Саме завдяки створенню молодіжних осередків і з метою виховання молоді, виховання майбутніх кадрів, «старші» члени УВО розуміли важливість української освіти. До того ж це було добрим прикриттям для

роботи УВО серед населення. Ще одна організація – Група Української Національної Молоді (далі – ГУНМ) була ідеологічним об'єднанням української націоналістично-орієнтованої молоді, яка 1929 р. стала одним з організацій-творців ОУН. ГУНМ висловлювала підтримку українським учням Другої Речі Посполитої [503].

Зокрема, на сторінках газети «Національна Думка», в якій проводили глибокий аналіз навчального процесу в Польській державі, критикували культурно-освітні утиски українців з боку польського уряду. Спеціально проблемі освіти українців був присвячений меморандум до європейської та світової громадськості Української народно-трудової партії (далі – УНТП) під назвою «Шкільна політика Польщі у Східній Галичині». Його підготував М. Галущинський французькою мовою у 1924 р. У меморандумі націонал-демократ відзначав, що існують два ідеологічних напрями, які польський уряд намагається реалізовувати в боротьбі з частиною українського народу, котра згідно з рішенням Ради Амбасадорів опинилася у складі Польської держави. Це колонізація української території за допомогою польських осадників і методами знищення українських шкіл, які мали бути перетворені на польські. У меморандумі відзначалося, що після 14 березня 1923 р. розпочалися найважчі часи для української освіти [18, арк. 1–3]. Освітні проблеми не раз були темою обговорення на засіданнях керівництва УНТП. Так, на засіданні проводу партії 16 лютого 1924 р. розглядалася ситуація навколо університетської справи (масові арешти, боротьба молоді за український університет та. ін.). Було вирішено спрямувати протести з цього приводу за кордон, до Ліги Націй. На засіданні прийнято також важливу постанову про анулювання так званої «автономічної» резолюції, а разом із нею - положення про територіальну автономію від 21 травня 1923 р. Її скасування засвідчило повернення керівництва УНТП до попередніх позицій невизнання польської окупації краю [11, арк. 4].

31 березня 1924 р. за погодженням із політичним проводом УНТП з'явилася резонансна заява-протест М. Галущинського щодо польської політики в галузі освіти та шкільництва. Це зміцнило авторитет М. Галущинського у керівництві партії. Провід УНТП вирішив рекомендувати його кандидатуру до обрання у

парламент на найближчих виборах. Протягом 1924 р. були спроби об'єднання політичних сил національно-демократичного спрямування. Між керівниками Української партії національної роботи (далі – УПНР), групою «автономістів», Незалежною групою в УНТП і волинською національною групою Української парламентської репрезентації (далі – УПР) тривали переговори щодо консолідації. Переговори завершилися утворенням УНДО. Українська народно-трудова партія, Українська партія національної роботи та Українська парламентська репрезентація злилися в одну організацію – УНДО [503].

На його Установчому з'їзді 11 липня 1925 р. було прийнято платформу та відозву, на основі яких повинна мала сформуватися програма УНДО. Платформа та відозва відобразили ідеологічні засади УНДО. Вони були покликані захищати економічні й освітньо-культурні інтереси українського населення, ідеї соборності й державності України. II з'їзд УНДО, що відбувся 19–20 листопада 1926 р., завершив організаційне становлення партії. Було ухвалено програму партії, її організаційний статут, сформульовані основні завдання, напрацьовано основні заходи з освітньої політики. Тоді ж УНДО категорично засудила політику Польщі щодо українського населення, підкресливши, що партія рішуче виступатиме за незалежність України. УНДО, як і його головна попередниця УНТП, активно виступила на захист української освіти. У вересні 1925 р. партія провела масові акції протесту проти закриття українських шкіл польською владою. Вгомою була критика урядової політики [503].

У другій половині 1920-х рр. надзвичайно гострим залишалося питання підготовки кваліфікованих, добре вишколених учительських кадрів. Проблему нестачі вчителів, на думку націонал-демократів, реально було вирішити за допомогою створення освітнього інституту. Це важливе питання розглянув з'їзд культурно-освітніх працівників, який відбувся 29 вересня 1928 р. Стверджувалося, що всі сили українських культурно-просвітніх організацій, особливо товариства «Просвіта», мають спрямовуватися на шлях «озмістовлення освітньої роботи, а зосібна належить присвятити спеціальну увагу вихованню молоді вперед і позашкільному віці, а особливо не дати їй попасти у неграмотність. ... Бажаний

зміст організаційній формі при збереженні відповідних методів освітньої праці зможуть дати люди всеціло віддані тій праці. А більшу кількість таких працівників зможе виховати тільки освітній інститут у Львові, котрого завданням буде виховати того правдивого освітнього працівника та мандрівного учителя, який мусить бути просякнутий переконанням, що він служить тільки народові та який стояв би на сторожі чистоти освітньої праці» [163, с. 8].

Питання захисту української освіти та шкільництва залишалися в центрі уваги й третього з'їзду УНДО, який відбувся 24–25 грудня 1928 р. Участь у ньому взяло близько 400 делегатів [288, с. 26]. Націонал-демократи відкинули можливість будь-якої співпраці з польським урядом, що однозначно трактувалося як політика зради українських національних інтересів. Особливо гостро з'їзд висловив протест проти дій властей у культурно-освітніх справах. Резолюції з цього питання були прийняті з'їздом на основі доповіді «Освіта і шкільництво» головного провідника освітньої політики партії М. Галущинського. У своєму виступі автор зазначив: «за УНДО є своя історія щодо його становища до освітньо-культурних справ і питань. Уважаючи УНДО наслідником попередніх національних організацій, мусимо ствердити незаперечний факт, що національне відродження та розбудова культурного життя у нас тісно зв'язане з давнішою народовською партією, пізнішою націонал-демократичною і так далі аж до нинішнього спадкоємця попередніх організацій, яким є УНДО» [159, с. 126].

М. Галущинський констатував, що ситуація в культурно-освітніх питаннях не змінилася на краще, а політика влади набувала ознак безоглядності в нищенні українського культурно-освітнього доробку. Пролунала теза, що школа у Польщі перетворилася на суцільно державну установу. Тому М. Галущинський запропонував встановити патронат українського громадянства над школою [159, с. 125], вказав на необхідність організації боротьби за українську школу, потребу проводити її як у краї, так і на міжнародній арені, висунув пропозицію створити фонд боротьби за українську школу. М. Галущинський розкритикував дискримінаційні розпорядження та закони держави щодо національних меншин. Зокрема, найбільш одіозний «Закон про деякі положення в організації шкільництва»

від 31 липня 1924 р., який отримав назву «кресового» [159, с. 130–131]. Активіст докладно зупинився на переслідуваннях українських вчителів, яких за найменший протест очікувало покарання у вигляді переселення з одного кінця держави в інший [159, с. 133–134]. М. Галущинський також рішуче засудив деструктивну роботу, ведену комуністичними агентами в українських культурно-освітніх організаціях, закликав усіх національно свідомих українських громадян протистояти їй [159, с. 136–137]. Наприкінці доповіді М. Галущинський зазначив, що успішний розвиток українського культурно-освітнього життя можливий тільки тоді, коли всі національні партії згуртуються та стануть на захист культурно-освітнього доробку. Його виступ справив велике враження на учасників партійного з'їзду [159, с. 2].

Ці ж проблеми порушувалися й на розширеному засіданні народного комітету УНДО, яке відбулося у Львові 29 листопада 1929 р. за участю 150-ти членів партії. На цьому зібранні М. Галущинський виступив із доповіддю «Про конечність розвитку праці економічної і освітньої» [289, с. 805–806].

Питання захисту української освіти та шкільництва перебували на особливому контролі депутатів від УНДО у польському парламенті. Отримавши значну кількість депутатських місць після виборів 1928 р., лідери УНДО стали приділяти парламентській діяльності щоразу більшу увагу. Центр політичного життя поступово перемістився з проводу партії на її парламентське представництво – Українську парламентську репрезентацію. Обов'язком УПР стала боротьба з польським урядом і польським організованим у парламенті громадянством за права українців, зокрема й освітні. У виступах і промовах в парламенті націонал-демократи критикували антиукраїнську політику Польщі, вимагали створення рівних із поляками умов для розвитку українського шкільництва та культури. Наприклад, на засіданні сенатської бюджетної комісії 21 червня 1928 р. депутат від УНДО М. Галущинський виголосив промову про вище, середнє і початкове шкільництво, у якій вказав на катастрофічний стан початкового шкільництва. Зокрема він стверджував, що в 1927–1928 рр. у Галичині залишилося 690 українських початкових шкіл, на Волині діяли лише 4 українські школи, а на Поліссі не існувало жодної [149, с. 20]. Також він порушив питання шкільних підручників,

приміщень, окреслив проблему неграмотності, що поширювалася серед українців [149, с. 22–23]. М. Галущинський закінчив доповідь зауваженням міністрові освіти, що вимагав від української молоді більшої лояльності до Польщі, не намагаючись зрозуміти суті українських проблем [243, с. 3]. Виступ М. Галущинського вписувався у контекст загальної освітньої політики, здійснюваної націонал-демократами та їх парламентським представництвом. У грудні 1928 р. націонал-демократи розпочали лобювати в стінах парламенту шкільну кампанію за національну школу [240, с. 3]. УПР внесла законопроект про викладову мову навчання і загалом про школи національних меншин [24, арк. 26]. УПР також виступила за перебудову шкільної адміністрації та реалізацію закону 1922 р. про український університет у Львові [24, арк. 51].

Про активність українських депутатів у сеймі та сенаті свідчить той факт, що протягом одного засідання сейму 15 травня 1928 р. українські парламентарі направили на розгляд 17 запитів-інтерпеляцій, які стосувалися закриття українських шкіл та гімназій, переведення українських вчителів, нищення польськими властями «Просвіт» [139, с. 8–22]. Значним випробуванням для української освітньої справи стала так звана «пацифікація» проти українських освітньо-культурних, господарських, політичних організацій та установ, здійснена 1930 р. польською владою у відповідь нібито на «саботажні» дії ОУН. Цій акції передував арешт 8 вересня 1930 р. провідних діячів УНДО Д. Палієва, І. Ліщинського, В. Целевича, О. Вислоцького [221, с. 401].

Протягом двох місяців тривав погром українських культурно-освітніх установ. Шукаючи вихід із критичної ситуації у польсько-українських взаєминах, діячі УНДО (О. Луцький, М. Галущинський, В. Загайкевич, В. Децикевич, В. Целевич, В. Мудрий, І. Кедрин-Рудницький та ін.) ініціювали так звану політику «нормалізації». У лютому 1931 р. на спільному засіданні ексекютиви (секретаріату) УНДО та президії УПР у присутності 23 учасників УПР була уповноважена провести переговори «з польськими урядовими чинниками в справі відшкодування українському народу в Польщі за всі втрати, спричинені наслідком невиконання

Польщею міжнародних зобов'язань і зокрема у справі шкоди, спричиненої т. зв. «пацифікацією» восени 1930 р.» [24, арк. 1].

У спільній справі боротьби за українську державність УНДО хоча й неофіційно, але співпрацювала з ОУН. Контакти активізувалися після четвертого з'їзду УНДО 2 березня 1935 р. В одному з донесень польського воєводського уряду на Волині до Міністерства внутрішніх справ, зокрема, зазначалося: «Після з'їзду відбулося засідання проводу, на якому обговорено справу пропозицій Є. Коновальця – акцій збору на користь ОУН. Посол Д. Левицький представив на нараді, що до нього звернувся Є. Коновалець з проханням підтримати курси в Подєбрадах із вишколу керівників відтинків ОУН. Взамін Є. Коновалець обіцяв УНДО політичну підтримку з боку ОУН у формі стислої законспірованої праці. В розвиток пропозицій Є. Коновальця УНДО мало виступити на міжнародній арені і в краю з вимогами надання автономії українським землям. У разі досягнення автономної влади УНДО ділило б її з ОУН. Одночасно з акцією УНДО, ОУН повинно було проводити акції саботажу. З метою відвернення уваги від цієї співпраці, Є. Коновалець пропонував, аби УНДО у своїй пресі проводило офіційно нагінку на ОУН і її методи. Ідентичною була б акція преси ОУН проти УНДО. Голова УНДО мав погодитися на вищі пропозиції ОУН із застереженням, що УНДО не змінить політичної програми, а ОУН обмежиться тільки до акції пропагандистської і бойової. Зібрання затвердило порозуміння з Є. Коновальцем» [58, арк. 1–8]. Політика «нормалізації», на яку покладалися певні сподівання політики, виявилася провальною та не покращила загальних тенденцій розвитку освітньої справи на окупованих Польщею українських землях [391, с. 504].

П'ятий народний з'їзд УНДО, який відбувся у січні 1938 р., констатував, що влада Польщі не виконала умов політики «нормалізації». Члени УНДО активно залучали молодь до проведення шкільних плебісцитів. 24 листопада 1937 р. на зустрічі з членами студентського кола «Рідної школи» ім. П. Могили у Львові І. Герасимович закликав студентів бути інструкторами у проведенні плебісциту. 12 грудня 1937 р. близько 40 студентів невеликими групами проводили у селах

роз'яснювальні роботи серед селян щодо внесення декларацій та агітували за українську мову навчання [362, с. 390].

Політичні праворадикальні партії УВО, ОУН та ФНЄ (Фронт національної єдності) також приділяли увагу розвитку українського шкільництва. Польська влада, сама того не розуміючи, сприяла радикалізації української молоді, адже її урядова політика, спрямована на асиміляцію українців, утравкізацію та полонізацію шкіл, переслідування Українського таємного університету у Львові та діячів культурно-освітніх організацій, загострила націоналістичні настрої українців та підняло революційні методи боротьби. Саме тому українська молодь почала гуртуватися навколо УВО, яка виникла на ідеї інтегрального націоналізму Д. Донцова. Мета організації – здобуття незалежної соборної Української держави «шляхом загально національного повстання » із застосуванням «масового та індивідуального терору». Основою УВО мала стати молодь, котра гуртувалася в товариствах «Луг» і «Сокіл». Пригадуючи навчання в Українській академічній гімназії, З. Матла писав, що нелегальні гуртки УВО в гімназіях «поставали з ініціативи старших членів УВО й були під їхнім наглядом. В кожній класі вони відшукували учня, який міг би зайнятися організуванням і веденням гуртка, що утворився б із приєднаних товаришів.. Вербування починалося з того, що в класах поставали різні нелегальні самостійні гуртки, як, наприклад, шаховий, радіотехнічний чи інші» [391, с. 309].

Обраних учнів залучали до позагімназійного життя, де вони знайомилися з думками та політичними поглядами представників УВО. Проте до організації входила не лише молодь, а й послі, відомі адвокати, науковці тощо (відповідно до звітів поліції). Члени УВО підтримували виступи учнів шкіл і гімназій проти шкільної влади. Наприклад, 18 жовтня 1926 р. від рук представника УВО загинув С. Собінський. Його звинуватили в нищенні українського шкільництва та розбідові мережі утравкістичних закладів [391, с. 308 – 309].

Варто зазначити, що націоналізм як ідеологія був відомий і поширений серед молоді Західної України ще до створення ОУН. Протягом 1920-х рр. у Галичині та Волині діяли підпільні націоналістичні молодіжні організації. Одним із важливим

був СУНМ (Союз української націоналістичної молоді) – об'єднання ідеологічних груп Галичини з найсильнішою студентською групою у Львові й низкою конспіративних гуртків у середніх школах, що утворилося в 1926 р. для ідеологічного вишколу, займалося політичною діяльністю, мета якої була антибільшовицька активізація молоді. Голова й редактор друкованого органу СУНМ «Смолоскипи» О. Боднарівч у своїх замітках і статтях наголошував на важливості провадження українського національного шкільництва на теренах українських земель у складі Другої Речі Посполитої. Діяли також шкільні та гімназійні націоналістичні осередки – «Організація Вищих Класів Українських Гімназій», «Група Української державницької Молоді» [494].

Іншою важливою націоналістичною організацією, яка дбала про збереження україномовної освіти, була Легія Українських Націоналістів. Вона діяла у 1925–1929 рр. і стала однією з організацій-засновниць ОУН. ЛУН також виступала за незалежну україномовну освіту і всіляко утримувала позицію національного шкільництва. У 1927 р. Центральний Комітет ЛУН ініціював створення свого періодичного видання – місячника «Державна Нація», до складу редколегії якого входили М. Сціборської, П. Кожевніков і Д. Демчук. На сторінках журналу були частими публікації про важливість українського національного виховання, а саме – через україномовну школу [495, с.100].

Націоналістично налаштована молодь підтримувала консолідаційні процеси й ініціювала їх на місцевому рівні. На I Конгресі Українських Націоналістів молодіжне націоналістичне середовище краю було представлено членами СУНМу С. Ленкавським та С. Охримовичем. Взагалі СУНМ, про який згадувалося вище, став кадровою основою ОУН. Це й обумовило особливу увагу ОУН до молоді, а отже – і до сфери освіти. Лідери ОУН розуміли, що їх представницькою основою є молодіжне середовище. Саме тому молодіжна політика ОУН стала провідною. Українська молодь, яка входила в оунівські структури, займалася націоналістичною діяльністю в кількох організаційних формах. Тому її можна поділити на декілька груп, відповідно до цього визначалася багатовекторність молодіжної політики ОУН. Важливу роль у вишколі національно свідомої молоді відігравали також молодіжні

організації «Сокіл», «Луг», «Пласт», «Просвіта», жіноча організація «Союз Українок», яка займала провідну роль у забезпеченні української школи учительськими кадрами Співпраця ОУН із цими організаціями сприяла розвитку молодіжних осередків ОУН і впровадження представників організації в інші національно-культурні товариства. Діяльність цих організацій носила не тільки культурно-просвітній характер, а й політичний. Вони підпільно займалися вишколом членів ОУН, на яких покладалося виконання важливих завдань [500].

Протидія полонізаційному курсу лягла на плечі української націоналістичної молоді. Завдяки вдалій пропаганді ОУН, вона сформувала відділи Юнацтва, що займались проблемами культури та освіти на теренах західноукраїнських земель як офіційні представники ОУН [437, s. 24].

Таким чином, українські націоналістичні організації відстоювали права національного шкільництва. Головну загрозу вони бачили в полонізації навчальних закладів. Відтак основі їхні дії були скеровані на розширення мережі культурно-освітніх та просвітницьких товариств. Це мало протидіяти утравкізації та полонізації українського шкільництва. Аналізуючи діяльність українських націоналістів у міжвоєнний період, її можна розділити на дві течії – радикальну та помірковану. Обидві течії чинили спротив полонізації. Попри різний характер мали на меті створення самостійної української держави, чим і завойовували велику прихильність українського населення. Аналіз поміркованого та радикального шляхів спротиву полонізації західноукраїнських земель у 1920–1930 рр. засвідчив, що активну роль у боротьбі за українські інтереси відігравала українська молодь. У цілому можна констатувати, що 1920-ті рр. були періодом стабілізації внутрішньополітичної та внутрішньоекономічної ситуації на теренах західноукраїнських земель після бурхливих подій Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. Оскільки українські націоналістичні організації уникали відкритого зіткнення з польською владою, то й освітня думка цього періоду мала більш декларативний, невиразний характер. Зазначені вище факти засвідчують пасивність боротьби за збереження україномовної освіти на українських етнічних територіях Другої Речі Посполитої. Боротьба обмежувалася

статтями та замітками у націоналістичних газетах щодо ситуації з українським шкільництвом, відозвами та закликами до захисту україномовної освіти. Проблеми української освіти знайшли своє відображення в програмних документах організацій, їхніх політичних агітаційних матеріалах та гаслах. Слід зауважити, що це був період становлення українських націоналістичних організацій та початку проведення агітації серед української молоді. Зasadничою квінтесенцією цих організацій була боротьба за незалежну українську державу та дотримання всіх політичних, соціально-економічних і культурно-освітніх свобод і прав українського населення в новій українській державі. Тому більшість сформованих українськими націоналістичними організаціями гасел і програмних положень у цій сфері реалізувалися ОУН вже в 1930-х рр.

3.3. Ідеологія освіти в програмних документах ОУН

У 1920-х рр. українські націоналістичні організації консолідувалися, заснувавши в 1929 р. Організацію українських націоналістів (ОУН). Очолив її Є. Коновалець. Його заступником став М. Сціборський, секретарем – В. Мартинець. Найвищим типом людської організації оунівці проголосили націю як внутрішньо органічну, цілісну спільноту. Держава, відповідно до їхньої ідеології, – природна форма самоствердження нації та найвищий щабель її розвитку. Своє завдання оунівці вбачали у вихованні українців у дусі українського націоналізму, в націоналістично-революційному руслі, аби ці українці змогли вибороти та розбудувати Українську самостійну соборну державу. Національне виховання українців, на їхню думку, «дає почуття національної окремішності та почуття національного «я» [345, с. 6].

Діячі ОУН усвідомлювали значення боротьби за українську мову та культуру у досягненні незалежності України. Особлива увага приділялася вихованню національно свідомого школярства, юнацтва та молоді, виховання та вишкіл молодих, енергійних і патріотичних кадрів, що в майбутньому продовжували українські національні традиції через інститут сім'ї. Боротьба юнацтва ОУН та інших юнацьких націоналістичних організацій проти полонізації школи належала до

важливого напрямку діяльності молодіжного крила ОУН проти антиукраїнської політики, та заходів, що застосовувалися польським урядом щодо знищення українського шкільництва на селі та в місті [331, с. 48].

Серед методів боротьби ОУН були як мирні (саботажі, демонстрації, шкільні акції, протести проти полонізації шкільництва, відзначення свята Героїв тощо), так і терористичні (нищення польського майна, атентати керівників і представників репресивних органів окупаційної влади). Обов'язкова складова боротьби за державну незалежність – культурно-освітня робота. ОУН часто ініціювала масові святкування та відзначення річниць видатних подій, наприклад, проголошення ЗУНР, Акта Злуки. Такі святкування здебільшого перетворювалися на демонстрації проти польської влади. В основі культурної, шкільної, релігійної політики ОУН – теза про самодостатність української нації [473, с. 12–13].

Водночас ОУН на терені Галичини проводила роботу в легальних українських культурно-освітніх, кооперативних, молодіжних, спортивних організаціях, гуртках, маючи на меті зупинити процес нищення національної культури і освіти, відродити її славні героїчні традиції, примножити і збагатити новими зразками. Особливу увагу ОУН приділяла боротьбі на терені школи, розглядаючи це як безпосередню боротьбу за державність. Причини, що спонукали керівництво ОУН звернути свої погляди на українську освіту, на думку керівників ОУН, – в умовах боротьби за незалежну Україну освіта стає чинником виховання борців за самостійність. Крім того, учні і студенти були основним джерелом поповнення лав ОУН. Від того, наскільки вони були ідейно загартовані, значною мірою залежала організаційна єдність ОУН. Одразу від заснування ОУН почала свій вплив на молодь. Так, випускник Академічної гімназії у Львові З. Матла писав, що в кожному вищому класі гімназії діяли нелегальні гуртки юнацтва ОУН, поділені на кілька відділів: ідеологічний, політичний, пропагандистський, організаційний і військово-бойовий. У вишкোলі юнацтва провідною була ідея виховання членів для служіння Батьківщині. Оунівці також активно залучали молодь до боротьби за україномовне шкільництво. ОУН надавала важливого значення питанням навчання та виховання української молоді, оскільки «вона – майбутнє нації» [170, с. 284].

Організація в своїх програмних документах вважала побудову нової народної демократичної освітньої системи національним пріоритетом. В основу народного шкільництва, на думку лідерів ОУН, мала лягти система української державної обов'язкової і безоплатної шкільної освіти, яка забезпечила б і фахово-професійне навчання. Об'єктивний аналіз тенденцій діяльності ОУН, що спирається на факти і цифри, засвідчує, що саме її члени були рушійною силою в роботі всіх легальних українських організацій та виховних установ, які не заперечували принципу боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу [185, с. 53]. На I Конгресі ОУН було вирішено утворити окрему культурно-освітню комісію на чолі з О. Бабієм [67, арк. 69–70]. Вона мала розробити основні засади культурно-освітньої політики ОУН. Зокрема, у «Постановах Великого Збору Організації Українських Націоналістів» передбачалося, що «Українська Держава буде сприяти піднесенню рівня культури й цивілізації в Україні, узгоджуючи культурний процес, побудований на основі свободи культурної творчості, з духовною природою українського народу, його історичними традиціями та вимогами сучасності, викорінюючи водночас ті шкідливі впливи в сфері духовності, які з'явилися внаслідок чужого поневолення і відбилися на культурі та психології народу. ОУН змагатиметься за розвиток мистецьких традицій, які пов'язані з величним героїко-християнським духом нашої давнини, з культом лицарства, вольовито-творчим ставленням до життя, що зможе збудити «здоровий гін нації до сили і могутності» українського народу» [502].

За переконаннями членів ОУН, виховання народу у національно-державному дусі разом із встановленням ефективної шкільної системи, що має піднести на належний рівень освіту українського народу, будуть пріоритетними напрямками діяльності держави. Проголошувалось, що в основу народного шкільництва ляже система української державної обов'язкової і безоплатної школи, яка забезпечує і фахове професійне навчання. У 1929 р. окремого культурно-освітнього сектору в ОУН не було передбачено. Однак завдання і компетенції його були пов'язані з обов'язками ідеологічного, пропагандивного та частково суспільно-політичного секторів [67, арк. 69–70]. Внесок в організаційне оформлення, розробку теоретичних

засад культурно-освітньої політики ОУН, оформлення практичної діяльності організації належить О. Ольжичу-Кандибі [185, с. 53].

Перший лідер ОУН полковник Є. Коновалець, впроваджуючи О. Ольжича в члени Проводу, доручив йому організацію та розбудову культурно-освітньої референтури Проводу Українських Націоналістів (далі – ПУН). Аби контролювати освітню діяльність держави ОУН ввела посаду культурно-освітнього референта ОУН. Референт мав широкі повноваження у сфері своєї діяльності: «В обов'язки культурно-освітнього референта ОУН входило: шкільна освіта, пропогандивно-ідеологічна робота, бібліотечно-пресова, культурно-мистецька, господарська. Культурно-освітній референт зобов'язувався вести анкетний облік і подавати щомісячні звіти про діяльність культурно-освітніх закладів, пресових видань тощо» [185, с. 53]. Будучи членом проводу ОУН, О. Ольжич відповідав за роботу та організацію референтури через сітку таємних агентів-референтів, які мали збирати інформацію про культурно-освітні справи на місцях, інформувати референтуру про стан справ на культурно-освітньому терені, аналізувати становище української культури та освіти з огляду на полонізаційну політику уряду. До завдань культурно-освітньої референтури входило: оформлення духовного сектору праці ОУН з філософсько- світоглядним фундаментом; визначення планів роботи й послідовність завдань на майбутнє; пошук кадрів для її діяльності [185, с. 53]. Важливого значення О. Ольжич надавав навчанню та вихованню української молоді на національних засадах. На його думку, націоналістичне виховання молодого покоління має виплекати гармонійний, цілісний та сильний тип людини – українця. Основною рисою цього виховання мала бути національність змісту і форми освіти [185, с. 53].

Освітній матеріал у націоналістичній педагогіці мав підпорядковуватися етично-виховним завданням. Це не «освіта заради освіти», а використання знання для формування духовного типу і характеру й озброєння знання для життєвої боротьби [343, с. 134–135]. Також ідеолог української національної освіти О. Ольжич наголошував, що «виховання від дошкільного віку і до повноліття має бути нерозривним процесом з єдиною розвитковою лінією та продуманою системою, взаємодоповненням таких складових: домашнє виховання, шкільне

виховання (дитсадок, народна, середня і вища школи), виховна система молодіжних організацій, інших суспільних чинників (дитяча преса, книга, театр, кіно). Отже, українська молодь повинна «зазнати» національного виховання» [343, с. 134–135].

Описуючи важливість дошкільного виховання, в основі якого має лежати народність, О. Ольжич підкреслював, що вже від цього віку необхідно починати розбудову національного виховання молоді та всього народу: «народна пісня, музика, читане і писане слово, дитячий театр, вертеп, образотворчі засоби, все, що складає національну самобутність, кращі зразки світової літератури, повинні всеціло ввійти в щоденне життя дитини. Виховання українського дошкільця повинно бути за формою і змістом, своїм спрямуванням справді українським, національним, невід’ємну основу якого має складати народна культура» [344, с. 132–134].

О. Ольжич активно займався розробленням основних програм і засад виховання дошкільнят: «у дошкільнят необхідно плекати такі риси характеру як волю, активність, мужність, справедливість, почуття обов’язку та відповідальності, товарицькість, пошану й любов до батьків і родини, що є одним із істотних виховних завдань, релігійні почуття» [344, с. 132–134]. За О. Ольжичем, в основі навчання й виховання підлітків (8–16 років) має лежати історична традиція українського народу з її героїкою та романтикою княжої, козацької доби. У цьому віці актуальним є колективна праця в молодіжних організаціях. Для підлітків освітній матеріал має бути «безглядно вартісний та виховний» [366, с. 130].

О. Ольжич опрацьовував безліч праць із педагогіки. Він зазначав: «Період юнацтва (15–18 років) є найвідповідальнішим, оскільки відбувається остаточне формування особистості. Література, лекції, спорт, наполеглива самостійна праця, активна участь у молодіжних організаціях повинні ввійти в життя юнака як невід’ємна основа. У цьому віці юнак чи юначка мають з розумінням аналізувати процеси світової сучасної дійсності, пізнавати глибини національної культурної спадщини» [343, с. 134–135].

Увага до цих питань була підтверджена в документах самої ОУН. У розділі VII «Шкільна політика» Постанови Великого збору ОУН (28 січня – 2 лютого 1929 р.) зазначалося, що «виховання народних мас у національнодержавному дусі поряд

із встановленням ефективної шкільної системи, яка б піднесла на належний рівень розвитку освіту українського народу, будуть пріоритетними напрямками діяльності держави. В основу народного шкільництва ляже система української обов'язкової та безплатної школи, яка забезпечить всебічний, гармонійний розвиток людини та охоплюватиме практичне і фахово-професійне навчання. Приватні освітні установи та іншомовне навчання допускатимуться тільки за дозволом держави і контролюватимуться нею» [502].

Теоретичне обґрунтування основних напрямів культурно-освітньої політики українського націоналізму було надано теоретиками ідеології та знайшло програмове відображення й затвердження у постановках Великих Зборів, конференцій ОУН. Ці теорії освіти проходили закономірну генезу в подальшій ідеологічній та політичній діяльності організації. Виходячи з позиції, що виховання майбутніх українських патріотів має базуватися на національній навчально-виховній системі, ОУН важливого значення надавала розбудові української національної освіти. Підтвердженням цього є освітні документи, зокрема напрацьована організацією цілісна система націоналістичного виховання, що дає розуміння основних напрямів діяльності ОУН [18, арк. 1–58].

Самостійницька позиція, належна теоретична та практична база, наявність професійних, досвідчених кадрів дали змогу ОУН налагодити з початком 1930-х років боротьбу за збереження української національної культури та освіти й оптимізувати систему національної освіти та виховання. ОУН спрямувала свої зусилля на працю в легальних українських культурно-освітніх товариствах та установах, на терен школи, використовуючи кожную нагоду для «розв'язання питань розбудови нашого суспільного життя у всіх його напрямках: культурі, шкільництві, вихованні молоді в дусі національно-державницької ідеології» [259].

У Постановках Крайової конференції ОУН (22–23 лютого 1930 р.) наголошувалося на необхідності звернути головну увагу на піднесення культурно-освітньої роботи серед загалу українського громадянства, самоосвіту народу, піднесення рідної освіти серед молоді [500]. Так, в обов'язки культурно-освітнього референта ОУН входило: шкільна освіта, пропагандивно-ідеологічна, бібліотечно-

пресова, культурно-мистецька робота. Він зобов'язувався вести анкетний облік і подавати щомісячні звіти про діяльність культурно-освітніх закладів, періодичних видань. ОУН виступала за систему національної, обов'язкової, безоплатної та єдиної школи: «Національна школа, поряд із забезпеченням всебічного, гармонійного розвитку людини, мала також своїм важливим завданням сприяти вихованню української молоді в національно-патріотичному дусі. До співпраці над моральним вихованням молодого покоління, обов'язковим релігійним навчанням школярів залучалася, згідно з програмою ОУН, і українська церква» [505, с. 242–245].

Завдання в галузі освіти та їх практичну реалізацію керівництво ОУН покладало не тільки на культурно-освітню референтуру Проводу ОУН, а й культурно-освітній сектор Крайової ексекютиви ОУН, на обласні, окружні та повітові відділи організації. ОУН залучала до співпраці в еміграції культурно-наукові, освітянські організації та установи, широке коло національних наукових, педагогічних кадрів, які працювали над реалізацією конкретних її культурно-освітніх завдань. Значну допомогу у розумінні проблематики надали зшитки зошитів із записами керівників освітніх відділів ОУН, де йшлося про тематику, планування, методику подачі та засвоєння навчального матеріалу з українознавства, історії України, української літератури. Діячі ОУН усвідомлювали значення боротьби за українську мову та культуру у досягненні незалежності України. Боротьба «юнацьких націоналістичних організацій проти полонізації школи на західноукраїнських землях була пріоритетним напрямом діяльності молодіжного крила ОУН. Це було пов'язано з тим, що польський уряд фактично знищував українське шкільництво у містах та селах [505, с. 242–245].

Важливим поштовхом до початку боротьби за збереження україномовної освіти було створення молодіжних організацій ОУН, які могли б безпосередньо займатися агітаційною роботою з українською шкільною молоддю. Такою організацією була молодіжна організація ОУН «Юнацтво». Вік молоді, яка приймалася до лав організації, за статутними документами становив від 12 по 21 рік. З 21 року, прийнявши організаційну присягу, молодь ставала дійсними членами ОУН. Завдання юнацтва полягало в ідеологічному вишколі молодого покоління,

його військовій підготовці, підборі кадрів із молодіжного середовища в ОУН [27, арк. 2].

У 1929 р. українські націоналісти заснували «Юнацтво» як одну з референтур ОУН на західноукраїнських землях [62, арк. 17]. Для його провду була розроблена інструкція, де розплановано роботу серед української молоді [61, арк. 57]. Були сформовані Статут «Юнацтва» та схема організаційної мережі [62, арк. 26–31]. Організація «Юнацтво» складалася з гуртків по 4–5 осіб. Кожен член гуртка мав особистий номер, чітко визначені функції та зобов'язувався дотримуватися субординації. «Одиниці» проводили ідеологічний вишкіл; «двійки» навчали елементів правил безпеки; «трійки» вчили пропагувати ідеологію ОУН; «четвірки» займалися фінансовими справами. Були створені окремі дівочі та хлопчачі секції. Одна з учасниць «Юнацтва» згадувала: «Практично в «Юнацтві» нас приготувляли до війни чи повстання, які скоріше чи пізніше мали відбутися і визволити Західну Україну з-під влади Польщі. Нас інформували про розвідку, медичну службу, нелегальщину та практично вчили, як це робити. Дівчата розносили пакунки з літературою, розклеювали летючки, пізнавали місто, рисуєчи плани, допомагали політв'язням» [324, с. 23]. На бойовий фонд з української молоді збирався внесок у 50 грошів з особи [63, арк. 3].

Найважливішим внеском ОУН у підготовці нових кадрів було поширення націоналістичної літератури, що сприяло розширенню національної свідомості та патріотизму серед у жителів терену, особливо пожвавлювалася робота агітаторів у зв'язку з канікулами у школі, Різдвяними та Великодніми святами, що відображалося на дисципліні учнів та їх роботі після продовження навчання. Саме ці наслідки характеризували успіх роботи пропагандистів ОУН в даному сегменті агітаційної роботи. [333, с. 171].

Згодом поляки відзначали, що в УВО й ОУН найактивнішими є члени «Юнацтва», куди входить академічна і старша шкільна молодь [16, арк. 10]. Підпільна молодіжна організація ОУН «Юнацтво» була передбачена програмними документами Організації, тому з'явилася одразу після створення ОУН. Першим крайовим провідником «Юнацтва» став І. Габрусевич [62].

Секції «Юнацтва» формувалися насамперед у шкільних і гімназійних середовищах, а її діяльність була спрямована проти польської системи освіти та всіх її складових і містила в собі заклики проти польського панування в межах мирного спротиву. Такими формами мирного спротиву були акти саботажу та непокори, розкидання листівок і летючок ОУН із закликом бойкотувати польські школи. Пошкодження шкільного майна та символів подекуди супроводжувалося актами вандалізму над польським державним майном тощо. «Юнацтво» ОУН критикувало системну модель польської освіти, розрахунок на виховання українських дітей у польському дусі і викорінення українських традицій та прищеплення польського способу життя, мови, культури й освіти.

Боротьба проти полонізації української освіти розпочалася з поширення пропагандистських антипольських шкільних листівок. [482, с. 133]. Одним із прикладів є розповсюдження листівки у Тернопільському воєводстві «Про науку і навчання», виданої одночасно зі створенням організації ОУН – у листопаді 1929 р. У тексті автори обґрунтовували необхідність навчання: «Справа науки не є річчю «техніки» чи «тактики», хоч які б ідейні мотиви нами не керували. Основою у відношенні нас, молодих націоналістів, до науки має бути почуття обов'язку перед справою. Свідомі завдань, що стоять перед нами, мусимо трактувати науку, як один із засобів боротьби із ворогом. Революціонер – це не тільки той, хто орудує бомбою. Він для успіху революції вміє працювати у суспільному житті, гідно й уміло виступати на зборах та в пресі» [64, арк. 5]. В листівці також наголошувалося, що «молодь є носієм Майбутнього Нації і тому за її душу в першу чергу змагається кожен з окупантів» [64, арк. 5]. 18 лютого 1930 р. всі повітові команди поліції у воєводстві отримали зразки саботажної інструкції УВО й інших агітаційних матеріалів [482 с. 133] «Сильний характер», «Поведінка в підпіллі», «Поведінка в підпіллі на селі» [64, арк. 42].

Важливими виявилися інструкції для членів ОУН. Оунівцями було ініційоване утворення розгалуженої мережі «Юнацтва» та «Доросту» ОУН як організованого ядра в роботі з середньошкільною та студентською молоддю. У своїй роботі з молоддю члени ОУН якраз і використовували вищезгадані інструкції [332, с. 51].

Попри запобіжні заходи польської влади, діяльність ОУН із захисту прав українського населення у сфері освіти тривала. Так, вночі 22 січня 1932 р. з нагоди річниці проголошення Акта Злуки УНР і ЗУНР у різних місцевостях Кременецького повіту члени «Юнацтва» поширили антипольські листівки ОУН. Подібна акція відбулася в ніч на 2 травня 1932 р., коли було поширено листівки по селах Кременеччини: Бережцях, Борщівці, Білій Криниці, Татарчинцях. У зв'язку з цим поліція заарештувала І. Міщина, вчителя, котрий навесні 1931 р. закінчив Кременецький ліцей. Юнацька організація ОУН діяла у Кременецькому повіті до жовтня 1933 р. Тоді її викрила поліція і було заарештовано актив. Протягом свого існування кременецьке «Юнацтво» мало 30 дійсних членів у м. Кременці і ще певну невстановлену кількість юнаків і дівчат за його межами» [66, арк. 4–6]. Після репресій 1930–1931 рр., проведених польським урядом, більшість осередків ОУН припинили свою діяльність. Натомість на зустрічі керівників ОУН у 1932 р. на Конгресі ОУН в Празі було заявлено про необхідність продовжити роботу на Волині [216, с. 249].

Найважливішим внеском ОУН у підготовку нових кадрів було поширення націоналістичної літератури. Це сприяло піднесенню національної свідомості та патріотичності серед жителів терену. Особливо поживалася робота агітаторів у зв'язку з канікулами у школі, різдвяними та великодніми святами. Успіх роботи пропагандистів ОУН у цьому сегменті агітаційної праці був не лише з молоддю, а й з їхніми батьками. Така можливість продуктивної пропаганди ОУН серед школярів і молоді й активна зацікавленість юнацтва в ідеях ОУН стали наслідком агресивної політики міністерства освіти Польщі, а особливо з виходом у світ і впровадженням у дію нового циркуляра «У справі виступів української молоді проти політики польського уряду в галузі освіти» № 306 від 26 травня 1933 р. Справді, виступи молоді проти політики польського уряду в галузі освіти були непоодинокими. На акціях активісти псували портрети Ю. Пілсудського чи герби Речі Посполитої [105, арк. 41].

Інколи траплялися крадіжки самого портрета, як, наприклад, у с. Лізонівці Скалатського повіту [105, арк. 138]. Польська адміністрація слідкувала за діяльністю

молодіжних націоналістичних організацій. Вона звертала увагу на створені та діючі молодіжні гуртки у школах, аналізувала їх діяльність і зазначала, що вони не могли бути створені лише за ініціативою школи. Влада підозрювала в допомозі створення таких гуртків українські товариства й організації антипольського спрямування. Вони могли, на їхню думку, зашкодити вихованню учнів у польському дусі, проводити агітаційно-пропагандистську роботу серед учнів проти польської держави. Багатьом гурткам і молодіжним організаціям, що проводили культурно-освітню роботу, було висунуто підозри в причетності до ОУН. Наприклад, так обвинувачувався молодіжний театр «Заграва»: «Звичайне перебування на території воєводства українського молодіжного театру «Заграва», який в різних місцевостях перебував по кілька днів, причому актори налагоджували контакти з особами, які належать до ОУН. Є підозра, що окремі актори проводять антидержавну діяльність на користь ОУН» [112, арк. 20].

ОУН широко використовувала спорт у досягненні своїх цілей. На початку 1930-х рр. спортивне спрямування стало прикриттям справжньої мети та діяльності ОУН. Це відволікало увагу польської поліції. За ініціативою ОУН було організовано протиалкогольну та протинікотинову акції. Завданням протиалкогольного товариства «Відродження» було «Визволити український народ від впливу алкоголізму та нікотину». З цією метою ОУН організовувала культурно-просвітницькі заходи, курси, лекції тощо. ОУН приділяла велике значення самоосвіті. Одним з основних завдань було залучити селянську і робітничу молодь до самоосвітньої праці над собою, надавати допомогу в організації гуртової самоосвіти. Самоосвітні гуртки організовувались при читальнях «Просвіти», «Соколах», «Лугах» [112, арк. 108].

Діяльність гуртків та товариств у школах, які могли порушувати польське законодавство, припинялася, гуртки закривалися та розпускалися. Також активні члени гуртків і товариств могли зазнати адміністративної та кримінальної відповідальності за свою діяльність [33, арк. 12–13]. Ці гуртки підпільно займалися вишколом членів ОУН, на яких покладалися різні завдання. Особливо поширеними були молодіжні курси та вишколи, організовані ОУН: «Доповідаю, що під час

шкільних канікул прийнято рішення про запровадження курсу вишколу тритижневого учнів гімназії в горах, які будуть проведені під прикриттям вивчення краєзнавства. Кожний член ОУН, що має прибути на дане зібрання, має мати 5 зл. та харчі. З території повіту на даний курс вже визначено 6 членів ОУН – Чеховський Тарас, Шевчук Карл, Войтович Петро та Пшоняк Іван (всі вони учні 7 класу приватної української гімназії в Чорткові, і в Чорткові проживають)» [104, арк. 43].

Цей документ свідчить про активізацію роботи українського націоналістичного підпілля з українською шкільною молоддю, метою якої була підготовка майбутніх кадрів для організації. Проводилися не лише пропагандистська й агітаційна робота, навчання, слухання доповідей з історії України, Української революції 1917–1921 рр., а й військово-спортивні вишколи молоді. Поряд із цим ОУН використовує в своїй пропаганді заклики до боротьби проти Польської держави. Про це свідчать численні листівки: «Українська молоде», «Юні друзі», «Молоді друзі», «Український юначе», видання часописів «Юнак», «Юнацька думка», «Юнацтво», «Шлях молоді». Основний тягар організаційної та ідеологічної роботи взяла на себе студентська й гімназійна молодь. Її вчителями і наставниками в нових умовах були все ті ж українські діячі в імміграції [505].

Крім проведення масових антишкільних виступів ОУН, її члени та представники молодіжних українських організацій займалися збором коштів для політичних в'язнів, зокрема затриманих і засуджених під час проведення антишкільної акції [104, арк. 6]. Організація студентського товариства на кшталт тернопільської «Молодої Громади» [104, арк. 61], що діяла з 14 березня 1933 р. по 28 липня 1939 р. на теренах краю, сприяла створенню організацій з вишколу «націоналістичного духу» в юнацтва. На них впливали ОУНівські організатори й агітатори за допомогою націоналістично спрямованої літератури – журналу для молоді «На чатах» [104, арк. 73], брошур «Відродження» [104, арк. 44], «Студентський шлях» [104, арк. 32], журналів «Гомін» [104, арк. 92] та «Україна» [104, арк. 43].

Великий вплив на молодь мали давніші молодіжні військово-спортивні товариства – «Січ», «Пласт», «Сокіл». Їх основне завдання – виховання молоді в

націоналістичному дусі. Вони використовували в своїй пропаганді заклики до боротьби проти Польської держави. Про це свідчать численні листівки: «Українська молодь» [105, арк. 102], «Юні друзі» [104, арк. 115], «Молоді друзі» [104, арк. 72], «Український юначе» [104, арк. 16], видання часописів «Юнак» [105, арк. 8], «Юнацька думка» [104, арк. 127], «Юнацтво» [105, арк. 76], «Шлях молоді» [104, арк. 89]. Особливий вплив на виховання національно свідомої молоді здійснювала організація «Секція Українського студентства». Заснована 11 березня 1934 р. у Львові, вона мала свої представництва у Тернополі [104, арк. 32], Чорткові [105, арк. 13], Бережанах [105, арк. 22], Бучачі [104, арк. 54], Богородчанах [104, арк. 121], Золочеві [105, арк. 69], Бродах [104, арк. 143], Станіславові [105, арк. 54], Долині [104, арк. 67], Стрию [105, арк. 35] й інших містах західноукраїнського регіону. Ця організація проводила лекції та семінари з тактики, історії України, обчислювання й основ математичних знань, тактичні та військово-вишкільні заняття. Молодь отримувала уроки з ідеології, історії, культури та літератури України, вчилася мислити про шляхи та методи здобуття самостійності України. Кількість членів ОУН серед молоді швидко зростала. Якщо у 1932 р. поліцією на Волині було зареєстровано 16 проявів діяльності ОУН, то у 1933 р. їх було вже 100 [270, с. 145-146].

Така активна робота ОУН із молоддю пояснювалася прагненням повністю охопити вихованням підрастаюче покоління, відвернути молодь від впливу асиміляційної політики окупаційних режимів, а також отримати кадри для ОУН [5, арк. 86]. Комуністи теж писали про активну роботу УВО й ОУН серед учнівської молоді: «УВО поширює свої політичні й організаційні впливи не тільки на шкільну молодь, а й селянську, ба, навіть і на робітничу» [299, с. 34]. Справді, юні українці твердили: «Ми, молодь, польської влади зовсім не визнавали і вважали її лише тимчасовою докучливістю. Відмалку жили ми, сказати б, державою в державі, і наше виховання було чисто українське, наша генерація ніколи не була людьми польської культури, хоч від неї чимало навчилися» [160, с. 455].

Перша половина 1930-х рр. – період поширення діяльності ОУН, а отже – розповсюдження націоналістичної ідеології на західноукраїнських землях. Оунівці

доводили, що український націоналізм – це «духовно-світоглядне і суспільно-політичне намагання української нації всебічно розвиватися в усіх ділянках життя, прагнути до влади, могутності у синтезі її творчого росту. Українська національна революція органічно випливає з духовності, характеру і волі нації та з природи світогляду українського націоналізму» [17, арк. 24]. На цьому етапі діяльності ОУН «ставила завдання всебічного охоплення революційної потенції українських людей, посилення її та переведення в організаційне русло» [267]. Увагу ОУН приділяло інформації про систему підготовки польських учителів, основи організації навчання, педагогіки на польських землях. Так оунівці вбирали досвід та основні знання для організації засад системи виховання і навчання українських вчителів [399, с. 51].

ОУН визнала, що польська система підготовки вчителів готувала людей, що мали втілювати в життя будь-які накази та постанови польського уряду в галузі культури й освіти, спрямовані на тотальне ополячення школи. Такі кадри були надійним важелем польської політики національної асиміляції. Польща понад усе прагнула культурного й освітнього домінування в країні загалом і в кожному регіоні зокрема. Держава впровадила неоднозначну різнотипну політику. Щодо цього можна констатувати: різна ситуація проглядалася в регіонах. Це зумовило специфічність боротьби ОУН і молодіжних організацій. На теренах Львівського та Тернопільського воєводств, де здійснювався більший контроль адміністрації над справами школи та освіти, проблематичним був зв'язок між організаціями ОУН та молоддю, якою цікавилася місцева поліцейна влада [346, с. 41]. Іншою ситуація була на теренах Станіславівського та Волинського воєводств. Тут українська шкільна справа розвивалася набагато краще та інтенсивніше. Про це свідчить більша кількість шкіл, українських організацій, гуртків, що продовжували довготривале легальне та нелегальне існування до осені 1939 р. [361, с.12]. Багато уваги ОУН приділяла створенню українського таємного університету у Львові. Він став місцем підготовки патріотичних українських культурних кадрів. Це спрощувало діяльність ОУН у сегменті боротьби за українську школу [295, с. 10].

Незважаючи на шкільний закон 1932 р., переслідування з боку польської влади, більшість молодіжних організацій не припинила проукраїнської роботи.

Тривала підпільна підготовка вчительських кадрів. Чинником формування нового характеру свідомої молоді людини було розповсюдження національно спрямованої, патріотичної літератури. Можна дійти висновку, що видання «Букваря», «Абетки», «Читанки», відкриття курсів «Вищих класів гімназій» і розповсюдження членами ОУН та молодіжних націоналістичних організацій листівок із закликом до акцій спротиву та саботажу мали певний успіх. Це збільшувало авторитет організацій серед місцевого населення. Друк і поширення журналів «Дзвінок», «Юнак», «Юнацтво», «Бюлетень», створення підпільних друкарень і роздача листівок ОУН полегшили агітаційну роботу.

Проводом Крайової Екзекутиви ОУН також було поставлено завдання боротися з неписьменністю та заохочувати українських селян та їхніх дітей обирати українську школу замість польської [212, с. 24]. Також було вирішено співпрацювати з «Просвітою» та «Рідною школою». З великими труднощами (таємно від польської влади) проводилися збори та з'їзди просвітницьких організацій, діяльність яких трактувалася польською владою як «підривна і дестабілізуюча». Ситуацію ускладнювали постійні арешти та стеження державної поліції за членами ОУН та українськими педагогами [361, с. 136]. Акції псування портретів Ю. Пілсудського чи гербів Речі Посполитої [105, арк. 41], крадіжки самого портрета Ю. Пілсудського [105, арк. 138] та інші виступи молоді «Юнацтва» ОУН проти політики польського уряду в галузі освіти були непоодинокими. Ці та інші акції освітнього спротиву сприяли утвердженню принципів та ідеалів української освіти на західноукраїнських землях.

Польська влада впровадила жорсткі умови відвідування шкіл. Це болісно вдарило по школярах та їхніх батьках. Через це виник спротив західноукраїнської молоді. Початкова школа стала основною ланкою боротьби за українську справу. Однак складно було безпечно поширювати агітаційні матеріали, доставити їх на місця призначення. Це пов'язано з тим, що серед вербованих ОУН людей була велика кількість польських агентів і донощиків, що ставило під загрозу не тільки проведення тієї чи іншої акції, а й саму організацію. Іншими видами спротиву

полонізації й політиці уряду були акції саботажу, протипольських виступів та проведення протипольської агітації серед українського населення [330, с.20].

Дослідженням встановлено, що польська державна адміністрація в особі її поліцейської та судової систем дуже жорстко реагувала на будь-які прояви непокори польському режиму, застосовуючи каральні заходи. Це були арешти, відкриття кримінальних проваджень проти учасників руху спротиву, зокрема в сегменті освіти, з подальшим притягненням до кримінальної відповідальності, а саме – штрафів і тюремного ув'язнення строком від 6 місяців до 5 років. Слід наголосити, що термін ув'язнення від 5 до 15 років міг бути замінений смертною карою через повішення. Арешти проводилися на теренах українських воєводств II Речі Посполитої, зачепили також українців у Польщі, передусім тим, що навчалися у польських технічних вузах [334, с.51].

Члени ОУН нерідко проводили агітацію серед місцевих жителів і збір коштів (пожертв) українцям – політичним в'язням, що зазнали переслідувань за їхню антипольську, проукраїнську діяльність. Такі акції стали масовими. До них були залучені члени молодіжних організацій повітів, українська робітнича та шкільна молодь, молоді представники української інтелігенції: «Доповідаю, що державний відділ отримав конфіденційну інформацію, що минулого місяця відбулося в м. Бучач нелегальне зібрання з ушанування українських політичних в'язнів. Ініціаторами проведення даного зібрання виступили члени Секції «Молодь Бучача», а саме: магістр Т. Данилів, М. Білошкурський, О. Косарчинська, абітурієнтка семінарії з Нагожанкі. Було зібрано 24 злотих пожертв. Дані кошти зібрання передало Білошкурському та Данилову для передачі їх видавництву «Вісла». Гроші збиралися з цілого повіту. Збір грошей для проведення весняних канікул проводився також і серед учнів державних шкіл та гімназій м. Бучача. Збір грошей серед учнів Бучацької гімназії проводив учень 7 класу К. Геренда з Джурина, Чортківського повіту» [104, арк. 131].

Розповсюдження пропагандистських матеріалів серед українського населення загалом та молоді зокрема сприяло поширенню націоналістичних думок та ідеології. Такі методи були дієвими і швидко охоплювали широкий терен. ОУН вела активну

боротьбу за розбудову українського приватного шкільництва [266]. Численні маніпуляції польської шкільної влади щодо визначення мови викладання у школі спричинили потужний спротив місцевого українського населення, української молоді й ОУН. Місцевою польською владою були проігноровані зобов'язання вводити українську мову викладання, коли на теренах краю проживало близько 23 % україномовного населення. Це викликало велике обурення серед українства та стало каталізатором боротьби за українське шкільництво. Закон про двомовність також не виконувався, система шкільного навчання у деяких повітах повністю була переведена на польську [346, с. 90]. Потреба нових освітніх видань, підручників з усіх ділянок знань була досить велика.

Отже, основою державного будівництва у ідеології ОУН стало створення національної україномовної школи, яка була б не тільки навчальною, але й виховною системою для формування національно свідомих молодих кадрів, які у майбутньому могли б стати до будівництва незалежної української держави. Орієнтація на освітні цінності, наголошення на важливості співпраці з національними та культурно-освітніми організаціями, а подекуди фінансова та ідеологічна підтримка останніх, за думкою ідеологів українського націоналізму, сприятиме швидкому поширенню національної ідеї в середовищі української інтелігенції та школи, та сприятиме консолідації українського суспільства в єдиній меті – боротьбі за незалежну державу. Ми дійшли висновків, що ОУН та її ідеологія, діяльність її «Юнацтва» відігравали важливу та потужну роль у боротьбі українства за Українську державу на теренах Західної України, яка проявлялася в проведенні числених акцій спротиву полонізації освіти, культури та релігії. Особлива увага приділялася вихованню національно свідомого школярства, юнацтва та молоді, вишколу молодих, енергійних та патріотичних кадрів, які в майбутньому продовжували українські національні традиції через інститут сім'ї.

Висновки до розділу 3

Отже, функціонування товариства «Рідна школа» було спрямоване на забезпечення належної освіти й виховання українського населення. РШ не лише

прагнула забезпечувати освіту належного рівня, а ще й протистояла полонізації, утраквізації та знищенню українського шкільництва. Діяльність «Рідної школи» ґрунтувалася на правових засадах Статуту та рішеннях польських органів державної влади. Структура товариства «Рідна школа», її управлінська ланка та місцеві осередки забезпечували максимальне вирішення освітніх проблем українського населення в системі початкової, середньої та вищої школи. Товариство надавало моральну підтримку та матеріальну допомогу вчителям, дітям, учням, студентам. Розвиваючись у межах польської державно-політичної системи, УПТ «Рідна школа» перебувало в її формально-правовому полі та діяло під постійним контролем з боку відповідних польських адміністративних органів. Незважаючи на мізерні державні дотації та постійний контроль, а подекуди й утиски, Товариство безпосередньо вирішувало проблеми української освіти на місцях. Це проявлялося в існуванні окремої організаційної структури із власним керівним складом і членством, а також у напрацюванні власних ідеологічних засад, форм і методів роботи. Зростання організації було зумовлено власним людським потенціалом, Товариство виявило здатність до самовідтворення й саморозвитку на засадах збереження української ідентичності та формування національної самосвідомості.

Аналіз освітньої політики УНДО й інших українських націонал-демократичних партій у 1920–1930-х рр., засвідчив, що вона передусім була спрямована на реалізацію та забезпечення культурно-освітніх потреб українського населення, яке зазнавало дискримінації. Відповідно освітня діяльність у загальній політиці УНДО займала чільне місце. На партійних з'їздах ухвалювалися відповідні резолюції, у парламенті вони мали представництво, яке лобіювало інтереси української освіти. Крім того, партії організовували різні акції на захист українських вчителів, котрі потерпали від дискримінації. Шляхом політичних домовленостей із польською владою в ході проведення так званої нормалізаційної політики партії боролися за відкриття українських шкіл, гімназій, університету.

Діяльність українських націоналістів у міжвоєнний період можна розділити на дві течії – радикальну та помірковану. Обидві течії чинили спротив полонізації. Незважаючи на різний характер діяльності, їхні представники мали на меті

створення самостійної української держави та дотримання всіх політичних, соціально-економічних і культурно-освітніх свобод і прав українського населення в новій українській державі, чим мотивували молоде українське населення прихильно ставитись до них. Тому активну роль у боротьбі за українські інтереси відіграла українська молодь. Пасивна освітня політика 1920-х рр. пояснюється початком організаційного становлення націоналістичних течій, груп, партій та рухів і могла проявитись у публіцистиці, статтях та брошурах. Ідеї посиленої боротьби за українські освітні права почали реалізовуватися вже у 1930-х рр.

Ідеали ОУН у шкільному сегменті базувалися на засадах повернення до національної, української початкової, шкільної, професійної та вищої освіти з українською мовою навчання, українськими вчителями та вихованням у патріотичному дусі. «Юнацтво» ОУН різко критикувало системну модель польської освіти. Свідому українську молодь обурювало виховання в системі шкільництва українських дітей у польському дусі. Це призводило до знищення національної самоідентифікації, ополячення й окатоличення, а отже – викорінення українських традицій, прищеплення польського способу життя, мови, культури й освіти. Саме проти цих чинників здійснювалася боротьба ОУН та її юнацьких організацій. Діяльність молодіжних організацій, що була спрямована проти польської системи освіти, містила в собі заклики антипольського, антидержавного характеру. Проте ця діяльність велася в межах мирного спротиву. Йдеться про акти саботажу та непокори, розкидання листівок і летючок ОУН, акції пошкодження шкільного майна та польських державних символів. У цілому ОУН виступала за систему національної, державної, обов'язкової, безкоштовної та єдиної школи. ОУН приділяла увагу системі підготовки польських вчителів, основам організації навчання, педагогіки на польських землях. ОУН визнала, що польська система підготовки вчителів була спрямована на тотальне ополячення школи.

РОЗДІЛ 4 ШКІЛЬНА АКЦІЯ ОУН

4.1. ОУНівська Шкільна акція 1933 р.

Було декілька причин, що спонукали ОУН звернути свої погляди на українську освіту. В умовах боротьби за українську державність освіта відіграла роль важливого чинника у вихованні майбутніх борців за незалежність та сприяла вихованню здібних державницьких кадрів. Крім того, середньошкільна та студентська молодь була основним джерелом кадрового поповнення організаційних структур ОУН. У 1930-х рр. ОУН суттєво зміцнила свої позиції та вплив на українські товариства й організації, наприклад, «Просвіту» та «Рідну школу». Опановуючи громадське життя українців, ОУН підносила національну свідомість і консолідувала українство довкола питання відновлення незалежності. Не останню роль у цьому зіграло видання ОУН часописів «Український голос», «Студентський шлях», газета «Вісті». Також видавалися брошури. Їх переклади англійською, французькою, чеською та німецькою мовами привертали увагу закордонного читача до проблем українства Польщі. Рушієм та основним фактором ведення боротьби проти полонізації школи було те, що більшість активних діячів шкільного спротиву – дійсні члени ОУН або його Юнацтва [334, с. 51].

У 1933 р. з ініціативи праворадикальної групи колишніх членів УНДО було засновано Фронт національної єдності. Свою діяльність він скеровував на старше покоління українського населення Галичини. Ця партія виступала проти комуністичної ідеології та українсько-польського порозуміння. На відміну від ОУН, Фронт відмовлявся від терористичних методів діяльності [303, с. 263–264]. У Бюлетені КЕ ОУН за 1933 р. у статті «За націоналістичний зміст виховання української молоді» наголошувалося, що «боротьба за відповідне виховання молоді є боротьбою за душу нації, за основи її майбутнього» [230, с. 10].

Незважаючи на рішення вищих органів Польщі від 2 грудня 1932 р., адміністративний трибунал Польської держави оголосив, що дії шкільних кураторій під час проведення плебісциту мали протизаконний характер. Унаслідок цього від 1925 по 1933 рр. близько 1000 українських шкіл були утравізовані. На 1930–1931

рр. у сільській місцевості Західної України з 3348,9 тисяч дітей української національності в польських школах навчалися 56,7 тис., в утравістичних – 250,8 тис. і в українських – 77,1 тис. У містах з 31,2 тис. дітей української національності в польських школах навчалось 22,5 тис., в утравістичних – 6,6 тис. і в українських – 2,1 тис. [329, с. 47]. Отже, низка несприятливих для розвитку української освіти у Другій Речі Посполитій факторів зумовили протидію українських націоналістичних сил несправедливій колонізації освіти в державі.

Суворі умови відвідування шкіл, що були ухвалені на 1932–1933 н.р., болісно вдарили по школярах та їхніх батьках. Це викликало спротив західноукраїнської молоді. Цим вчасно й уміло скористалася ОУН. У 1933 р. була започаткована шкільна акція – один із наймасштабніших політичних заходів ОУН у боротьбі за національні навчальні заклади. Того ж року на Берлінській конференції Проводу ОУН концепцію акції узгодили з представниками Крайової Екзекутиви ОУН. План дій було затверджено на засіданні Крайової Екзекутиви і на окремій конференції повітових провідників ОУН [464, с. 331]. Перший етап акції передбачав масове розповсюдження листівок та організацію саботажних акцій, а саме – знищення державних символів на школах, ліквідацію портретів польських діячів у класах та інше [102 арк. 48]. Другий етап (1934 р.) мав характеризуватися більш активними та відкритими виступами молоді проти шкільної адміністрації. Третій етап (1936 р.) полягав у просвітницькій роботі серед дітей та молоді, а також створенні нелегальних дитячих організацій. Метою Шкільної акції було: «1) не допустити, щоб окупант вже від народної школи міг затруювати українські душі угодовством, примирливістю із станом панування поляків на західноукраїнських землях; 2) звернути увагу українських дітей на стан поневолення; 3) прищепити їм любов до рідної мови, культури і ворожість до тих, хто її нищить» [361, с. 330].

Попри те, що Шкільна акція ОУН була піддана критиці всіма легальними українськими партіями, для української молоді вона стала першим уроком боротьби за свої права [405, с. 82, 84–87]. Голова Крайової екзекутиви Л. Ребет зауважував, що шкільна акція мала добрі початкові успіхи, оскільки оунівцям вдалося залучити широке коло молоді до демонстративних виступів. Натомість важче було заохотити

молодь до відкритих виступів, зокрема до участі в протестаційних вічах. Проте там, де це вдавалося зробити, вони мали надзвичайний політико-виховний успіх [388, с. 33–35]. Шкільна акція була спрямована проти колонізації та утраквізації навчальних закладів. Вона мала пропагувати любов до рідної мови, відмову від навчання та спілкування польською мовою, заохочувати учнів до ігнорування вчителів-поляків [391, с. 310]. Тож, таким чином, оунівці намагалися залучити шкільну молодь до активного спротиву польській владі, в тому числі шляхом залучення їх до підпільних шкільних гуртків. Це створювало умови для постійної та системної боротьби за національне шкільництво [405, с. 10].

Аби в навчальних закладах «і польським духом не пахло», організатори акції робили «технічні акти боротьби». Вони полягали в усуненні зі шкіл польської символіки, зокрема «портретів, орлів, вивісок». Натомість вивішувалися українські вивіски, тризуби, національна символіка. Методи боротьби за українську школу були детально описані в брошурі «До боротьби за душу української дитини», відозвах і періодичних виданнях ОУН. Шкільні акції не були одноденними демонстраціями. «Шкільна акція – це безперервна боротьба аж до перемоги в цілості боротьби за державність» [391, с. 311].

У закликах до молоді оунівці наголошували, що поляки «позамикали українські школи, а на їх місце відчинили свої – ляхські. Там кажуть вам по-польськи вчитися й учать про Польщу. Але ви цього не слухайте і не вчіться про Польщу й по-польськи. Української мови ніхто не може вам забрати! Ніхто не може вас примусити вчитися про Польщу! Бо тут українська земля, бо ви є Українці!» [102, арк.17]. На думку оунівців, у тих навчальних закладах, де викладання ведеться українською, але панує польський дух, саме учні мають виступати проти всього польського і вимагати, аби навчав вчитель-українець, щоб історію Польщі замінили історією України. У разі ігнорування учнівських вимог вони мали «криком, галасом або демонстраційним хвилимовим опущенням кляси не допустити до цього», «унеможливити науку взагалі, завжди виразно заявляючи, що жадають учителя Українці. У дальшому мають діти не допустити до науки польської мови, польської історії, польських пісень та молитов, не приносити польських читанок взагалі до

школи, видирати з українських картки з уступами, що чим-небудь пригадували би Польщу» [102, арк. 17, 154]. Члени ОУН були переконані, що боротьба з полонізацією шкіл є рівнозначною боротьбі за виховання сильних і відважних синів України, борців за незалежну Українську державу [391, с. 312].

В умовах тотальної полонізації української шкільної освіти, неможливості досягнути справедливості демократичним шляхом ОУН розпочало підготовку до активної боротьби за українську освіту. Боротьба українців за свої права була справою небезпечною та надзвичайно важкою. Спротив полонізації освіти, який проводила ОУН та її «Юнацтво» чи інші українські організації, був лише частиною боротьби за права українського населення у міжвоєнній Польщі [335, с.55].

Налагоджуючи контакти із легальними організаціями і товариствами, наприклад, із «Просвітою», «Рідною школою», «Лугом», оунівці намагалися підпорядкувати собі все національно-патріотичне виховання, аби поширити націоналістичну ідеологію. Представники ОУН не обіймали жодних керівних посад у цих товариствах [405, с.10].

Визначальним для оунівців було і те, що в 1930-х рр. українська молодь, котра виховувалася в «Пласті», «Соколі», січових та інших молодіжних організаціях і культурно-освітніх товариствах, розчарувалася в легальних методах боротьби. Саме тому ця молодь стала основою ОУН [389, с. 14–16, 19]. Сама Шкільна акція була спрямована проти польської системи освіти та всіх її складових, містила заклики протипольського антидержавного характеру. Акція проводилася у формі мирного спротиву – актів саботажу та непокори, розкидання листівок і летючок ОУН із закликом бойкотувати польські школи. Акція часто супроводжувалася пошкодженням шкільного майна та польських державних символів тощо. Слід вважати, що Шкільна акція ОУН 1933 р. становила небезпеку для польського уряду та місцевої адміністрації, адже спонукала до шкільного саботажу не тільки шкільну молодь, а й батьків учнів разом із широкою громадськістю. Керівництво ОУН розглядало Шкільну акцію не тільки як оборону перед полонізацією, але і як боротьбу за виховання українських дітей і молоді в націоналістичному дусі, а в подальшому – за скріплення сил нації шляхом піднесення і поширення освіти.

Керівництво ОУН постійно стверджувало: «Це боротьба з займанцем, його силами, із своїми внутрішньо-національними течіями і чинниками, що намагаються цю боротьбу обмежити тільки за форму, а не за зміст» [230]. Тому завдання акції полягало у широкому залученні шкільної молоді до активного спротиву польській владі, щоб кожний український школяр відчув відповідальність та власну причетність до боротьби за культурні права й освіту. Не менш вагомим завданням ОУН було залучення молоді до організації та розширення власної ідейно-політичної сфери впливу на українців Галичини та Волині. Реалізація акції була запланована таким чином: відпочатку навчального року скрізь мали бути розкидані в той самий час листівки ОУН з поясненням справи. Паралельно шкільна молодь, навчена старшими членами ОУН, мала б відмовитися говорити польською мовою та нищити в школах польську державну символіку, вимагати від вчителів, щоб їх вчили українською [71, арк. 8–9]. Шкільна акція була проведена широко й масово, зачепивши більшість шкіл, де навчалися українці. У записках «Архіву Сеника», цитованих на Варшавському процесі, йшлося, що у той час було розповсюджено 92 тис. листівок і 6 тис. тематичних брошур. Окрім того, поширено в кожній місцевості додаткові листівки, друковані в Окружних Екзекутивах [28, арк. 18].

Польські газети визнавали, що в Шкільній акції взяли участь десятки тисяч дітей: «Багато батьків підтримали своїх дітей, а деякі брали і безпосередню активну участь в акції» [346, с. 43]. Польська газета «Ілюстровани Курієр Цодзенни», яка містила докладні поліційні доноси, описуючи згадані події, визнавала, що організована ОУН шкільна акція мала масовий характер. У ній взяли участь десятки тисяч українських дітей шкільного віку. Акт обвинувачення 21 підсудного оголошував, що вони у 1932 і 1933 роках належали до ОУН. [370, с. 78]. Документи подають проведення Шкільної акції в схожому світлі: «Боротьбу за українське шкільництво і проти польщення українських шкіл на ЗУЗ ведено весь час. Але як окрему ударну масову акцію, її зорганізовано й проведено в 1933 р. Концепцію такої акції обговорено й ухвалено на Берлінській Конференції ПУНу з представниками КЕ в червні 1933 р., після чого конкретний план дії укладено на засіданні Крайової Екзекутиви в половині червня того ж року і на окремій, спеціально для тієї мети

скликаний, конференції повітових провідників організації в липні 1933 р. Свідома українська молодь мала понищити в школі польські державні емблеми й вимагати від учителів, щоб їх учили українською мовою й про Україну та щоб до українських шкіл повернулися українські вчителі, що їх масово перенесено на польські землі, а щоб польські вчителі забиралися до Польщі. Шкільна акція була проведена надсподівано вдало й сколихнула всім українським громадянством, одночасно викликаючи голосний відгомін серед чужинців» [361, с. 158].

Сама Шкільна акція супроводжувалася масовим розповсюдженням листівок-відозв. З цією метою ОУН випустило 6 видів листівок [101, арк. 36]. Так, до українських батьків були звернені відозви «Український народе!» та «Українські батьки й матері», в яких лунали заклики вставати до боротьби спільно зі своїми дітьми [101, арк. 36–36 зв.]. У листівці до української молоді організатори акції писали: «Молоді друзі! українські школярі! Поляки хочуть через школу і при допомозі вчителів зробити з Вас Вірних рабів, слухняних і покірливих горожан Польщі, вони хочуть Вас навчити ненавидіти все українське й кохати все польське», – що свідчило про намагання ідеологів ОУН зачепити свідомість українського населення, показати важливість протидії полонізації, важливість усвідомлення того, що український народ є самобутнім» [101, арк. 77]. В іншій листівці проголошувалося: «Ви, молоді українці, виборюйте для себе рідну, справжню українську школу, в якій Вас вчитиме щирий, кохаючий свою землю і народ учитель-українець, в якій Вас вчитимуть кохати свою рідну землю. Боріться за школу, з якої Ви вийдете справжніми синами свого народу і землі, борцями за кращу долю і волю. З якої Ви вийдете хоробрими лицарями!» [101, арк. 12]. Метою таких закликів було пробудження почуття любові до рідного краю, народу, батьківщини, вшанування народних культурних традицій. У листівці «До боротьби за душу української дитини!» визначалася форми боротьби за українську освіту [101, арк. 384–384 зв].

В документах ситуація описується таким чином: «Боротьба ОУН за українську школу на українських землях в Польщі проводилася від початку створення організації у 1929 р. Але, як окрему масову акцію, організовано та проведено було лише в 1933 р. Концепцію такої акції, обговорено і ухвалено на Берлінській

Конференції ПУНу, з представниками КЕ в червні 1933 р., після чого конкретний план дії укладено на засіданні Крайової Екзекутиви 16 червня 1933 р. На спеціально скликаній конференції повітових провідників організації в липні 1933 р. було прийнято низку рішень. На цій конференції, яка була поділена на кілька груп, (було) подано докладні інструкції щодо проведення акції, метою якої було: не допустити ополячення шкільної української освіти; звернути увагу українських дітей на стан поневолення; привити їм любов до рідної мови й культури та ворожість до тих, хто їх нищить» [361, с. 321].

У вересні 1933 р. на території Станіславівського воєводства в школі с. Кремидів учні знищили портрети польських політичних діячів. У с. Крилосі під час Служби Божої у церкві з хорів розкидано листівки ОУН [101, арк. 50]. На Волині випадки розповсюдження листівок ОУН було зафіксовано у селах Бармаки, Рогачів, Рубче Рівненського повіту [101, арк. 2–3].

Очевидці згадували, що антишкільна акція 1933 р. охопила всю Бережанщину та була однією з перших значних акцій ОУН. Діти бойкотували польських учителів. У річницю 1 листопада 1918 р., коли було встановлено українську владу у Львові, на державних будинках таємно вивішувалися українські прапори [209, с. 348]. Ці дані також підтверджуються архівними матеріалами [92, арк. 2–3]. У с. Божиків антишкільну акцію проведено зусиллями місцевих жителів О. Тяжкого, О. Мурмила, М. Виваля. Там було знищено польські емблеми, розкидані антидержавні листівки [101, с. 138]. У с. Саранчуки поширенням листівок займався М. Карась [100, арк. 78]. Шкільна акція активно проходила також на території Перемишлянського повіту Львівського воєводства. Зокрема, у с. Альфредівка 3 жовтня 1933 р. невідомий зірвав польський державний герб і кинув у рів [96, арк. 7]. У с. Підгайчики 26 вересня 1933 р. з будинку школи було зірвано польський герб і таблицю з назвою школи. Замість них було розміщено дошку з написом «Українська школа» та тризубом, який був намальований мастилом для воза [96, арк. 14 зв.].

У звіті від 31 жовтня 1933 р. повітова команда поліції у Збаражі повідомляла про поширення антишкільних листівок у гмінах Збараж, Залужжя, Іванчани, Курники, Лисичанці, Шельпаки, Кошляки, Токи, Добромірка, Гущанка, Лозівка. У

Токах було вибито шибки у вікнах, знищено державний герб. У Шельпаках вибито 2 шибки у вікнах. Водночас поліція не зафіксувала існування осередків ОУН, а лише підозрювала окремих осіб [97, арк. 12]. У Чортківському повіті під Шкільної акції припав на вересень 1933 р. Там протягом 7 вересня 1933 р. в гміні Білій 27 вересня 1933 р. в Чорткові і Скородинцях активно розповсюджувалися відповідні тематичні листівки [105, арк. 135]. Поширення листівок біля церков було доволі масовим явищем протягом усієї історії ОУН [278, с. 7]. У вересні 1933 р. антишкільні листівки були розкидані у с. Довжанка [104, арк. 33], у листопаді у с. Застінка Тернопільського повіту [98, арк. 114], а в грудні – у с. Пилатківці Бучацького повіту [105, арк. 1–1 зв.].

У записках «Архіву Сеника» йдеться про події вересня 1933 р.: «Майже в кожному селі вночі повикидано з шкільних заль польські державні герби й портрети державних достойників. Зааярмовувана вчителями польська поліція пробувала арештувати шкільних дітей, але на їх захист часто ставали матері, б'ючи поліціантів мітлами чи коцюбами, а це ще більше осмішувало представників польської влади. Для тисячів українських шкільних дітей такі події були пам'ятні на все їхнє життя і творили першу лекцію активного спротиву окупантській владі» [346, с. 85].

Завершенням широко розгорнутої акції мав бути атентат на шкільного куратора Гадамського у Львові, відомого своїми полонізаторськими заходами. Виконавцем атентату був призначений робітник із Калуша С. Мада. Допустивши декілька помилок, Мада не впорався із завданням. Його спіймала поліція і суд виніс вирок у вигляді 12 років позбавлення волі [361, с. 334].

Польська шкільна адміністрація, ґрунтуючись на інформації поліції про можливі виступи українських школярів, намагалася перешкодити широкому розгортанню акції. 26 травня 1933 р. Львівська шкільна кураторія видала циркуляр «У справі позашкільних виступів молоді початкових шкіл». Він забороняв учням без дозволу шкільної влади належати до товариств, які діють поза школою, та брати участь у різного роду демонстраціях [101, арк. 1]. Шкільна адміністрація повідомляла, що батьки відмовлялися відправляти своїх дітей у польські й утраквістичні школи. Наприклад, у Коломийському повіті в селах Космач,

Підгайчики та інших батьки повідомили шкільного інспектора, що навчатимуть своїх дітей вдома самотужки. Також у с. Любичі-Кузайців Рава-Руського повіту Львівського воєводства батьки, що були незадоволені діяльністю місцевого директора школи, відмовилися посилати дітей на навчання [13, арк. 25]. За інформацією поліції, у с. Кобилин Збараського повіту Тернопільського воєводства 25 українських учнів кілька днів не відвідували школу [14, арк. 2]. У с. Сильне Луцького повіту Волинського воєводства близько 100 дітей також не відвідували школу [33, арк. 11]. За серпень – жовтень 1933 р. у Львівському воєводстві державні органи у гмінах зареєстрували 118 випадків саботажу, в 161 гміні – 174 випадки розповсюдження листівок, у 14 гмінах – 18 страйків і демонстрацій. У Волинському воєводстві від серпня 1933 р. по січень 1934 р. органи поліції зафіксували 28 шкільних акцій у Луцькому повіті, 12 – у Рівненському, 7 – у Костопільському, 9 – у Здолбунівському та 4 – у Крем'янецькому [34, арк. 15].

Крайова Екзекутива на сторінках свого органу «Український націоналіст» висловлювала деяке незадоволення її проходженням у першу чергу через те, що «Шкільна акція подекуди починає бути односторонньою. Треба сильно підкреслити вимогу – активний виступ самої дітвори» [280, с. 4]. Поліція вважала такі дії проявом діяльності ОУН, хоча на території повітів організованих осередків ОУН виявити не змогла. Проте підозрювалися окремі особи, які могли бути в ОУН [90, арк. 12]. Звіти шкільної інспекції в повітах Тернопільського воєводства зазначали, що антишкільна акція продовжувалася і в 1934 р. Так, у селах Потутори, Рибники в ніч на 20 березня 1934 р. вибито шибки у вікнах, у с. Нагірянка з 20 на 21 лютого знищено польський державний герб і портрети діячів. Також акції відбулись у Жизномирі, Паволоці, Курівцях, Гримайлові [105, арк. 146–148]. У ніч на 14 лютого 1934 р. пошкоджено польський державний герб на школі в Пишковцях, що у Бучацькому повіті [105, арк. 6]. У березні 1934 р. одну антишкільну листівку знайдено в Озерянах [105, арк. 77]. Непоодиноким було поширення листівок ОУН по селах, наприклад, їх розклеювали на телеграфних лініях, на дверях шкіл, церков, базарних майданах і будинках [482, с. 46].

З огляду на це вважаємо за потрібне зробити висновок про важливу роль агітації, проведеної протягом осені 1933 – зими 1934 рр. Акції мали широкий резонанс серед керівного апарату Львівського воєводства [71, арк. 23]. Про один із прикладів продовження боротьби проти полонізації школи, а саме дії, вчинені членами ОУН, дізнаємося в документі: «В ніч з 18 на 19 березня 1934 р. між північчю та 1-ю годиною ночі, за донесенням дозорця, було вибито три шибки в помешканню керівника школи М. Бойчика. У той самий час було вибито шибку в приватному помешканню начальника гміни Є. Поріцького, а також одну шибку в Г. Дениса. 19 березня, приблизно о 4.30 ранку, було вибито одну шибку в польській школі в с. Клубниках. Побиття шиб, як в приватних будинках, так і в школі було здійснено з політичних причин» [105, арк. 8].

Підпілля ОУН активізувалося на всьому терені західноукраїнських земель у зв'язку з політичною нестабільністю в Польській республіці. Центральний Комітет УНДО вважав за потрібне присвятити Шкільній акції ОУН окреме засідання. Воно відбулося 30 вересня 1933 р. й «після всебічного розгляду справи», як ішлося на засіданні, учасники прийняли резолюцію про засудження шкільної акції. Натомість більшість українського населення сприймали Шкільну акцію ОУН із неприхованою симпатією. Шкільна акція виявила, що ОУН ставила собі завдання, яких вона в даний час не спроможна цілком здійснити, проте швидке піднесення революційних настроїв української громадськості, головним чином на селі, вселяло в кадри ОУН великий оптимізм [105, арк. 66]. Окрім Шкільної акції, Краєва Екзекутива ОУН планувала багато інших акцій та актів спротиву. Краєва Конференція ОУН схвалила подальше посилення масових революційних виступів, насамперед бойкоту державних монополій і відновлення та поглиблення шкільної акції [411, с. 195].

Такий спротив давав надію українцям на зрив польської політики ополячення та сподівання на пробудження українських національних сил. Серед керівних кіл ОУН було припущення, що ці антипольські акції змусять польський уряд припинити полонізаційну політику серед українського населення. Документ засвідчує, що проведення Шкільної акції було масовим, а сама акція була підтримана батьками учнів: «Шкільна акція була розрахована на скрутне становище української шкільної

молоді. Окрім учнів, до акції приєдналися і їхні батьки, а також українські вчителі. Умовою акції було саботувати усе польське у школах. Самі школярі виступали проти викладання предметів польською мовою та проти вивчення тієї версії історії, в якій Україна називалася лише частиною Польщі» [361, с. 123]. Акція сколихнула українське суспільство та спричинила національний спротив політиці Другої Речі Посполитої на українських землях. Водночас Шкільна акція, на жаль, не дала бажаного практичного ефекту, окрім пропагандистського. Особливо поживалася робота агітаторів у зв'язку з канікулами у школі, що відображалось на дисципліні учнів та їх роботі після продовження навчання [22, арк. 35].

У 1933–1934 навчальному році поліція зареєструвала 31 Шкільну акцію ОУН [22, арк. 26]. Одну з таких акцій було проведено в с. Жидичин поблизу Луцька наприкінці 1933 р. Батьки разом із учнями активно виступали проти польської школи: відмовлялися навчатися та розмовляти польською мовою, псували підручники. Місцева влада змушена була дозволити викладання українською [22, арк. 36]. Досить цікавим є те, що суспільно-політичний відділ Волинського воєводського управління звертав увагу воєводи на те, що «націоналістичні моменти, особливо в сфері шкільництва, використовували [також] комуністи» [22, арк. 2].

Інформація, подана П. Мірчуком, свідчить про серйозність прагнень представників ОУН до вирішення проблеми україномовної освіти в краї. Це означало, що для її вирішення потрібні були не лише просвітницько-агітаційні, а й конкретні дії: «Шкільна акція 1933 р., проведена в навчальних закладах Другої Речі Посполитої восени 1933 р., мала на меті організувати стихійний спротив ополяченню україномовної освіти на теренах західної України. Вона була організована ОУН і здійснена завдяки підрозділу ОУН, його молодіжному крилу – «Юнацтвом». Ідеали ОУН в шкільному сегменті, базові основи боротьби за україномовну освіту проводились на принципах повернення до національної української початкової, шкільної, професійної та вищої освіти з українською мовою навчання. Важливо виділити роботу «Юнацтва» ОУН з українськими вчителями та батьками дітей» [26, арк. 1–2].

Шкільна акція ОУН була розкритикована всіма легальними українськими партіями. Центральний Комітет УНДО опублікував 9 жовтня 1933 р. резолюцію в справі шкільної політики та шкільних саботажів, у якій визнав їх «недоцільними та шкідливими для української справи» [102, арк. 5]. З приводу цих подій польський часопис у статті «Бунт Молодих» за 20 грудня 1933 р. писав: «Таємнича ОУН - Організація Українських Націоналістів – сильніша від усіх українських легальних партій до купи. Вона панує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює із страшним темпом, щоб втягнути маси в круговерть революції... Сьогодні вже зрозуміло, що час працює проти нас. Кожний староста в Малопольщі, а навіть на Волині може вчислити низку сіл, які до недавнього часу були зовсім пасивні, а сьогодні вони прагнуть до боротьби, готові до антидержавних акцій. А це значить, що противник зріс у силах, а польська держава втратила» [24, арк. 19]. Про наслідки проведення Шкільної акції ОУН повідомлялося по всіх повітах східних воєводств Польщі. Незважаючи на знищення учасниками акції шкільного та іншого державного майна, воно ремонтувалося або закуповувалося нове та ще з більшою помпезністю та завзяттям відкривалися відремонтовані будівлі. Одне із повідомлень свідчило: «Керівництво загальної дво-класової школи в с. Затінки повідомляє нинішньому старості, що 12 листопада 1933 р. буде закріплена нова шкільна вивіска замість раніше знищеної саботажниками 25 вересня 1933 р.» [24, арк. 20].

Цікавим є виступ селянина Куліковського: «Я від імені українського народу виражаю співчуття по знищенню шкільної вивіски із зображенням державного герба і прапора на будинку школи в Застінках, що якась «чорна рука» яка за німецькі марки чи за більшовицькі рублі допустила такий ганебний вчинок. Через такого одного бандита страждає вся гміна села Застінки. Всі ми разом з поляками, які є нашими братами, а тому ми не повинні робити між собою різниці. Польський уряд ми всі повинні шанувати і повинні бути до нього лояльні» [101, арк. 42].

Цей виступ був багатозначним. З одного боку, ми можемо побачити підлабузництво, «вказівку» влади на цей виступ, з іншого – можливо дійсно щире відчуття селянина, бажання жити в мирі та злагоді з поляками. Такі ситуації були непоодинокими та свідчили про надзвичайну складність українсько-польських

відносин досліджуваного періоду. До кінця 1933 р. проведення шкільної акції мало певні успіхи. Серед українського населення почала діяти пропаганда ОУН. Українські діти відмовлялися служити польському режиму та бойкотували навчання й польських вчителів: «Доношу, що 03.12.1933 р. проводячи розслідування в справі розкидання антишкільних листівок в гміні Ланівці говорить, що він та його вчителі 2 тижні тому звернули увагу на те, що серед українських школярів має місце проявлятися агресивність щодо вчителів, які викладають польські предмети, а саме: діти 3 класу неохоче а то й навіть взагалі відмовлялися відповідати на запитання вчителя історії Польщі; діти з 2 і 4-го класів виказували небажання вивчати польську мову, відносились іронічно до вчителя під час викладання польської мови, зневажають викладання та завдання, не вчать польської мови, ходять поміж собою та спілкуються виключно українською. На уроках польської мови, коли вчитель просить викласти для читання польські книжечки, викладають українські. Директор школи Домбровський видав розпорядження, щоб вчителі не звертали на те найменшої уваги, без погляду на те, як діти відносяться до викладання та проведення уроків, роз'яснив, що потрібно задавати питання без погляду на те, відповідають діти чи ні. Однак, як стверджує Домбровський, такий стан речей відбувається й досі» [99, арк. 24].

Зафіксовані й інші прояви Шкільної акції у воєводстві: «В ніч на 9 листопада 1933 р. невідомі особи замалювали прапор на шкільній вивісці в Сараньчиках. Староста повітовий» [100, арк. 21]; Та ось таке повідомлення :«Доношу, що в день 9 листопада 1933 р. між 18-тою та 19-тою год. невідомі поки особи наклеїли на шкільних дверях в Тростянці одну антишкільну листівку, яку видало ОУН » [101, арк. 20]. Заклики оунівців до боротьби за національне шкільництво були дієвими. Так, від серпня по жовтень 1933 р. у 111 навчальних закладах відбулося понад 118 саботажних актів, у 161 закладі – 174 випадки пропаганди, у 14 – 18 страйків та демонстрацій. Загалом за цей період зафіксовано 310 протестних акцій у 216 навчальних закладах [11, арк.100]. Такі дії привели до того, що в утраквістичних закладах на I відділенні початкової школи дозволили навчати читанню та письму

українською мовою Відповідно до поліцейських донесень, оунівці масово залучали українців до саботажів та акцій спротиву і непокори Польській державі [116].

Підтвердженням проведеної агітаційної роботи також слугує кримінальна справа про розповсюдження листівок у с. Каменополі Львівського повіту. Вона містить 16 донесень, зібраних у період від 19 жовтня 1933 р. по 2 травня 1934 р. зі зразками пропагандистського матеріалу – листівку «Молоді Друзі! Українські школярі» [69, арк. 76]. Окрім проосвітніх закликів і акцій свідомо українська молодь використовує в своїй пропаганді призови до боротьби проти Польської держави. Про це свідчать численні листівки «Українська молоде», «Юні друзі», «Молоді друзі», «Український юначе» [332, с. 171], а також видання часописів «Юнак», «Юнацька думка», «Юнацтво», «Шлях молоді» [332, с. 172].

Оунівці ініціювали запровадження «шапок мазепинок», які мали відрізнати українських учнів від школярів-поляків чи учнів інших національностей. Спочатку їх носили лише в приватних школах і гімназіях. Від 1925–1926 н.р. вони набули поширення у школах Дрогобича, Львова, Рогатина, Самбора, Стрия, Станиславова тощо. Звісно, ці шапки дуже драгували учнів-поляків і часто призводили до сутичок між ними та українськими гімназистами. Польською поліцією зафіксовані непоодинокі випадки відмови співання учнями польського державного гімну, вимоги співати український гімн. 1 лютого 1934 р. таку діяльність зафіксовано у Львові, Бережанах, Самборі, Стрию, Тернополі, Станиславові, а також роком раніше в селі Угерці Львівського повіту [166, с. 49].

Масові акції було проведено протягом лютого-травня 1934 р. в с. Сташевичі Самбірського повіту [101, арк. 31], у с. Скнилові Львівського повіту [101, арк. 5], м. Яворові [101, арк. 5]. При цьому, варто зазначити, що на цьому етапі Шкільної акції разом із окремими неорганізованими виступами починають створюватися таємні учнівські організації під гаслами ОУН. Так, у червні 1934 р. поліція викрила учнівський гурток «Воля - Суспільність», що діяв у школі с. Володзі Краснянського повіту Львівського воєводства. Члени «Волі – Суспільності» називали себе «Дорости», членські внески складали 2 гроші. При організації діяла нелегальна

бібліотека. За створення гуртка та знищення 14 портретів польських діячів учнів виключили зі школи [101, арк. 14].

У школі с. Залісці Біберського повіту було викрито таємний гурток «Діючий освітній кружок», що нараховував 12 осіб. Гурток випускав щомісячний листок «Наш фронт», очолював формування фахової школи у м. Ходорові Д. Гошовський [101, арк. 5]. Учнівська організація діяла також в с. Боянці Львівського повіту. Її члени займалися розповсюдженням листівок ОУН та проводили антипольську агітацію [101, арк. 39]. «Доношу, внаслідок отриманої інформації, вірогідного та довіреного джерела, під час українських Великодніх свят, а саме 8–10 квітня 1934 р. на території нашого повіту мають бути роздані листівки ОУН серед учнів українських гімназій Чорткова, які в той час на святковій заході будуть як збиратися в місці так і роз'їжджатись по домівках. Доставкою даних листівок має займатись Чеховський Тарас, учень 7 класу гімназії з Чорткова, член ОУН, який вже шукає відповідних учнів, які мають розкидати названі листівки. Цих листівок має бути розкидано від 20 до 50 штук в гмінах, а привезти до Чорткова має їх Мурант, який приїде до учнів з українських гімназій перед святами. Доповідаю, що згадані листівки до Чорткова ще не доставлені, а якщо це станеться то додатково доповім» [100, арк. 32]. Навесні 1934 р. проводився збір коштів на літературу ОУН в Бережанах [104, арк. 5], Бучачі [104, арк. 13]. Заліщиках [104, арк. 23], Збаражі [104, арк. 24], Зборові [104, арк. 29], Золочеві [104, арк. 30], Копичинцях [104, арк. 40], Підгайцях [104, арк. 54], Петликівцях Старих Бучацького [104, арк. 61], Романівці Тереховлянського повітів [104, арк. 113].

Підозрювалися й обвинувачувалися в антипольській діяльності та створенні широкої підпільної мережі окремі громадяни: «На підставі отриманої в ході розслідування інформації доношу, що Я. Старух з Бережан, що навчається у Львові дав розпорядження районному ОУН в даному повіті знайти того, хто понесе вину за донесення поліції, що М. Іванів з Лісник отримав листівки ОУН в справі антишкільної акції, які в нього вилучила поліція. На скільки можна стверджувати, ОУН підозрює в тому С. Денчишина, члена ОУН з Лісник, в якого сам перебував Іванів в момент втручання поліції яка ці листівки в Іваніва знайшла. Однак

Я. Старух пішов далі втілюючи в життя антишкільну акцію шляхом знищення вивісок, побиття скла у вікнах шкіл, та в будинках вчителів. Агітаційну літературу на антишкільних акціях відповідно зараз доставити не може, тож як у Львові в Українському академічному домі багато членів заарештовано і всі матеріали знищено. Інших подібних випадків на території шкільного округу не виявлено» [102, арк. 23]. Проведення акції ускладнювала недостатня обізнаність місцевого населення про особливості її проведення. Про це свідчила пасивність робочого сільського люду, якому не пояснили, що і з якою метою відбувається [335, с. 49].

ОУН займалася також і вишколами школярів та молоді. Проводом ОУН були організовані військові навчання школярів у полях поблизу с. Кут-Товсте Скалатського повіту. Вони проводилися в 1933–1934 н. р. [74, арк. 9]. Такі ж акції спротиву полонізації та вишкільні заходи проводилися на теренах Львівського воєводства. Архівні джерела свідчать, що на період від 2 січня по 29 травня 1934 р. припав пік антишкільних виступів молоді у навчальних закладах. Вони характеризувалися проведенням агітаційної роботи серед української шкільної молоді, батьків, українських вчителів, розповсюдженням листівок ОУН «Українські школярі», «Українські батьки і матері», «Український народ», «Молоді Друзі! Українські школярі» [68, арк. 215]. Підтвердженням проведеної агітаційної роботи також слугує кримінальна справа про розповсюдження листівок у с. Каменополі Львівського повіту. Вона містить 16 донесень, зібраних у період від 19 жовтня 1933 р. по 2 травня 1934 р., зі зразками пропагандистського матеріалу – листівками «Молоді Друзі! Українські школярі» [69, арк. 76]. Окрім проосвітніх акцій, свідома українська молодь використовувала в своїй пропаганді заклики до боротьби проти Польської держави. Про це свідчать численні листівки: «Українська молодь», «Юні друзі», «Молоді друзі», «Український юначе» [91, арк. 83], а також видання часописів «Юнак», «Юнацька думка», «Юнацтво», «Шлях молоді» [100, арк. 4]. Оунівці ініціювали запровадження «шапок мазепинок», які мали відрізняти українських учнів від школярів-поляків чи учнів інших національностей. Спочатку їх носили лише в приватних школах і гімназіях. Від 1925–1926 н. р. вони набули поширення й у загальноосвітніх державних школах Дрогобича, Львова, Рогатина,

Самбора, Стрия, Станіславова та ін. Звісно, ці шапки дуже дратували учнів-поляків і часто призводили до сутичок між ними та українськими гімназистами. Польською державною поліцією зафіксовані непоодинокі випадки відмови співання учнями польського державного гімну, вимоги співати український гімн. 1 лютого 1934 р. таку діяльність зафіксовано у багатьох містах, а також роком раніше в селі Угерці Львівського повіту. Заклики оунівців до боротьби за національне шкільництво були дієвими [391, с. 313].

Такі дії призвели до того, що в утраквістичних закладах на I відділенні початкової школи дозволили навчати читання та письма українською мовою. Відповідно до поліцейських донесень, оунівці масово залучали українців до саботажів та акцій спротиву і непокори Польській державі. Найактивніше українство долучалося до проведення акцій шкільного плебісциту. Деколи вони перетворювалися на акти вандалізму [116; 117]. Звісно, польська влада гостро на це реагувала. За організацію шкільних антипольських акцій у 1933 р. (окрім представників ОУН) було засуджено до 14 місяців ув'язнення за намовляння дітей В. Бика. До двох років ув'язнення засуджено І. Потерейко та І. Вітушинського за друк 40 тисяч агіток ОУН для шкільної акції [361, с. 413–414]. Також влада переслідувала греко-католицьке духовенство і вчителів, закривала приватні школи, читальні «Просвіти» тощо [391, с. 314].

Польська адміністрація була добре поінформована про майбутні виступи української молоді в школах. Маючи безліч агентів в сільському шкільному середовищі, вона швидко попереджала місцеві повітові та воєводські адміністрації про можливість антипольських шкільних виступів. Влада ще у травні 1933 р. видала накази «Про позашкільні виступи учнів загальноосвітніх шкіл» та розробила інструкції протидії цим акціям. За цим документом, шкільній молоді заборонялося без дозволу шкільної адміністрації належати до жодної позашкільної організації. Усі програми та сценарії театральних вистав чи концертів мали попередньо погоджуватися з адміністрацією. Брати учні у таких заходах могли виключно в присутності батьків або опікунів. Шкільній молоді були заборонені будь-які збори або вуличні маніфестації [107, арк. 2]. Звісно, польська влада гостро

на це реагувала. За організацію шкільних антипольських акцій в 1933 р. (окрім представників ОУН) було засуджено до 14 місяців ув'язнення за намовляння дітей В. Бика. До двох років ув'язнення засуджено І. Потерейко та І. Вітушинського друк 40 тисяч агіток ОУН для шкільної акції [361, с. 413–414].

Також польська влада переслідувала греко-католицьке духовенство і вчителів, закривала приватні школи, читальні «Просвіти» тощо [391, с. 314]. Польська адміністрація планувала асимілювати представників інших народів, українців і білорусів, створивши суворі, майже армійські, умови відвідування дітьми школи, жорсткі умови виховання та розпорядку дня учнів. Надмірний контроль директора, вчителів та інших працівників школи, на думку керівників освіти шкільних округів, унеможливив би для учнів контакт з «посторонніми» людьми, обмежив би їх вільний час. А отже – зменшився б ризик потрапляння учня під вплив ідей та рухів протипольської спрямованості. Уряд жорстоко розправлявся з учасниками акції. Хвиля арештів і судів прокотилася Львовом, Стрийщиною, Біберщиною, Чортковом та іншими містами. Великий процес, що закінчився ув'язненням 21 підсудного, відбувся в Перемишлі [233]. Термін ув'язнення засуджених складав у цілому 82,5 роки [361, с. 165]. Одним із перших затримали Т. Цимбалісту. Він за вироком суду був затриманий та за вироком суду позбавлений волі на 5 років [99, арк. 19].

Польська влада чинила запеклий опір і карала тих, кого вважала причетними до розповсюдження листівок ОУН антипольського характеру у школах [100, арк. 25]. Однак це не зупиняло українську молодь у боротьбі проти полонізації школи. У подальшому під час поширення Шкільної акції ОУН польська адміністрація офіційно застерігала українську молодь про кримінальну відповідальність за їхню належність до українських культурно-освітніх товариств та організацій. Тож польська влада відкрито виступала проти діяльності таких товариств у школах [106, арк. 2]. Вона підозрювала у проведенні або співучасті у проведенні Шкільної акції українські національні культурно-освітні товариства. Зокрема, таким було товариство «Просвіта». Його діяльність дратувала поляків. Великого удару по товариству завдала заборона відвідувати будь-які організації в позаурочний час українським дітям [101, арк. 6]. Один із документів підтверджує цю тезу: «На

підставі надісланих письмових інформацій інспекторами шкіл встановлено те, що на території Львівського округу проведено ряд антишкільних акцій ОУН. Ініціаторами антипольських акцій є члени «Просвіти». І це не дивлячись на те, що учням шкіл суворо заборонено бути учасниками позашкільних організацій та брати участь в зібраннях. Прошу пана воєводу надати додаткових повноважень з метою недопущення розгортання подібних речей» [101, арк. 6 зв.].

Поліцейський аналіз свідчить, що, до прикладу, шкільний гурток організації «Дорост» прямо звинуватили у націоналізмі [75, арк. 48]. Джерело інформує: «Існування даного товариства є досить шкідливим, так як воно негативно впливає на виховання шкільної молоді. Дане товариство помічене в тому, що воно проповідує ще й ненависть до поляків, тому варто прийняти всі міри застереження з метою паралізувати діяльність даного товариства» [75, арк. 48]. З надісланих раніше інспекторами шкіл звітів про стан Шкільної акції ОУН на території Львівського шкільного округу випливає, що через внутрішні фактори вся робота перейшла в загальноосвітню школу, а вже у школі молодь загальноосвітньої школи потрапляла під вплив товариства «Просвіта». На думку шкільних інспекторів шкільну молодь готували до антидержавних виступів саме у ньому [99, арк. 21].

Також, крім організації «Просвіта», під підозру підпадали й інші культурно-просвітницькі організації. Наприклад, товариство «Луги»: «в ніч з 25 на 26 листопада поточного року обліплено людським послідом шкільну вивіску з державним прапором на школі в Гумниках. Обліплена вивіску виявив службовець директора школи – М. Яніс. 26 листопада 1933 р. в 12.00 він зняв цю вивіску з будинку, обмив її і повісив назад, нікому про те не сказавши. Про це дізнався в 16.00 голова гміни в Гумниках і в цей же день доповів у державний відділ в Семенові. В обліпленні прапора підозрюються: В. Пантишин, українець, селянин та В. Ховаровський, 27 років, українець, селянин – обоє члени «Лугу» і ОУН з Гумників» [99, арк. 22]. Шкільній молоді без дозволу шкільної адміністрації не можна було належати до позашкільних товариств, брати участь в товариських зібраннях або в інших громадських і публічних акціях, що спричиняло відтак шалений спротив

дітей. Шкільна адміністрація не могла попередити більшість «провокацій» на уроках і в позаурочний час, стримати пропаганду підпілля ОУН серед учнів [361, с. 153].

Висвітлені документи дали уявлення про роль донесень, їхню форму та змістово-інформаційний характер. Важливою стала система поширення офіційних паперів від найнижчих до вищих інстанцій та система реагування на подану інформацію. Належність до ОУН, доведена у суді чи ні, каралась ув'язненням. Мінімальним покаранням за протипольські дії було затримання і проведення слідчих дій. Каральна політика польської влади та правоохоронних органів стала вагомою проблемою для ОУН та українських націоналістичних організацій. Арешти посилювалися паралельно з розширенням діяльності ОУН у школі. Низка судів відбулась у Львові, на Стрийщині, Біберщині, Чорткові та інших містах. Це спричинило втрату цінних кадрів юного освіченого покоління. Слід було поповнювати «втрачений» штат витривалими, спритними, готовими до боротьби та поширення діяльності ОУН членами. Це змусило провід ОУН замислитися над шляхами вирішення цього гострого питання та над майбутнім організації в цілому [60, арк. 21]. Крім арештів української молоді, проводилася також ідеологічна боротьба. У 1934 р. В. Старий у Празі видав українською мовою брошуру «Громадський суд над ОУН», у якій засудив ОУН і членів «Юнацтва», а сама діяльність організації розглядалася як терорестична і бандитська. У брошурі лунали заклики до української молоді дотримуватися законів Другої Речі Посполитої, не сприймати пропаганду ОУН та виявляти її членів та агітаторів [101, арк. 7]. Влада була зацікавлена в поширенні цього видання серед українського населення, адже це допомогло б скомпрометувати діяльність ОУН, відвернути симпатиків націоналістичного руху, убезпечити себе від вчинення населенням антипольських дій. Запроваджувалися жорсткі методи протидії ОУН. Кожна справа або акція організації тягнули за собою тривалі масові арешти, які, в свою чергу, призводили до судових процесів, а згодом – до ув'язнення активістів ОУН [101, арк. 11].

Масові арешти українців були спровоковані погіршенням політичної ситуації на західноукраїнських землях і частковою втратою контролю над діяльністю українських націоналістичних організацій, насамперед – ОУН [101, арк. 2]. Крім

того, польську владу дратувало продовження боротьби української міської та сільської молоді за свої освітні права. Тому до числа арештованих потрапляли учні шкіл, гімназій, студенти та слухачі курсів неписьменності, інші представники молоді. Були застосовані такі каральні заходи, як арешти, відкриття кримінальних проваджень проти учасників руху спротиву, притягнення до кримінальної відповідальності, а саме – штрафи та відбуття ув'язнення від 6 місяців до 5 років. Терміни від 5 до 15 років могли замінюватися смертною карою через повішення. Взяття під варту та нескінченні судові процеси 1933 р. знайшли відголосок серед місцевого населення, інтелігенції, представників національних рухів, організацій, партій, патріотів. Зазначимо, що Шкільна акція ОУН була розкритикована багатьма легальними українськими партіями [485, с. 13].

Отже, Шкільна акція 1933–1934 р. стала апогеєм боротьби за українську школу та свідченням готовності українського школярства та суспільства боротися за свої культурні й соціальні права. Організатори акції зіткнулися з недовірою й страхом місцевих кадрів перед польською розправою. Тому Шкільна акція, на жаль, не виконала повністю поставлених перед нею завдань. Однак соціальний успіх її проведення дав поштовх до розгортання наступних протипольських культурних та антидержавних акцій та виступів. Шкільна акція показала готовність українських націоналістичних сил до активної боротьби проти полонізації освіти, не лише поширенням агітаційної літератури, а й конкретними діями на місцях. Агресивність, з якою українські націоналісти проводили Шкільну акцію, була зумовлена багаторічними утисками українського населення з боку поляків та ущемленням релігійних, культурно-освітніх, мовних прав українців. Дії українських націоналістів у роботі з молоддю, та результати цієї роботи свідчать про великий виховно-вишкільний потенціал українських націоналістичних організацій та ОУН зокрема.

4.2. Участь українського студентства в освітніх акціях ОУН

Вища та спеціальна освіта а Польщі стала місцем поширення не тільки культури та освіти, а й становлення особистості юними громадянами Польської держави. Звісно, як і в більшості європейських країн, університети та інші заклади

освіти стали осередками прогресивних куспільних ідей, які поширювались серед студентства і були поширюваними й ними в суспільні кола. Не було й винятком польське студентство, особливо відрізняючись етнічною різноманітністю у складі єдиної держави, студентство національних меншин несло прогресивні ідеї рівності та свободи. Слід зазначити, що на початках незалежності Польської держави діяли три університети: у Кракові, Львові, Варшаві. Також діяли дві політехніки: Львівська й Варшавська. У 1918 р. завдяки приватним пожертвам відкрився Люблінський Католицький університет, а наступного року Познанський університет. Важливим кроком для становлення повноцінної системи вищої освіти у Польщі стало відновлення роботи Університету імені Стефана Баторія у Вільно. За перші роки незалежного існування Польської держави були також відкриті Гірнична академія в Кракові, Головна школа сільського господарства у Варшаві, Академія мистецтв у Варшаві. Залишалися великі труднощі з науковими кадрами. Значну допомогу у цьому надавали поляки, які навчались за кордоном. На кінець 1924 р. в 17 вищих навчальних закладах Польщі навчалось 39 тисяч студентів [450, s. 35]. У міжвоєнні роки у Львові діяли такі вищі навчальні заклади: Університет ім. Яна Казимира, Львівська політехніка, Академія ветеринарної медицини і приватна Вища школа закордонної торгівлі [428, s. 240–242].

Характер вищих навчальних закладів мали також Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка, Львівська музична консерваторія ім. К. Шимановського та ін. Ці заклади також підпорядковувалися Міністерству віросповідань та освіти, і саме міністр затверджував їх статuti. У листопаді 1918 р. Львівському університетові присвоєно ім'я польського короля Яна Казимира, яке він утримував до 1939р. [150, с. 1277–1294], Львівський університет втратив статус двомовного, тут були закриті всі кафедри з українською мовою викладання. Університет складався з чотирьох факультетів: юридичного, медичного, теологічного і філософського (у 1924/25 н. р. розділений на гуманістичний і математично-природничий) [496, с. 56–58]. Активно розбудовувалася також Політехнічна школа, до якої у листопаді 1919 р. приєднано Рільничу академію в Дублянах і Вищу школу лісового господарства у Львові, з яких

було сформовано рільничо-лісовий факультет. Від 1933 р. Львівська політехніка отримала статус вищого технічного навчального закладу [315, с. 244].

У 1922 р. Торгова і промислова палата у Львові заснувала Вищу школу закордонної торгівлі у Львові, завданням якої було готувати фахівців для роботи у сфері закордонної торгівлі і в консульській службі У Львівській академії ветеринарної медицини від 1922 до 1938 р. щороку навчалось від 267 до 535 студентів [197]. У міжвоєнні роки свою діяльність продовжив заснований 1903 р. у Львові з ініціативи А. Вахнянина та С. Людкевича український Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка, який проіснував до 1939 р. При інституті діяла мережа філій: у Стрию, Станиславові, Дрогобичі, Перемишлі, Тернополі, Золочеві, Самборі, Сокалі, Рогатині тощо [487, с. 377]. Водночас у Львові діяв заснований 1902 р. з ініціативи А. Нементовської приватний навчальний Музичний інститут, у 1905 р. реорганізований у Львівський музичний інститут, а від 1931 р. він отримав назву Львівська музична консерваторія ім. К. Шимановського. Попри розвинену мережу польського вищого шкільництва за статистикою українських студентів у вищих навчальних закладах було близько 3000, або 6% усіх студентів Польщі. Такий малий відсоток українських студентів був наслідком дискримінаційної освітньої політики Польщі стосовно національних меншин [336, с. 216].

У 1920 р. почали створюватися нелегальні університетські курси з філософським, правничим і медичним відділами, а від липня 1921 р. з ініціативи НТШ, Товариства українських наукових викладів ім. П. Могили, Ставропігійського інституту реорганізовані в Український Таємний Університет у Львові, який діяв нелегально на громадських засадах [458, с. 101]. Згодом засновано технічний відділ, на базі якого від 1922 до 1925 р. діяла Українська (таємна) висока політехнічна школа [315, с. 244]. Однак постійні переслідування з боку польської влади, заборона службовцям державних установ працювати в університеті, дискримінація випускників, недостатня матеріальна база та брак коштів призвели до припинення його діяльності у 1925 р. [476].

Подібна доля спіткала й Високу політехнічну школу, яка існувала від 1922 до 1925 р. і фактично була технічним відділом Таємного Університету [458, с. 107].

Можливість українському студентству здобувати освіту надавала також заснована 1928 р. з ініціативи митрополита Андрея Шептицького греко-католицька Теологічна академія у Львові, створена на основі тимчасового теологічного відділу, організованого в Духовній семінарії для студентів Львівського університету після закриття там українських кафедр. Проіснувала вона до 1944 р. [393, с. 491–492].

Українські студенти, які навчалися у згаданих вище навчальних закладах, добре розуміли важливість захисту і розвитку україномовної освіти, тому активно долучалися до боротьби за її збереження. Доцільно вказати, що студентство також перебувало під впливом ОУН і діяло, виходячи з настанов ОУН та в рамках політичного курсу партії. Тож потрібно наголосити на тому, що ОУН поширювала свою роботу у сфері освіти не тільки на середню школу, а й на вищу освіту, тим самим пришвидшуючи ефективну боротьбу проти полонізації шкільної освіти.

Праця студентів-націоналістів давала відчутні результати. Їхні імена часто згадуються у зведеннях польської поліції: вони обвинувачувалися в поширенні нелегальної літератури, вивішуванні національних прапорів, відзначенні національних свят, виступів проти влади. Аналіз відносин і тенденцій діяльності ОУН, опертий на факти і цифри, показує, що її члени були рушійною силою у роботі усіх легальних українських організацій та виховних установ, які не заперечували принципу боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу. Зокрема, у м. Станіславові у 1936 р. відсоток членів ОУН в міських організаціях був таким: українське товариство «Молода Галичина» – 90%, український спортивний союз – 70%, товариство «Сокіл» – 50% .українське туристське товариство «Чорногора» – 50%, Народна Організація Українців м. Станіславова – 60%, українське товариство охорони могил – 40%, філії «Союзу Українок» – 70%, товариство «Просвіта» – 45%. Після перепису студентів у 1934 р. було відомо, що понад 50% студентів-волинян були членами ОУН і УНДО або симпатизували цим організаціям [32, арк. 3].

Так, у 1932–1933 н. р. у 30 клітинах українського студентського товариства нараховувалося 697 українських студентів, приблизно половина з них була членами ОУН. Студентство особливо себе проявляло в діяльності «Студентських Громад», «Просвіти», «Рідної школи», «Відродження», «Соколів», «Лугів». «Юнацтво» ОУН

перебирало керівництво в студентських товариствах, «Пласті», «Соколі», регулярно надсилаючи до читалень «Просвіти» доповідачів із рефератами освітньо-виховного, пізнавального характеру. Студенти-українці під час канікул вважали своїм обов'язом і честю працювати для «Просвіти». Студентська секція у Скалаті зосереджувалася на прочитанні рефератів і поширенні листівок. На зібранні 25 грудня 1931 р. було вирішено зачитати «реферати» у Гримайлові, Товстому, Білитівці, Скалаті, Сороцьку, Старому Скалаті, Колодіївці, Вікнах. Виступи були присвячені 14-й річниці проголошення незалежності України і 13-й – об'єднання всіх українських земель в одній державі (підписання Акта Злуки). 10 січня 1932 р. відозви ОУН були поширені у 21 місцевість повіту, тим самим сприяючи поширенню націоналістичних ідей серед шкільної молоді. Важливим документом, що описує діяльність студентів на ниві протидії полонізації шкільної освіти, є інформація про з'їзд української студентської молоді [104, арк. 52].

Він готувався і був проведений в повній таємниці, застосовуючи тогочасні методи конспіративної роботи. Донощик, що описує подію, вважає, що більшість делегатів з'їзду були членами ОУН. Важливим для з'їзду було питання консолідації всіх націоналістичних угруповань і партій, товариств задля спільної боротьби проти колонізаційної політики уряду: «одним з питань було питання про ідеологію та тактику подальшої діяльності оунівців, було виголошено спеціальний реферат. Волошин встановив контроль над студентськими осередками у Вільно, Варшаві, Кракові і Познані, як вже було зазначено, брав участь в усіх регіональних з'їздах української націоналістичної студентської молоді, що відбувалися в регіонах» [104, арк. 52]. Але не всі присутні були зацікавлені в продовженні боротьби проти полонізації української освіти і не повністю сприймали ідеологічну складову антипольської діяльності: «Під час тих перемовин санкціоновані були ті виступи, які були антиідеологічними, студенти не сприйняли націоналістичних ідей, що проповідував Волошин. Проти подібних тем єдиними виступали студенти теологи, але вони залишились у меншості» [104, арк. 52].

ОУН постійно звертала увагу на діяльність студентських товариств із метою агітації їх членів для вступу в організацію та поширення пропагандистських

матеріалів серед студентської молоді. Один із документів свідчить про тісну взаємодію студентських організацій та ОУН, створення студентських виховних комісій для пропагандистської діяльності та поширення націоналістичних ідей серед української шкільної та студентської молоді: «Крайовий провід ОУН останнім часом звертався до «Студентської репрезентації» з пропозицією послати зимою цього року делегатів з метою пропагування та поширення гасел своїх товариств. Всі товариства дали свою згоду на пропозицію. В зв'язку з цим «Студентське представництво» носить з наміром покликати до життя спеціальний Комітет, завданням якого буде організація спеціальної групи студентів – прелегентів. Ці студенти ґрунтовно займалися на спеціальних курсах, слухали спеціальні лекції з ідеології українського націоналізму, для того, щоб пізніше поширювати націоналістичні гасла по селех Східної Малопольщі» [104, арк. 52].

Сама «студентська репрезентація» представляла всі українські молодіжні товариства до українських культурно-освітніх організацій «Просвіта», «Відродження», «Червона калина», «Сокіл», «Рідна школа» включно. Готувалося підґрунтя для Шкільної акції, зокрема проводилися з'їзди – вишколи української студентської молоді, зав'язувалися зв'язки студентської молоді та «Юнацтва» ОУН зі спортивними організаціями задля залагодження дій у проведенні Шкільної акції та професійної підготовки її майбутніх учасників [105, арк. 66].

Важливим було проведення студентських зібрань, вечорів і з'їздів, на яких обговорювалися проблемні питання освіти, зокрема – шкільної середньої, початкової та дошкільної освіти. Одним із найважливіших був з'їзд, проведений влітку 1933 р., де також було поставлено на порядок денний питання участі студентів у проведенні Шкільної акції ОУН.

Щодо основного напрямку діяльності студентської молоді, то доповідач Волошин зауважував, «... що кожний студент націоналіст повинен себе показати в кожній сфері життя – політичному, економічному, громадському, де міг би себе показати провідником національного руху: стати на чолі українських товариств як «Сокіл», «Лугів», або ж «Просвіт», і надати їм єдиний напрям руху» [102, арк. 52].

Під час заходу було проголошено основні ідеї та напрями діяльності студентів у сфері протидії колонізації школи Їхня праця «полягатиме в перевиховані та освіченості малограмотних, для чого слід якнайбільше провести лекцій, зустрічей. ... Ця інтенсивна робота повинна стосуватися саме тої категорії, що є малоосвічена, з низькою самосвідомістю, тому з цією метою слід організовувати робітничі університети», а також створювати різні курси, читати лекції [102, арк. 52].

На з'їзді приділено увагу розвиткові спортивних товариств, які б сприяли збільшенню обороноздатності студентських товариств та дали можливість готувати борців за незалежність України: «Було прийнято рішення, що кожний студент повинен бути певного спортивно-фізичного розвитку. Закликано Спортивну секцію до створення по селах гнізд Українського спортивного союзу. Там в майбутньому слід проводити читання лекцій, в яких слід подавати матеріали вишколу під поглядами фізичного розвитку. Було прийнято рішення, що спортивний вишкіл повинен проводитися між власне спортом та військовим характером навчання, але так, щоб не привертати увагу польських державних органів» [102, арк. 52 зв.].

Подібний з'їзд проводився і в Рогатині. На ньому було обговорено основні напрями діяльності студентських організацій, та ухвалено рішення продовжити боротьбу за збереження української освіти у Другій Речі Посполитій: «Ухвалили, що кожний студент, який на протязі навчального року перебуватиме в селі свого регіону, повинен в обов'язковому плані прочитати лекцію з історії України, або іншу важливу тему про значення українського націоналізму. Історія України має бути відчитана в формі лекцій» [102, арк. 52 зв.]. Було висвітлено основні проблеми, з якими потрібно було боротися, та найболючіші позиції діяльності: «Керівництво акції має перебувати в руках студентської секції, яка діє в даному повіті. Дана секція зі своєї сторони буде посилати в кожную неділю і свято своїх членів з лекціями до інших сіл повіту» [102, арк. 53].

Улітку 1933 р. з метою опрацювання культурно-освітньої програми відбувся аналогічний молодіжний з'їзд у Долині Станіславівського воєводства. Він мав характер мирного зібрання, в якому взяли участь українські студенти повіту. На з'їзді було засвідчено готовність українських студентів шукати співпраці з

європейськими студентами для комунікації та обміну певним досвідом. Наголошувалося на необхідності такої співпраці та проголошувалися заклики до розвитку дружніх міждержавних стосунків.

Важливим було порушення питання діяльності ОУН у галузі шкільництва й освіти, співпраці зі школярами та проведення агітаційної роботи зі студентами, виховання у них почуття гідності та відданості національній справі. Тому протягом 1933–1934 н. р. на теренах західноукраїнських земель було проведено 42 студентських з'їзди.

На студентському конгресі було проаналізовано та відзначено збільшення чисельності українських студентів у Польщі та за кордоном. Це сприяло розширенню діяльності українських студентських організацій у сфері освіти та покращенню співпраці з ОУН, зокрема у сфері боротьби за україномовну освіту: «Українські студенти в краю організували в університетських осередках відділки. Львівські студенти організували єдині 4 повнокровних членських організації, які мали затверджені статuti. В університетських адміністраціях – медична громада «Ватра», студентське об'єднання «Основа». В Львівській політехніці «Основа» організована студентами католицького університет. Вони створювалися як з власної ініціативи студентів, так і з ідеологічної – з-поміж 65-ти повітових студентських осередків лише 12 мали свої статuti, інші залишалися як секції при інших товариствах» [102, арк. 53].

Пошвавлення діяльності студентів серед української молоді, збільшення їхньої зацікавленості в боротьбі за національно-культурні права українців озвучуються як основні риси діяльності студентських товариств: «Серед студентства наступило поглиблення культурно-освітньої роботи в напрямку не тільки розширення її впливу, і проводиться вона на засадах національних ідей, які кристалізувалися на попередніх конгресах» [102, арк. 53].

Важливого значення з'їзд приділив роботі студентства зі збору коштів для продовження боротьби проти колонізаційних процесів, для українських в'язнів, наголошувались проблеми збору потрібних коштів по повітах та регіонах. З'їзд продовжився розглядом роботи двох різнопланових секцій та їх спрямування: «Під

час дискусії з актуальних питань серед присутніх вимальовувалося два напрями: 1) під керівництвом В. Яніва і Д. Штикала – національно-агресивний; 2) національно-поміркоаний під керівництвом С. Старосольського й І. Сеніва, які були готові до опору резолюції, поданої групою Яніва, яку вважали найбільш непоступливою та агресивною» [102, арк. 53–53 зв.].

Також зібрання підтвердило наміри розпочати роботу з відновлення культурно-освітнього та спортивного життя краю. Створені комісії з інспекції шкільної освіти мали забезпечити розвиток західноукраїнського суспільства в цих напрямках. В організаційній комісії точилися дебати щодо роботи на територіях, способів поширення національних гасел і націоналістичної літератури, методів звернень до громадськості з метою залучення їх до організації. Також тривали дискусії з питань видавництва «Студентського шляху», а особливо порушувалися питання про стосунки з «Рідною школою» та «Просвітою». Спортивна комісія обговорювала стосунки студентів та української громадськості з організацією «Луги» Дашкевича, проводила роботу з вербування звичайних членів «Лугів» і забезпечувала їх перехід від цієї організації до інших спортивних клубів. Після нарад у комісіях конгрес розпочав відновлення спільних засідань. За пропозицією головної комісії одноголосно обрано тих, хто мав репрезентувати студентські групи, а також зачитано резолюції, відредаговані комісіями. Одноголосно затверджено резолюції двох попередніх конгресів. У культурно-освітній сфері було прийнято рішення повернутися до попередніх ідеологічних заходів. Постановили також скликати в наступному році культурно-освітній конгрес, який зайнявся б детальним опрацюванням завдань, пов'язаних із культурно-освітньою діяльністю студентів [102, арк. 21].

З'їзд приділив увагу проблемам спорту й утвердженню здорового способу життя серед молоді зокрема та українців загалом як одного з провідних чинників національної свідомості: «Розширення і впровадження гасла – «Спорт в маси» і налагодження контактів з іншими загальними спортивними організаціями. Також було прийнято беззастережне рішення про утримання від вживання алкоголю та тютюнопаління, так як речі ці є небезпечними для українського народу не тільки з

погляду фізичного і морального, але також з погляду економічного, а боротьба з тютюном і алкоголем приведе їх до визволення з під загального гніту з погляду національного і економічного. Одночасно було визнано, що їм є стидно що як завжди мусять йти слідами в тому напрямку простих українських обивателів» [102, арк. 52–52 зв.].

Йшлося також про національні та релігійні свята та їх відзначення. Широка дискусія точилася довкола обговорення проведення католицьких свят серед української католицької молоді. На завершення увагу присутніх було звернуто на вшанування героїзму загиблих у боротьбі за українську державу, поширення пропагандистської літератури ОУН та важливість діяльності організації.

Також була роздана пропагандистсько-агітаційна література. Документ свідчить про важливість студентських зібрань, їх провідну роль у боротьбі українського студентства проти полонізації освіти. ОУН агітувала українських студентів переходити до безпосередніх активних дій проти полонізації: «Тут уряд отримав конфіденційну інформацію, що останній час масово по селах Малопольщі ОУН і особисто четвірки і товариства східної частини саботажами шкільними закликають українських студентів під час перебування на канікулах здійснювати антипольські шкільні акції. Ними керує крайова команда» [102, арк. 52–52 зв.].

Найчастіше члени ОУН і представники студентських організацій проводили свої агітаційні та пропагандистські акції разом з ОУН. Студенти активно залучилися до їх проведення. Ці акції будуть відбуватися після спеціальних засідань або випадково. Найчастіше вони відбуваються після попереднього засідання одного з членів місцевого проводу. Всі правові сторони попередньо «благословляються» товариством старшокласників «правничої» громади. До них долучаються старшокласники товариств торговельних, гурток «імені Петра Могили», «Основа». Документи свідчать: «З цією метою гімназійна молодь повинна складатися зі старшокласників – агітаторам вміти переконувати до виступів як у гімназіях двомовних, так і в гімназіях з українською мовою викладання. Особливий акцент вирішено покласти на залучення до акції молоді з «Рідної школи» [100, арк. 52 зв.].

Підтвердженням того, що ОУН діяла в школах, є наявність у шкільних приміщеннях листівок «Як боротись за виховання української молоді» [103, арк. 26], «Український народе!» [89, арк. 32] та повідомлень про ситуацію в Тернопільському воєводстві, які розносились по закладах освіти українськими студентами [89, арк. 47]. Також мали бути створені спеціальні органи студентства, які б займалися проведенням Шкільної акції та поширенням інформації про її проведення серед студентів європейських країн: «Також вирішили звернутися до окружної ексекютиви ОУН із проектом організації та санкціонування спеціальної боївки, що складатиметься з старшокласників, єдиною метою якої було поширення даної акції саботажу в гімназіях, а особливо акти терору на особах професорського складу польської національності і української в закладах освіти з українською мовою навчання. Особлива увага зверталася на українських викладачів, які лояльно ставляться до Польщі» [100, арк. 52–52 зв.].

Отже, студентські організації здійснювали важливу пропагандистську роботу серед учнівської молоді. Саме завдяки залученню студентства до проведення культурно-освітньої роботи членами ОУН та інших українських націоналістичних організацій відбувалося суттєве пожвавлення культурно-освітнього життя та боротьби за збереження української освіти у Польщі міжвоєнного періоду. Студенти, як прогресивна верства суспільства, привносила у націоналістичний рух нові ідеї. Студенти часто використовувались керівництвом ОУН у проведенні Шкільної акції 1933–1934рр. та для ведення агітації серед молоді, як в школі, так і поза її межами. Українське студентство неодноразово зустрічалось з українською шкільною молоддю у час зимових, пасхальних та літніх канікул, засвідчуючи своє прагнення долучити шкільну молодь до боротьби за збереження української культури, мови та традицій. Завдяки отриманим знанням у закладах вищої освіти та набутих навичок від колег – членів українських націоналістичних організацій, українські студенти міжвоєнного періоду ставали тією значною силою, завдяки якій боротьба за українську незалежну державу продовжувалась і у час Другої світової війни та післявоєнний період.

4.3. Другий етап Шкільної акції ОУН

Від 1934 р. розпочався другий етап Шкільної акції. Він характеризувався більш активними та відкритими виступами української молоді проти польської шкільної адміністрації. Підтвердженням цього є інформація служби безпеки Львівського воєводства, яка була розіслана всім повітовим старостам 21 березня 1934 р. У ній йшлося, що Закордонний Провід ОУН видав КЕ ОУН на західноукраїнських землях директиву про продовження Шкільної акції, бо попередній етап дав позитивні результати. Інструкція передбачала розширення і поглиблення акції, доручала своїм членам вести підготовку молоді до більш відкритої боротьби шляхом страйків, демонстрацій тощо. Місцеві організації ОУН були зобов'язані визначити спеціальних інструкторів, які б налагодили зв'язок із дітьми та керували їх виступами [102, арк. 33].

У ніч на 22 липня 1934 р. на будинку школи у с. Ясенів пошкоджено державний герб. Невідомий виконавець перекреслив його олівцем і вимастив коров'ячим послідом [104, арк. 191–193]. Акція з поширення листівок у школі в Копичинцях Тернопільського воєводства 17 серпня 1934 р. [104, арк. 27], акції товариства «Просвіта» та його місцевого осередку в с. Куторжани Тернопільського повіту 4 червня 1934 р. [104, арк. 13], акція проти польської школи в с. Брибихівці Буцацького повіту, акція Володимира Білінського 11 серпня 1934 р. [104, арк. 15] в Нагоржанах Буцацького повіту, акція Теодора Поповича в с. Гумниста Тербовлянського повіту засвідчили, що всі ці дії завдавали шкоди польським школам, оскільки керівники цих акцій стояли на протипольських і проукраїнських позиціях. 12 вересня 1934 р. в с. Заславів Тербовлянського повіту було пошкоджено будівлю школи [104, арк. 135].

Те саме відбулося в с. Налуги Тербовлянського повіту [104, арк. 159], в с. Вигнанцях Долишніх Чортківського повіту [104, арк. 165], в с. Нагоржани Буцацького повіту [104, арк. 80]. Також проводилися акції проти польських шкіл в с. Пишковичах Буцацького повіту [105, арк. 74]. Оскільки керівники цих акцій стояли на антипольських позиціях, це сприяло налаштуванню сітки ОУН в краї та забезпечення кадрів задля розгортання широкої підпільної мережі в краї. При цьому

варто зазначити, що на цьому етапі Шкільної акції разом із окремими неорганізованими виступами почали створюватися таємні учнівські організації під гаслами ОУН. Так, у червні 1934 р. поліція викрила учнівський гурток «Воля – Суспільність», що діяв у школі с. Володзі Краснянського повіту Львівського воєводства. Члени «Волі – Суспільності» називали себе «Дорости», членські внески складали 2 гроші. При організації діяла нелегальна бібліотека. За створення гуртка та знищення 14 портретів польських діячів учнів виключили зі школи [102, арк. 14].

У школі с. Залісці Біберського повіту було викрито таємний гурток «Діючий освітній кружок», що нараховував 12 осіб. Гурток випускав щомісячний листок «Наш фронт», очолював формування фахової школи у м. Ходорові Д. Гошовський [102, арк. 5]. Учнівська організація діяла також у с. Боянці Львівського повіту. Її члени займалися розповсюдженням листівок ОУН та проводили антипольську агітацію [102, арк. 39].

Діяльність «Юнацтва» у справі Шкільної акції ОУН продовжувалася і в кінці 1934 р. Вона характеризувалася активізацією роботи під час шкільних канікул, коли члени ОУН могли вільно розповсюджувати шкільні листівки серед учнів по домівках: «Доношу, внаслідок отриманої інформації, вірогідного та довіреного джерела, під час українських Великодніх свят, а саме 8–10 квітня 1934 р. на території нашого повіту мають бути роздані листівки ОУН серед учнів українських гімназій Чорткова, які в той час на святкові заходи будуть як збиратися в місці так і роз'їжджатись по домівках. Доставкою даних листівок має займатись Чеховський Тарас, учень 7 класу гімназії з Чорткова, член ОУН, який вже шукає відповідних учнів, які мають розкидати названі листівки. Цих листівок має бути розкидано від 20 до 50 штук в гмінах, а привезти до Чорткова має їх Мурант, який приїде до учнів з українських гімназій перед святами. Доповідаю, що згадані листівки до Чорткова ще не доставлені, а якщо це станеться то додатково доповім» [101, арк. 32].

Подібні дії були вчинені по повітах Тернопільського воєводства: «Доношу, що в ніч з 18 на 19 вересня 1934 р. розкидані були в Петліковках Старих на подвір'ї М. Мариняк та Д. Зімроза селян, листівки ОУН. Розслідування здійснене відділом державної поліції в Білявцях привели до уявлення про стан справ. Відомості про

вищезазначене отримав 26 вересня 1934р.» [101, арк. 34]. Найактивнішим юнаком, що розповсюджував листівки, став Т. Чеховський. Він діяв у 1933–1934 рр. [101, арк. 64]. Цікавими були випадки проведення Шкільної акції не тільки у школах. Оскільки акція спрямовувалася проти полонізації освіти в цілому, то вона проводилася у населених пунктах, де нищилися чи пошкоджувалися державні установи, на стінах державних будівель робилися написи, які містили не тільки соціальні, а й політичні вимоги та гасла [101, арк. 33].

Слід зазначити, що в українських часописах та журналах для дітей та молоді важливою залишалася пропагандистська діяльність ОУН. Зокрема, на сторінках часопису «Юнак», який видавала підреферентура юнацтва краєвої ексекютиви ОУН на західноукраїнських землях, були такі заклики: «Немало сьогоднішніх директорів і професорів окружається спікерами та донощиками, щоби при їх допомозі впливати на виховання молоді. Дирекції деяких шкіл стоять у тісному контакті з поліцією, щоби боротися зі щораз більше зростаючою силою Українського націоналістичного Юнацтва. Сповідуватимеш ідеали націоналіста та шануватимеш пам'ять полеглих Борців Української Національної Революції» [282, с. 2].

Таким чином критикувалася система шкільної влади й аналізувалася діяльність «допоміжних» чинників у боротьбі проти українського «Юнацтва». Також у журналі містилися заклики до боротьби проти ополячення, бойкоту польських свят і традицій. Були заклики до боротьби з професорами, директорами шкіл та їхніми донощиками, інформаторами. Йшлося також про необхідність і важливість відзначення українських свят, говорити українською мовою. На шпальтах журналу надруковано виступ С. Боренка, інструктора Юнацької групи. У ньому гостро було розкритиковано систему управління в польській школі, пояснено механізми боротьби польського шкільництва проти українців. Йшлося також про те, що дирекція школи мала свою широку мережу донощиків та інформаторів, які оперативно передавали їм усі дані щодо ситуації в школі. У зв'язку з цим автор закликав до боротьби з донощиками, до спротиву полонізації освіти, шануванню українських духовних, моральних, культурних традицій [282, с. 8]. Особливу увагу ОУН приділяла створенню гуртків та організацій навчально-просвітницького

характеру, котрі діяли при школах. Джерела свідчать: «Місцевий відділ поліції отримав інформацію, що існує секретний наказ проводу ОУН, який зобов'язує членів ОУН, на тих територіях, що не є повністю підконтрольні ОУН, своїм Членам активізувати антипольську діяльність під кодовою назвою «Луги». Для цього варто залучити як дійсних членів організації, так і тих, хто співчуває» [104, арк. 147].

Про особливості проведення агітаційної роботи, поширення листівок ОУН та методи боротьби польської влади проти ОУН читаємо в уривку: «Повідомляю, що за отриманою інформацією від 2 слідчого відділу в Чорткові від 19.11.1934 р. невідома жінка з невідомої місцевості принесла до Чорткова до одного з тамтешніх членів п'ятірки ОУН пакет з літературою ОУН та антишкільні листівки. Принесена література ОУН та листівки були розповсюджені між учнями приватної української гімназії, а також між іншими українськими учнями, що відвідують державні польські школи. В зв'язку з вищезазначеним поставлено інформатора, який повинен з'ясувати особу цієї невідомої жінки. Він же повинен переписати зміст листівок без перекладу» [105, арк. 66].

Для друку і поширення літератури ОУН проводився збір коштів. Зокрема, в Бережанах [104, арк. 5], Бучачі [104, арк. 13]. Заліщиках [104, арк. 23], Збаражі [104, арк. 24], Зборові [104, арк. 29], Золочеві [104, арк. 30], Копичинцях [104, арк. 40], Підгайцях [104, арк. 54], Петликівцях Старих Бучацького [104, арк. 61], Романівці Тереховлянського повітів [104, арк. 113]. Роздруковані за зібрані внески листівки розповсюджувалися в с. Язержанах Борщівського повіту [106, арк. 77], Чорткові [248, арк. 90], Гримайлові Скалатського повіту [105, арк. 176], с. Дубськи Бережанського повіту [105, арк. 177]. Часопис «Сурми» був поширений в Новім Селі [104, арк. 19]. Оскільки керівники цих акцій стояли на антипольських позиціях, це сприяло налаштуванню сітки ОУН та забезпеченню кадрів задля розгортання широкої підпільної мережі в краї. Крім агітаційної роботи на місцях, використовувалися більш радикальні методи боротьби, які польська влада розцінювала як анти державницьку діяльність. Одним із таких методів було пошкодження державного майна. Так 12 вересня 1934 р. в с. Заславів Тереховлянського повіту було пошкоджено будівлю школи [104, арк. 135]. Те саме

відбулося в с. Налуги Тереховлянського повіту [104, арк. 159], с. Вигнанцях Долишніх Чортківського повіту [104, арк. 165], с. Нагоржани Буцацького повіту [104, арк. 80]. Також проводилися акції проти польських шкіл в с. Пишковичах Буцацького повіту [105, арк. 74]. Створювалися нові юнацькі організації. Більшість із них формувалися та функціонували в системі учнівського освітнього товариства «Рідна школа» при міністерстві освіти Польщі. Це Товариство охоплювало широкую мережу українських шкіл і гімназій [104, арк. 78]. Знаючи про можливе переслідування з боку польської влади, провід ОУН маскував свою нову «кузню кадрів» під виглядом українських товариств. Одним із таких було антиалкогольне товариство «Відродження». Створено такі молодіжні організації націоналістичного характеру, як «Студентська громада» в Бережанах [106, арк. 81], «Студентський гурток» (молодіжний відділ повітової езекутиви ОУН) [106, арк. 103], товариство «Луг», [105, арк. 146], молодіжна організація «Дорост» [75, арк. 33]. Вони початково формувалися на шкільній основі [102, арк. 32].

Після закінчення Шкільної акції боротьба юнацтва ОУН за українську школу не завершилася. Тепер оунівці розгорнули широкую підпільну агітаційно-вишкільну систему для поширення впливу організації на західноукраїнських землях і навіть поза їх межами. Система вишколів, курсів для навчання нових членів організації проводилася методами конспіративної роботи. Слухачі проходили ідеологічну підготовку. У донесеннях і повідомленнях постерунків поліції і повітових старост йшлося про масштаби діяльності цієї організації і про проведення антипольських акцій спротиву. Загалом такі повідомлення описують поширення діяльності організації у Тернопільському воєводстві. Антипольська основа діяльності юнацьких організацій ОУН привертає увагу слідчого відділу воєводської поліції. Циркуляр Львівської шкільної кураторії «До шкільних інспекторів у справі антишкільних виступів на теренах школи» від 18 лютого 1935 р. [103, арк. 1] наказував інформувати про всі антидержавні й антишкільні виступи у школах та населених пунктах, що пов'язані з викладанням польської мови, історії та релігії: «На виконання наказу від 21.05.1935 р. № СЗ б/78/35 доповідаю, що на підставі слідчих висновків і документів у нашому повіті не зареєстровано жодних

інцидентів, чи появи задоволення серед української молоді чи взагалі українського народу у зв'язку зі смертю Й. Пілсудського» [105, арк. 141]. Це свідчило про рішучість польської влади щодо боротьби з націоналістичним підпіллям. Шкільні акції непокори продовжувалися і в 1935–1936 рр. Про це свідчать такий документ: «3 вересня, в день початку навчання з 32 учнів школи с. Зарудечка на навчання прийшло лише 8 учнів, так як було, в такий спосіб, організовано шкільний страйк. Ініціатором страйку є В. Рибачкий, поляк, селянин, який 22.08 написав прохання на ім'я інспектора в Тернополі. Під зверненням підписалося 26 чол» [105, арк. 9] та відповідь після проведеної «педагогічної «роботи»: «На виконання рапорту № 223 п. б. доповідаю, що страйк шкільний в с. Зарудечці Збаразького повіту припинено 9 вересня 1936 р. Всі діти з'явилися до школи. Притягнути до відповідальності батьків тих учнів, які не відвідували школу» [105, арк. 9].

Ситуація, описана в документах, є однією зі складових протистояння українців і поляків в освітньо-культурному просторі і, на жаль, непоодинокую. Розвиток настроїв молоді можна прослідувати за проведенням різних урочистостей. Так, відповідно до рапорту відділу у справах національностей МВС Польщі за IV квартал 1936 р. наймасовішим, найбільш організованішим та яскравим проявом українського культурно-освітнього життя стало відзначення в листопаді річниці проголошення ЗУНР. Організатори – студенти та сільська молодь «самоосвітніх гуртків» при читальнях «Просвіти». У рапортах відділу у справах національностей при МВС та документах шкільних інспекторів за 1935 р. висловлюється занепокоєння зростанням авторитету ОУН серед учнівської молоді та вчителів-українців. Йшлося про те, що читальні «Просвіти» й осередки «Рідної школи» під впливом ОУН організовували різні маніфестаційно-національні акції, які підносили національну свідомість українців. Інспектори доречно пов'язували вплив ОУН на учнів із застосуванням дієвих методів боротьби за національну школу. Серед них: виконання гімну «Ще не вмерла Україна», ігнорування польських державних свят, нищення портретів знаних польських діячів, псування польських підручників, носіння мазепинок із жовто-синіми відзнаками тощо [485, с. 14]. За О. Тисовським, «атмосфера у школах ставала щораз тяжчою, був спротив польській політиці в

Галичині, патріотизм української молоді зростав; «Пласт» став розквітати. У державних школах мали місце різні демонстрації, а бували й інші нагоди, коли в тій або тій формі виявлялась демонстрація шкільної молоді» [318, с. 33].

О. Питляр у спогадах писав: «гімназисти систематично чинили спротив і саботували державні святкування у школі, розігнали учасників заходів сірчанім запахом чи слъозогінним газом, зривали патріотичні декорації». Подібні акції за відстоювання національної школи, де учні «вимагали української мови, української історії та українських пісень», зокрема, зафіксовано у Жидичині, Ківерцях, Боголюбах Луцького повіту, нищення портретів І. Мосціцького і Ю. Пілсудського відбулося в Бережанах, Дрогобичі, Коломиї, Лентівні, Мацьковичах, Мостиськах, Станіславові, Самборі, Перемишлі, в низці місцевостей Підгаєцького повіту. У селах Аксманичі, Радохинці, Гусаків, Нижанковичі, Бишки Львівського воєводства молодь зривала польські вивіски, портрети, натомість вивішувала на школах тризуби та жовто-блакитні прапори. Іноді учні залишали на партах написи «Хай живе Україна» чи малювали тризуби. Сучасник тих подій адвокат В. Бемко згадував, що за нищення учнями шкільного інвентаря та підручників їхніх батьків притягали до карної відповідальності. Чимало гімназистів-українців були виключені з гімназій чи потрапили на лаву підсудних за образу керівників держави. Карні справи також порушували проти тих осіб, які підбурювали школярів до «шкільного саботажу». До прикладу, восени 1935 р. відбувся судовий процес над мешканцем села Бишки Бережанського повіту С. Федечком. Його звинуватили в намовлянні учнів не відповідати в школі на запитання польською мовою, малювати тризуби, нищити портрети керівників держави тощо. Його позбавили волі на півтора року і призначили штраф у розмірі 80 злотих [391, с. 313].

Маємо безліч даних про випадки звернень батьків дітей упродовж 1935–1939 рр. про заміну вчителів через непорозуміння польських та українських учнів, батьків молоді з учителями-поляками. Це ще більше загострювало протистояння між представниками різних народів у зв'язку з боротьбою українців за культурно-освітню та соціально-економічну, а в подальшому державну незалежність. Поліція інформувала, що в 1936 р. в с. Радче Станіславівського повіту діти першого класу

відмовилися навчатися польською мовою. Поліція з'ясувала, що дитячий садок у с. Радче нараховував 40 дітей від 4 до 7 років. Управителькою закладу була відома членкиня ОУН О. Шандрівська зі Станіславова, а заняття з релігії та історії України проводив студент теології М. Остап'юк [60, арк. 25].

У травні 1937 р. польський суд засудив О. Шандрівську та М. Остап'юка за націоналістичну агітацію серед дітей і встановив покарання 8 та 10 місяців ув'язнення відповідно [60, арк. 63]. У 1935–1938 рр. ОУН використовувала не тільки саботаж як одну з форм боротьби. Вона надавала перевагу тривалій просвітницькій роботі серед дітей, починаючи з дошкільного віку. Тільки за 7 місяців 1936 р. на теренах Львівського шкільного округу поліція викрила нелегальну молодіжну організацію «Червона калина». У с. Гірне Стрийського повіту було організовано спротив щодо відвідання школи, в результаті якого на уроки не з'явилося 25% учнів. У Тернопільському, Стрийському, Турківському та інших повітах й надалі в школах знищували портрети польських діячів [106, арк. 1].

Наступний спалах активності ОУН у справі шкільництва стався у 1938 р. Зокрема, у Бережанському повіті зафіксовано кілька таких фактів. Як описує у своєму дослідженні В. Саківський, «у с. Стриганці 5 вересня 1938 р. о 9 годині ранку до дітей, які виходили з церкви після служби, підійшло двоє осіб. Один із них почав переконувати дітей не ходити до школи і не молитись польською мовою. Директор школи схопив невідомого і вивів за огорожу сільського кладовища. Після того особи пішли у напрямку с. Нарасва, крикнувши наприкінці «Слава Україні!». Того ж дня у с. Криве 5 невідомих осіб заходили до помешкань українців і закликали не віддавати дітей до школи до того часу, поки навчання не буде проводитись українською мовою. У зв'язку з цими подіями затримано В. Петруха, В. Даниліва, В. Стрільця» [94, арк. 51]. У звіті від 9 вересня 1938 р. постерунок поліції у Курянах повідомляв про затримання 18-річного М. Комаржанського: «Він 28 серпня проходив повз пасовище у с. Вулка, де підійшов до дітей, які випасали корів. Взнавши, що вони українці, він почав їх намовляти відмовитися від вживання польської мови у побуті та навчанні. Закликав спалити усі польські книжки. Сказав, що якщо вчителька у школі буде їх змушувати вивчати польську, то щоб казали, що

не знають мови. Якщо вчителька продовжить, то отримає кулю в лоб, а сама школа буде знищена» [94, арк. 55]. 13 вересня 1938 р. у с. Криве до кількох будинків заходили невідомі озброєні люди, які під страхом смерті наказували батькам не віддавати дітей у польську школу. Наступного дня до школи прийшло на 98 дітей менше, ніж зазвичай [94, арк. 61].

Загалом агресивне налаштування польської влади до української молоді було зумовлене постійними акціями спротиву молоді ОУН. Тому арешти та погроми учасників антипольських, антишкільних акцій ще більше розпалювали вороже ставлення місцевого населення до влади. Розгортання акцій спротиву полонізації суспільних сфер життя давало можливість пробуджувати в українців розуміння того, що українське етнічне населення західноукраїнських земель живе під ворожим урядом. Саме для такого пробудження національної свідомості ОУН веде активну боротьбу за національні права українців. Діяльність молодіжних організацій ОУН після 1933–1934 навчального року у сфері спротиву полонізації української освіти підкреслює патріотичне налаштування української молоді та вдалу, на наш погляд, пропагандистську роботу ОУН серед молоді. Антипольська діяльність в сфері освіти продовжилась і в роки після смерті маршала Ю. Пілсудського, що передовсім характеризувались намаганням знайти компроміс у стосунках між поляками та українцями. Акції спротиву, пропагандистська робота, бесіди з молоддю та інші важливі для українського національного відродження дії мали місце до фактичного завершення існування Другої речі Посполитої до кінця 1939 р.

Висновки до розділу 4

Освіта відігравала роль важливого чинника у вихованні майбутніх борців за незалежність та сприяла плеканню здібних державницьких кадрів. Шкільна акція 1933 р. стала апогеєм боротьби за українську школу та свідченням готовності українського школярства та суспільства боротися за свої культурні й соціальні права. Соціальний успіх проведення Шкільної акції дав поштовх до розгортання наступних протипольських культурних та антидержавних акцій та виступів. Агітаторська діяльність, що супроводжувала Шкільну акцію 1933 р., була досить

активною та плідною. Акція руйнувала плани польської адміністрації щодо проведення успішної роботи з українською молоддю в ідеологічному плані.

Шкільна акція ОУН, незважаючи на її несприйняття українськими політичними та дипломатичними колами, увійшла в історію українського національно-визвольного руху як одна з небагатьох, у ході якої на боротьбу піднялися спільно діти та їхні батьки. Шкільна акція ОУН дратувала польську владу. Розпочалися масові арешти учасників і підозрюваних в участі у шкільній акції. Хоча активних учасників акції було жорстоко покарано, український народ відчув свою національну силу, усвідомивши, що тільки активною боротьбою можна здобути свободу. Слід зазначити, що для українських школярів Шкільна акція стала першим уроком боротьби за свої права. Вони сприймали свою участь у Шкільній акції як боротьбу проти нищення своєї духовності, мови, культури. Більшість із них згодом стали борцями за незалежну Україну. Від 1934 р. розпочався другий етап Шкільної акції. Він був більш активний та супроводжувався відкритими виступами української молоді проти польської шкільної адміністрації. Важливим кроком задля піднесення шкільного руху стало видання Закордонним Проводом ОУН – КЕ ОУН на західноукраїнських землях директиви про продовження Шкільної акції через успішність проведення її першого етапу акції. Інструкція до директиви передбачала розширення і поглиблення акції, доручала своїм членам вести підготовку молоді до більш відкритої боротьби шляхом страйків, демонстрацій тощо. Шкільна акція, на жаль, не виконала повністю поставлених перед нею завдань. Її закінчення не означало припинення боротьби юнацтва ОУН за українську школу. Оунівці розгорнули широку підпільну агітаційно-вишкільну систему для поширення свого впливу на західноукраїнських землях та поза їх межами. Система вишкільних курсів для навчання нових членів організації проводилася методами конспіративної роботи. Сухачі проходили ідеологічну підготовку.

Випуск і кураторство новостворених молодіжних журналів і часописів сприяв підвищенню патріотичності серед української молоді. Молодіжні організації ОУН зіткнулися з труднощами у просвітницькій роботі. Це було пов'язано з активною польською пропагандою, заангажованістю шкільного керівництва й учительського

складу, адже його основу складали пропольські вчителі. Проте особливою проблемою, з якою стикалися ОУН та її молодіжні організації, була неосвіченість українського селянства, відсутність досвіду в пропагандистській та просвітницькій справах. Це створювало незручності у проведенні агітаційної роботи та втіленні ідей ОУН у регіоні. Тож діяльність українських націоналістичних організацій передусім була спрямована на агітаційно-просвітницьку роботу серед українського студентства.

Протягом 1935–1939 рр. робота ОУН у шкільному сегменті продовжувалася. Це були антипольські акції у школах, вишколи кадрів для «Юнацтва» ОУН. Міжнаціональне протистояння, спричинене розбіжностями в релігійній свідомості та культурно-освітніми суперечностями, ОУН використовувала для поширення своєї діяльності серед української молоді. Така політика загострювала протистояння між представниками української націоналістичної еліти та польським урядом. Боротьба українців за культурно-освітню та соціально-економічну, а в подальшому – державну незалежність продовжувалась до початку Другої світової війни.

ВИСНОВКИ

Нині, в період національного відродження України та у зв'язку з важливістю її європейської інтеграції, коли міжнародні відносини із сусідніми державами, зокрема з Польщею, потребують іншого, сучасного, прагматичного рівня, дослідження ролі українських націоналістичних організацій в боротьбі за збереження української освіти у Польщі в 1920–1939 рр. є надзвичайно актуальним.

Проаналізувавши праці з цієї проблематики, зокрема, як радянських, так і українських істориків в еміграції, а також сучасних учених, з'ясовано, що в них розглядаються окремі питання освітньої діяльності українських політичних партій, культурно-освітніх товариств, духовенства та релігійних організацій. В більшості публікацій ці проблеми висвітлюються фрагментарно. Сьогодні немає узагальненого дослідження з формування національної свідомості українського населення міжвоєнної Галичини крізь призму освітніх процесів та діяльності націоналістичних організацій в галузі освіти у краї.

Дослідження українських авторів (Я. Біленького, І. Ліщинського, І. Герасимовича, Д. Великановича, Л. Ясінчука, І. Федоровича, В. Целевича, В. Федорчака, І. Боберського), які проводились на місцях у той час і здебільшого мають протестаційно-апеляційний характер, є також важливим джерелом інформації. В них охарактеризовано полонізаційний курс польської влади в освіті та містяться цікаві факти спроб полонізації.

Стверджується, що радянська українська історіографія паплюжила український національно-визвольний рух на західноукраїнських землях під владою Польщі, трактуючи його як боротьбу народних мас та класів проти польської шляхти та буржуазних порядків. С. Чавдаров, І. Павлюк, Л. Баїк у своїх розвідках відтворювали полонізацію освіти як фактор пригноблення народних мас і негативно характеризували діяльність націоналістичних організацій.

Праці українських дослідників діаспори (С. Барана, І. Кедрина, К. Паньківського, Т. Гунчака, П. Трильовського, П. Мірчука, Д. Ребет, В. Марганця) містять багато фактологічних матеріалів через те, що більшість з

авторів були учасниками цих подій. Автори подають цікавий матеріал, але не використовують архівних джерел, які залишились у радянській Україні, і тому не повною мірою висвітлюють стан освіти на західноукраїнських землях.

Праці польських радянських істориків С. Мауерсберга, Х. Зельмінського, Р. Торжецькі, М. Бєрнацької, І. Томашевського, М. Папірженської-Турек, В. Сержчика, А. Чойновського, А. Айненкеля, Т. Пьотркевіча, М. Іваніцкого. Р. Добровського висвітлюють освітні процеси в Другій Речі Посполитій із позиції «пригноблення народних мас буржуазними колами польської держави».

Встановлено різноманітність за своєю тематикою та формою досліджень сучасних українських вчених. В них проаналізовані місцеві особливості розвитку української та польської освіти та процеси, пов'язані з діяльністю українських націоналістичних партій і рухів, молодіжних та культурно-просвітницьких організацій задля боротьби проти полонізації освіти. Так Я. Цецик, Г. Чернихівський, В. Комар, В. Рожко, Б. Савчук, В. Доброчинська, М. Гнатюк, Т. Завгородня, О. Кавулич, М. Семків, В. Верига, В. Панасюк аналізують ці процеси на Волині та Галичині, відзначаючи певні особливості проведення польським урядом культурно-освітньої політики в цих регіонах.

У роботах сучасних польських авторів епізодично досліджується діяльність українських націоналістів у боротьбі проти полонізації освіти. Праці польських дослідників У. Врублевської, М. Бєрнацької, М. Зелінського, Ф. Арашкевіча, С. Маєвського, В. Рошковського показують, головним чином, перебіг розбудови системи освіти Другої Речі Посполитої, не висвітлюючи повною мірою становище української освіти у міжвоєнний період.

Джерельний комплекс дисертації різноплановий і репрезентований опублікованими матеріалами (польські збірники нормативно-правових актів, статистичні збірники, мемуари, спогади учасників тих подій), неопублікованими архівними матеріалами ЦДАВО, ДАВО, ЦДІАУ (м. Львів), ДАЛО, ДАТО, ДАІФО, (документи громадських, політичних, спортивних, культурних українських націоналістичних організацій, польськомовних культурно-освітніх товариств, нормативні акти, що регулюють освітню сферу Другої Речі Посполитої,

статистичні звіти польських урядовців про їх діяльність, інформація органів поліції тощо), а також публікаціями в українській і польській періодиці.

При написанні дослідження застосовувалися загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності, соціального підходу, в також методи наукового пізнання: аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, індукції та дедукції, системний, компаративістики, пошуковий, типологізації, класифікації, системно-структурний, герменевтичний, періодизації (діахронний), проблемно-хронологічний, логічно-аналітичний, систематизації, ретроспективний, історико-генетичний, теоретичного моделювання, фактологічний, адаптаційний, ідеографічний. Використання згаданого вище методологічного інструментарію дало змогу проаналізувати становище освітньої галузі у Другій Речі Посполитій, діяльність українських націоналістичних організацій за збереження української освіти у міжвоєнній Польщі, перебіг Шкільної акції ОУН тощо.

Висвітлюючи освітню політику Другої Речі Посполитої, з'ясовано, що для Другої Речі Посполитої від моменту її відродження постало завдання відновити шкільну середню освіту та забезпечити новостворену державу надійними педагогічними кадрами, які б давали дітям не тільки знання, але й ідеологічно їх виховували у пропольському дусі. До того ж велика частина населення була неписьменною. Завданням держави ставало створення єдиної світської освіти для її поліетнічного населення. Цей процес супроводжувався численними порушеннями на користь польськомовного населення. На становище освіти у новоствореній Другій Речі Посполитій впливали різні соціально-економічні чинники: соціальна структура, національна належність, віросповідання, матеріальне забезпечення окремих верств суспільства, економічні можливості держави у фінансуванні освітніх послуг. З'ясовано, що прийняття низки декретів і законів, які регулювали освітню політику Другої Речі Посполитої, полегшило формування потужної нової польської нації та боротьбу з неписьменністю багатонаціональної польської держави.

Простежено процес полонізації української освіти та населення в цілому на західноукраїнських землях. Ігнорування міжнародних договорів щодо

забезпечення навчання багатонаціональної держави мовою національності сприяло швидкому процесу полонізації освіти та населення в цілому. Натомість позитивними моментами польської освітньої політики стали майже повне подолання неписьменності населення країни, проведення державної політики збільшення кількості навчальних закладів.

Охарактеризовано польський шкільний плебісцит. Навчання вчителів і проведення шкільних плебісцитів щодо обрання мови навчання у школах теж було орієнтовано на потреби Польської держави в перетворенні багатоетнічного населення в єдину моноетнічну польську націю. Але, незважаючи на це, проведення таких плебісцитів давало надію українцям на збереження україномовної освіти на західноукраїнських землях. Натомість польська влада вбачала у проведенні шкільних плебісцитів загрозу національним інтересам Польщі й перешкоджала їх проведенню та намагалася фальсифікувати їхні результати. Це обурювало місцеве українське населення, штовхало їх до боротьби за відновлення освітніх прав.

Доведено, що відновлення Польської держави в 1918 р. та підписання низки міжнародних договорів створило сприятливі умови для організації та діяльності різноманітних громадських культурно-освітніх об'єднань і асоціацій, але на користь польськомовних. Велику роль у зміцненні та розвитку українського шкільництва на досліджуваних територіях відігравали створені українцями різні громадські об'єднання і культурно-освітні товариства, зокрема Товариство народної школи (в Галичині), Товариство народних читалень, Польська Матиця та ін. Метою таких товариств було подолання неписьменності серед українців, допомога українським закладам освіти.

Осміслено вплив на розвиток і популяризацію української культури мережі народних бібліотек-читалень, організованих передусім культурно-освітніми товариствами «Просвіта», «Рідна школа», «Рідна Хата». Досліджено боротьбу «Рідної школи» проти полонізації освіти. Стверджено, що її діяльність ґрунтувалася на правових засадах Статуту та рішеннях польських органів державної влади, а формами роботи стали розгалужена мережа приватних

початкових і середніх навчальних закладів, фахових шкіл, курсів українознавства, самоосвітніх гуртків, бібліотек і читалень, видання української друкованої продукції, проведення національних свят, літературно-музичних вечорів, театральних заходів, розширення мережі освітніх закладів.

Встановлено, що структура товариства «Рідна школа», її управлінська ланка та місцеві осередки забезпечували максимальне вирішення освітніх проблем українського населення в системі початкової, середньої та вищої школи. Товариство надавало моральну підтримку та матеріальну допомогу вчителям, дітям, учням, студентам. Приватне українське шкільництво, розгорнуте УПТ «Рідна школа» стало ефективним засобом протидії полонізації, чинником сприяння піднесенню добробуту українства, підвищенню його культурного рівня.

Показано, що функціонування «Рідної школи» було спрямоване на забезпечення належної освіти й виховання українського населення. Товариство протистояло полонізації, утравізації та знищенню українського шкільництва. Розвиваючись у межах польської державно-політичної системи, УПТ «Рідна школа» перебувало в її формально-правовому полі та діяло під постійним контролем з боку відповідних адміністративних органів. Незважаючи на мізерні державні дотації та постійний контроль, а подекуди й утиски, УПТ «Рідна школа» безпосередньо вирішувало проблеми української освіти на місцях.

Вивчено освітню політику українських політичних партій (УНДО, УВО, ОУН, ЛУН) та відтворено їх політичну боротьбу за збереження україномовної освіти у польській державі. Встановлено, що націонал-демократичні партії намагалися впливати на розвиток української освіти, зокрема через такі культурно-освітні організації, як «Просвіта», УПТ «Рідна школа». На партійних з'їздах ухвалювалися відповідні резолюції, у парламенті вони мали представництво, яке лобювало інтереси української освіти. Крім того, партії організовували різні акції на захист українських вчителів, котрі потерпали від дискримінації. Шляхом політичних домовленостей із польською владою в ході проведення так званої нормалізаційної політики партії боролися за відкриття українських шкіл, гімназій, університету. Усе це мало привернути увагу світової спільноти до проблем

української освіти. Проаналізовано освітню політику УНДО й інших українських націонал-демократичних партій у 1920–1930 рр. і засвідчено, що вона передусім була спрямована на реалізацію та забезпечення культурно-освітніх потреб українського населення, яке зазнавало дискримінації.

Стверджено, що українські політичні кола шукали шляхи примирення з польською владою. Позиція легальних українських партій пояснюється намаганням не допустити відновлення польських репресій, які шкодили б діяльності українських господарських організацій. Освітня діяльність у загальній політиці УНДО займала чільне місце. УНДО й УСРП пропагували потребу навчання рідною мовою, усунення утраквізму і найактивнішого залучення української громадськості до боротьби за національні школи. Завдяки проведенню вічевих і плебісцитних акцій партійці залучили до освітніх і політичних заходів не лише інтелігенцію, духовенство, а й селян. Це стало основою піднесення національної свідомості українського населення.

Висвітлено діяльність українських націоналістів у міжвоєнний період, запропоновано розділити її на радикальну та помірковану течії. Виявлено, що обидві течії чинили спротив полонізації та мали на меті створення самостійної української держави, чим мотивували молоде українське населення прихильно ставитись до них.

Підкреслено активну роль у боротьбі за українські інтереси української молоді. Визначено, що пасивна освітня політика 1920-х рр. пояснюється початком організаційного становлення націоналістичних течій, груп, партій та рухів і могла проявитись у публіцистиці, статтях та брошурах. Ідеї посиленої боротьби за українські освітні права почали реалізовуватися вже у 1930-х рр. Здійснено аналіз ідеології освіти в програмних документах ОУН та з'ясовано її актуальність для сьогодення. Показано, що вона базувалися на засадах повернення до національної, української початкової, шкільної, професійної та вищої освіти з українською мовою навчання, українськими вчителями та вихованням у патріотичному дусі. ОУН виступала за систему національної, державної, обов'язкової, безкоштовної та єдиної школи. Також значну увагу вона приділяла системі підготовки польських

учителів, основам організації навчання, педагогіки на польських землях. ОУН визнала, що польська система підготовки вчителів, була спрямована на полонізацію школи.

Досліджено важливі аспекти боротьби українських молодіжних націоналістичних організацій, ОУН та «Юнацтва» ОУН проти польської влади за українське шкільництво на теренах Тернопільського, Волинського, Львівського та Станіславівського воєводств Другої Речі Посполитої та проблеми, з якими вони стикалися. Розкрито методи та засоби боротьби польської влади з антипольськими виступами ОУН і націоналістичних молодіжних організацій в освіті на теренах регіону та шляхи їх вирішення. Простежено діяльність українських націоналістичних організацій і молодіжних осередків ОУН, «Юнацтва» ОУН у шкільному сегменті крізь призму саботажних, шкільних та інших акцій і дій ОУН, пов'язаних із розвитком української школи й освіти.

Розкрито основні етапи ОУНівської Шкільної акції у 1933–1934 рр., яка була спрямована проти полонізації та утравкзації шкільної освіти. Виокремлено періодизацію Шкільної акції ОУН як найважливішої акції спротиву полонізації освіти. Проаналізовано мотиви її проведення, перебіг та вплив на нього зовнішніх і внутрішніх чинників, показано значення акції. Виявлено, що Шкільна акція стала апогеєм боротьби за українську школу та свідченням готовності українського школярства та суспільства боротися за свої культурні та соціальні права. Соціальний успіх проведення Шкільної акції дав поштовх до розгортання наступних протипольських культурних та антидержавних акцій та виступів.

Шкільна акція ОУН, незважаючи на її несприйняття українськими політичними та дипломатичними колами, увійшла в історію українського національно-визвольного руху як одна з небагатьох, у ході якої на боротьбу піднялися спільно діти та їхні батьки. Хоча активних учасників акції було жорстоко покарано, український народ відчув свою національну силу, усвідомивши, що тільки активною боротьбою можна здобути свободу. Слід зазначити, що для українських школярів Шкільна акція стала першим уроком боротьби за свої права та проти нищення своєї духовності, мови, культури.

Шкільну акцію 1933 р. та інші культурно-освітні акції, які були спрямовані на збереження української освіти у Другій Речі Посполитій, ОУН проводила, спираючись на українських студентів і гімназистів. Студентство перебувало під впливом ОУН і діяло, виходячи з настанов ОУН та в рамках політичного курсу партії. У зведеннях польської поліції студентів обвинувачували в поширенні нелегальної літератури, вивішуванні національних прапорів, відзначенні національних свят, організації виступів проти влади. Польська влада радикально реагувала на діяльність ОУН та його «Юнацтва», жорстко і швидко запускала маховик репресій, арештів і терору проти українського населення, громадських діячів, студентів, школярів, інтелігенції та учасників антипольських шкільних виступів. Це ще більше розпалювало вороже ставлення до неї місцевого населення та зміцнювало національну гордість, національну самосвідомість.

Досліджено, що українські націоналістичні організації проводили роботу зі школярами, студентами, вихованцями дитячих будинків і слухачами курсів для неписьменних у національному дусі патріотичного виховання та прищеплення любові до рідної землі, мови й культури. Вишкіл молоді ОУН в сегменті шкільництва набув широкого змісту та здебільшого досягав своєї мети – українська молодь чинила спротив процесам колонізації освіти, підтримувала та розвивала українську культуру, шанувала і зберігала українські національні традиції. Визначено, що в 1934 р. розпочався другий етап Шкільної акції. Протягом 1935–1939 рр. робота ОУН у шкільному сегменті продовжувалася. Це були антипольські акції у школах, вишколи кадрів для «Юнацтва» ОУН. Міжнаціональне протистояння, спричинене розбіжностями в релігійній свідомості та культурно-освітніми суперечностями, ОУН використовувала для поширення своєї діяльності серед української молоді. Українські молодіжні культурно-просвітницькі товариства в 1934–1939 рр. охопили потужною мережею західноукраїнські терени і становили вагомую силу в боротьбі за права українців у Другій Речі Посполитій. Отже, боротьба українців за культурно-освітню та соціально-економічну, а в подальшому – державну незалежність продовжувалась до початку Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛІ ЛІТЕРАТУРИ

І. НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
(ЦДАВО).*

**Ф. 3833 Краєвий провід (керівництво) Організації українських
націоналістів на західноукраїнських землях.**

Оп. 1. Краєвий провід ОУН

1. Спр. 1. Друковані видання ОУН і УПА за 1934–1946 рр. (журнали, тижневі огляди, статті). 342 арк.
2. Спр. 3. Кореспонденція між обласним і міським управліннями. 329 арк.
3. Спр. 17. Звіти про відновлення діяльності товариства «Просвіта» в Галичині та на Волині. 21 арк.
4. Спр. 55. Документація Організації Українських Націоналістів. 158 арк.

**Ф. 4465 Документи і матеріали українських емігрантських установ,
організацій та різних осіб (колекція).**

Оп. 1. Документи і матеріали.

5. Спр. 134. Статті різних авторів на історичні, політичні, культурно-просвітні теми в газеті «Краківські вісті». 163 арк.
6. Спр. 167. Протоколи зборів економічного семінару Українського наукового інституту в Варшаві. 392 арк.

*Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО)*

Ф. 6. «Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України».

Оп. 2. Звіти комітетів КПЗУ

7. Спр. 178. Отчеты Комитетов профсоюзов о состоянии работы профсоюзных организаций, забастовочном движении и положении крестьян и рабочих в Западной Украине. Январь–декабрь 1932 г. 45 арк.
8. Спр. 12. Отчеты Комитетов профсоюзов. 38 арк.

Центральний державний історичний архів (м. Львів) (ЦДІАЛ).

Ф. 179 Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів.

Оп. 1. Організаційні документи.

9. Спр. 55. Розпорядження та інструкції до проведення шкільного плебісциту відносно введення в школах української мови навчання (1925–1938). 100 арк.

10. Спр. 485. Лист міністерству освіти та віросповідань та звіт про організацію і стан початкового шкільництва у Львівському шкільному окрузі. 43 арк.

11. Спр. 486. Лист міністерству освіти та віросповідань та звіт про організацію і стан початкового шкільництва у Львівському шкільному окрузі. 152 арк.

12. Спр. 486. Лист міністерству освіти та віросповідань та звіт про організацію і стан початкового шкільництва у Львівському шкільному окрузі. 12 арк.

13. Спр. 481. Звіти шкільних інспекторів в м. Кам'янці-Струмиловій про стан перевірених початкових шкіл у повіті. 27 арк.

Оп. 2. Справи діяльності товариств та рухів у школах.

14. Спр. 1413. Справа про звинувачення учнів української національності в організації бойкоту початкової школи з польською мовою навчання в с. Кобилля Збаражського повіту. 16 арк.

Оп. 3. Загальні справи

15. Спр. 1505. Справа про діяльність державного педагогічного ліцею у м. Львові. 79 арк.

Ф. 205 Прокуратура апеляційного суду м. Львів.

Оп. 1. Прокуратура апеляційного суду

16. Спр. 110. Матеріали по справі Пшеничного С., Шубського І. і др. обвинувачених в приналежності до ОУН. 136 арк.

17. Спр. 879. Повідомлення Львівського воєводи про акції ОУН на теренах Львівського воєводства. 142 арк.

18. Спр. 964. Витяг з організаційного статуту для юнаків та інструкція про військову підготовку молоді – членів ОУН. 58 арк.

Ф. 206 Українське педагогічне товариство «Рідна Школа» м. Львів.

Оп. 1. Загальні справи. Документи

19. Спр. 54. Від 13.10.1927 до управи чоловічої учительської семінарії у Львові. 37 арк.

20. Спр. 168. Зразки заповнених декларацій за мову викладання у школі .142 арк.

21. Спр. 196. Українське педагогічне товариство «Рідна Школа», 1927–1939. 14 арк.

22. Спр. 196а. До Хвальної Головної управи «Рідної Школи» у Львові. 37 арк.

Ф. 309 Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові.

Оп. 2. Наукове товариство ім. Т. Шевченка

23. Спр. 2619. Бюлетені Крайової управи ОУН на Західноукраїнських землях (1932–1934 рр.). 43 арк.

Ф. 344 Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО).

Оп. 1. УНДО

24. Спр. 552. Звіти, скарги та інші документи про стан шкіл і навчання на Західноукраїнських землях. 63 арк.

Ф. 348 Товариство «Просвіта» м. Львів.

Оп. 1. Товариство «Просвіта»

25. Спр. 119. Лист «Кружка Рідної Школи» в Гримайлові до книгарні «Просвіти» у Львові від 21.05.1936 р. про забір додаткового матеріалу задля «Гідного вшанування річниці смерті Голови Української Держави». 23 арк.

26. Спр. 243. Інтерпеляція послів Українського клубу. 3 арк.

Ф. 371 Шухевич Степан.

Оп. 1. Шухевич Степан

27. Спр. 110. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у м. Кременець. 136 арк.

28. Спр. 113. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у м. Тернопіль. 194 арк.

29. Спр. 144. Шухевич Степан. Списки. 1910–1936 рр. 30 арк.

Державний архів Волинської області (ДАВО).

Ф. 1 Волинська воєводська команда державної поліції.

Оп. 2. Слідчий відділ

30. Спр. 49а. Переписка з повітовою командою та з постерунками поліції про розповсюдження нелегальної літератури ОУН. 17 арк.

31. Спр. 49. Переписка з повітовою командою та з постерунками поліції про розповсюдження нелегальної літератури ОУН. 27 арк.

32. Спр. 416. Про діяльність окремих членів ОУН. 105 арк.

33. Спр. 3785. Інформація повітової поліції про виступи населення за відкриття українських шкіл (30 червня 1933 р. – 14 вересня 1935 р.). 93 арк.

34. Спр. 5025. Статистичні звіти повітової поліції про виступи населення за відкриття українських шкіл (1 січня 1934 р. – 23 лютого 1934 р.). 29 арк.

Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат Кураторіуму Волинського шкільного округу.

Оп. 1. Луцький шкільний інспекторат.

35. Спр. 207. Статистичні дані про вчителів Луцького повіту (22.03.1922 – 5.05.1934). 44 арк.

36. Спр. 1753. Цихоцький Станіслав, учитель 48 арк.

Ф.46 Волинське воєводське управління.

Оп. 9. Волинське воєводське управління

37. Спр. 4831. Тези внутрішньої національної політики Польщі. 14 арк.

38. Спр. 4832. Замітки про актуальні задачі політики польського уряду у відношенні до українського населення. 20 арк.

Ф.54 Луцька повітова «Просвіта» на Волині, м. Луцьк Волинського воєводства.

Оп. 1. Луцька повітова «Просвіта».

39. Спр. 1. Статут, протоколи зборів, список членів «Просвіти» (1920–1930 рр.) 307 арк

40. Спр. 14. Статут українського товариства Луцька повітова «Просвіта» на Волині 8 арк.

41. Спр. 16. Протоколи засідань товариства (1921–1922 рр.) 40 арк.

42. Спр. 28. Протоколи засідань товариства (1922–1924 рр.) 57 арк.

43. Спр. 31. Матеріали зїзду культурно-просвітницької роботи організації на Волині (1922р.) 26 арк.

44. Спр. 42. Інвентарна книга майна Луцької повітової «Просвіти» 1923 р. 7 арк.

45. Спр. 43. Протоколи засідань товариства в Луцьку (1924–1928 рр.). 98 арк.

46. Спр. 44. Протоколи зборів Луцької повітової «Просвіти» та філіалів (1924–1932 рр.). 17 арк.

47. Спр. 45. Протоколи зїздів представників філіалів Луцької повітової «Просвіти» і звіт про роботу «Просвіти». (1924–1929 рр.) 15 акр.

48. Спр. 70. Матеріали організаційної секції Луцької повітової «Просвіти» (1925–1927). 174 арк.

49. Спр. 77 Копії листів до Луцького староства і Львівської повітової «Просвіти» (1925–1928). 90 арк.

Ф. 60 Українська парламентарна репрезентація Волині, м. Луцьк Волинського воєводства. 1923, 1926, 1927, 1931–1939

Оп. 1. Українська парламентарна репрезентація Волині.

50. Спр. 1. Заяви, листи послу Певному Петру про допомогу в пошуках роботи, відкритті українських шкіл та інших питань (3.05.1931– 20.03.1933). 214 арк.

51. Спр. 11. Статті, виступи та доповіді посла С. Козицького (28.05.1926– 4.05.1927 р.). 44 арк.

Ф. 63 Управа товариства прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри імені митрополита Петра Могили, м. Луцьк Волинського воєводства.

Оп. 1. Товариство Петра Могили м. Луцьк.

52. Спр.4 Декларації про вступ в члени товариства (1931–1938) 148 арк.

Ф. 115 Ковельська повітова команда державної поліції.

Оп. 1. Ковельська повітова команда державної поліції.

53. Спр. 1 Список сіл, містечок та гмін що входили в Ковельський повіт. 7.02.1921. 15 арк.

54. Спр. 13. Відомості про розшук осіб. (1929–1939). 209 арк.

Ф. 160 Сокільський постерунок державної поліції, містечко Сокіл Луцького повіту Волинського воєводства.

Оп. 1. Сокільський постерунок державної поліції.

55. Спр. 17. Розшук осіб за 1924 р. 76 арк.

Ф. 389 Ковельська повітова «Просвіта» імені Лесі Українки.

Оп. 1. Ковельська повітова «Просвіта».

56. Спр. 48. Копія протесту посла Козицького Сергія в Міністерство Просвітництва про факти неприйняття шкільних заяв від українського населення з проханням викладання дисциплін у школах українською мовою. 5 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).

Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства.

Оп. 1–7. Станіславське воєводське управління.

57. Спр. 126. Інформація МВС Польщі до воєводи у Станіславові у справі інтерпеляції Українського Польського клубу. 22 арк.

58. Спр. 637. переписка з повітовими староствами та органами поліції про діяльність УНДО на території Станіславського воєводства (1928р). 43 арк.

59. Спр. 1831. Копії відповідей міністерств на інтерпеляції українських депутатів польського Сейму про закриття українських шкіл, заборону переписки на українській мові (1936–1938) 88 арк.

Ф. 68 Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства.

Оп. 2. Справи політичні.

60. Спр. 360. Агентурні дані Станіславського управління поліції про діяльність ОУН серед учнів села Радча Станіславського повіту. 68 арк.

Державний архів Львівської області (ДАЛО).

Ф. 1 Львівське воєводське управління.

Оп. 52. Суспільно-політичний відділ.

61. Спр. 341. Конфіскована інструкція і плани роботи української націоналістичної організації. 65 арк.

62. Спр. 486. Слідча справа про діяльність українсько-націоналістичного Центрального Студенського Комітету у Львові. 36 арк.

63. Спр. 570. Лист керівництва товариства «Просвіта» про підготовку повітового товариства у Львові 1 арк.

64. Спр. 629. Інформація і дані слідчого управління повітової команди і постерунків поліції про діяльність українських націоналістичних організацій (ОУН, УВО, УНДО) (08.01.1930–17.10.1930). 89 арк.

65. Спр. 749. Статистичні зведення про учнів. 4 арк.

66. Спр. 1031. Статистичні зведення товариств які діють на теренах Львівського воєводства. 1471 арк.

67. Спр. 1057. Спеціальні бюлетні про діяльність націоналістичних кіл. 86 арк.

Ф. 108 Львівське повітове управління державної поліції у м. Львів.

Оп. 1. Львівське повітове управління державної поліції.

68. Спр. 339. Повідомлення про антишкільні виступи. 224 арк.

69. Спр. 386. Документи присвячені антишкільним виступам. 84 арк.

70. Спр. 387. IV крайовий конгрес української молоді у Львові. 24 арк.

71. Спр. 457. Листи поліції щодо ситуації в повіті (1920–1939). 143 арк.

Ф. 110 Львівське міське староство.

Оп. 1. Суспільно- політичний відділ. Підвідділ товариств і зборів

72. Спр. 387. Статистичні зведення про українців на території Львівського, Волинського та Поліського воєводств. 48 арк.

Ф.536 Дрогобицький повітовий суд.

Оп. 3. Кримінальні справи

73. Спр. 47. Справа про звинувачення Верушевського Віктора за виголошення недовольства диктатурою Пілсудського (1935–1936). 18 арк.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО).

Ф. 1 Тернопільське воєводське управління.

Оп. 52. Суспільно- політичний відділ.

74. Спр. 749. Інформація Скалатського старости до Воєводського уряду в Тернополі. 39 арк.

Ф. 3 с. Тернопільське повітове староство.

Оп. 2. Тернопільське повітове староство.

75. Спр. 1380. Інформація Воєводського уряду в Тернополі по виступах ОУН у воєводстві. 51 арк.

Ф. 7 Бережанське повітове староство.

Оп. 1. Бережанське повітове староство.

76. Спр. 3. Донесення органів поліції про діяльність окремих членів ОУН (09.–12.1933 р.). 18 арк.

Ф. 194 Тернопільська повітова шкільна рада, м. Тернопіль Тернопільського воєводства.

Оп.1.Тернопільська повітова шкільна рада.

77. Спр. 10. Статистичні звіти про кількість дітей які навчаються у школах Тернопільського повіту (1921 р.). 20 арк.

78. Спр. 14. Заяви громадян про виключення їх дітей з середніх шкіл через погане матеріальне становище родин. 12 арк.

79. Спр. 16. Особові справи вчителів шкіл Тернопільського повіту (1924–1925). 75 арк.

80. Спр. 36. Статистичні дані про кількість зруйнованих під час війни шкільних приміщень Тернопільського повіту. 32 арк.

81. Спр. 41. Циркуляри кураторіуму Львівського шкільного округу про роботу шкіл з перепідготовки вчителів (1921 р.) 91 арк.

82. Спр. 51. Свідчення місцевих шкільних рад про невідвідування учнями шкіл з різних причин.(22.11.1923–30.09.1925). 10 арк.

83. Спр. 52. Свідчення шкільних рад про прийняття дітей до шкіл на 1922–1923 рр. (1922 р.). 30 арк.

84. Спр. 81. Свідчення про санітарний стан шкіл Тернопільського повіту (18. 08. 1922 – 20. 11. 1923) 104 арк.

85. Спр. 143. Справа про штраф батьків, діти яких не ходять до школи (11. 09. 1924 – 19. 01. 1925). 9 арк.

86. Спр. 181. Списки Міністерства освіти на службовців яких було заборонено приймати на роботу. 6 арк.

Ф. 196 Скалатська повітова шкільна рада, м. Скалат Тернопільського воєводства 1 оп., 561 спр., 1919–1933 рр.

Оп. 1.Скалатська повітова шкільна рада.

87. Спр. 1 Списки початкових шкіл за 1919–1920 навчальний рік. 3 арк.

88. Спр. 2 Списки початкових шкіл за 1920–1921 навчальний рік. 7 арк.

Ф. 231 Воєводське управління в Тернополі.

Оп. 1. Воєводське управління в Тернополі.

89. Спр. 12. Чортківське староство до Воєводського уряду в Тернополі. 163 арк.

90. Спр. 49. Переписка з повітовою командою та з постерунками поліції про розповсюдження нелегальної літератури ОУН (30. 05. – 14. 11. 1933 р.). 17 арк.

91. Спр. 142. Документи присвячені антишкільним виступам в селах Тернопільського воєводства. 84 арк.

92. Спр. 213. Донесення слідчого відділу команди поліції в м. Бережани. 25 арк.

93. Спр. 276. Донесення органів поліції про діяльність окремих членів ОУН (18. 01. 1932 – 14. 05. 1932). 105 арк.

94. Спр. 290. Щоденні рапорти слідчого управління про організацію поліції, політичне становище, стан суспільної безпеки і громадського порядку на території Тернопільського воєводства. 169 арк.

95. Спр. 621. Щоденні рапорти слідчого управління про організацію поліції, політичне становище, стан суспільної безпеки і громадського порядку на території Тернопільського воєводства. Арк. 20; Інструкція про шкільний плебісцит.

96. Спр. 848. Рапорти начальника слідчого відділу Тернопільського воєводського управління поліції про діяльність політичних партій, організацій, а також про кримінальні злочини за IV квартал 1933 р. 195 арк.

97. Спр. 1545. Донесення Староста Бережанський до воєводського уряду в Тернополі про пошкодження телефонної лінії українськими націоналістами. 10 арк.

98. Спр. 1738. Інформації Тернопільського повітового старости про діяльність членів ОУН (03. 1933 – 12. 1933 р.). 157 арк.

99. Спр. 1819. Про обліплення шкільної вивіски і державного прапора на шкільному будинку в Гумниках. арк. 25

100. Спр. 1820. Донесення повітових староств і слідчого управління про діяльність ОУН на терені воєводства. 135 арк.

101. Спр. 1821а. Інформація слідчого відділу Воєводської команди поліції до відділу безпеки Воєводського уряду у Тернополі про діяльність ОУН. 390 арк.

102. Спр. 1821. Інформація воєводського уряду в Станіславові до Міністерства внутрішніх справ Польщі департаменту політичних справ у Варшаві про діяльність ОУН. 60 арк.

103. Спр. 1823. Донесення повітових староств і слідчого управління про діяльність ОУН на терені воєводства. 166 арк.

104. Спр. 2167. Інформації, донесення поліцейних органів і повітових староств про діяльність ОУН на території Тернопільського воєводства». Т. I. (30. 01. 1934 – 17. 12. 1934 рр.). 195 арк.

105. Спр. 2168. Інформації, донесення поліцейних органів і повітових староств про діяльність ОУН на території Тернопільського воєводства. Т. II. (01. 03. 1934 – 30. 04. 1934 рр.). 193 арк.

106. Спр. 2851. Звіти кураторії Львівської шкільної округи про антишкільну кампанію на території округи. 3 арк.

107. Спр. 3490. Справи шкільного плебісциту 1937 р. Звернення, листи, протоколи (1937–1938 рр.).

Оп. 3. Воєводське управління в Тернополі.

108. Спр. 282. Діяльність УНДО та УПТ на теренах повіту. Списки та звіти. Скари та петиції. Арк. 3–4.

Оп. 6. Воєводське управління в Тернополі

109. Спр. 124 Листування з повітовими староством про надання дозволу українському педагогічному товариству на проведення збору коштів серед населення. 60 арк.

Ф. 274 Тернопільська воєводська команда державної поліції, м. Тернополя.

Оп.4. Тернопільська воєводська команда державної поліції.

110. Спр. 43. Філія українського товариства «Просвіта» в м. Кременець. 8 арк.

111. Спр. 197. Облікові листи з коротким змістом слідчих справ про обвинувачення окремих осіб щодо приналежності до українського націоналістичного руху. 117 арк.

Ф. 284 Бучацька повітова команда державної поліції, м. Бучач Тернопільського воєводства.

Оп. 2. Бучацька повітова команда державної поліції.

112. Спр. 12. Звіти, відомості, донесення постерунків державної поліції Бучацького повіту про діяльність ОУН. 280 арк.

113. Спр. 240. Тернопільське воєводське управління (1920–1939 рр.). 8 арк.

Ф. 316 Зведений фонд «Постерунки державної поліції Тернопільського воєводства і Кременецького повіту Волинського воєводства.

Оп. 1–2. Зведений фонд «Постерунки державної поліції Тернопільського воєводства і Кременецького повіту Волинського воєводства.

114. Спр. 1230. Інформація Бучацької повітової команди державної поліції про діяльність ОУН на теренах повіту. 91 арк.

Ф. 348 Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта», м. Кременець Волинського воєводства».

Оп. 1. Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта».

115. Спр. 349. Діяльність Товариства Просвіта м. Кременець Волинського воєводства (1919–1936 рр.). 8 арк.

Centralne Archiwum Wojskowe

Zespół Akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych, 1926–1939. Referat Informacyjny.

116. CAW. Zespół Akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych 1926–1939. Referat Informacyjny. Sygn. I. 371. 10/A. 72. K. 147. Sygn. I. 371. 10/A. 72. Sprawozdania miesięczne, meldunki, 1938 r. 548 k. 468.

117. CAW. Zespół Akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych 1926–1939. Referat Informacyjny. Sygn. I. 371.10/A.13. K. 42. Sygn. I.371.10/A.13 Protokół odprawy ofi cerów informacyjnych odbytej w DOK X 27 kwietnia 1937 r. 46 k.

II. Опубліковані документи і матеріали

Документи і матеріали законодавчого та нормативного характеру

118. Резолюції Загального З'їзду Рідної Школи з 25 грудня 1936 р. Свобода. 1937. Ч. 2. 17 січня. С. 5.
119. Статут товариства «Просвіта» з 18 серпня 1891 р.
120. Як закладати і вести діточі садки. Інструкція. Львів, 1932. С. 12
121. Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей – с другой. 18 марта 1921 г. Ольшанский П. Рижский мир. Москва: Полтиздат, 1969. С. 207–255
122. Dekret o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskiem II.Dz Pr PP, 1919, nr 14, poz. 185.
123. Dekret o obowiązku szkolnym II Dziennik Praw Państwa Polskiego.Dz Pr PP, 1919, nr 14, poz. 147.
124. Dekret та ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. Dz. U. 1924. Nr 79. Poz. 766. S. 1212 – 1214.
125. Manifest Tymczasowego Rządu Republiki Polskiej II Kumaniecki K. Odbudowa państwowos ci polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 styczeii 1924. Warszawa; Krakow, 1924. S. 130–132.
126. Manifest Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej z 7 listopada 1918. Dz Pr PP, 1919, nr 14, poz. 135.
127. Rozporządzenie Kuratorium okręgu szkolnego lwowskiego do wszystkich Rad szkolnych powiatowych na terenie Małopolski oraz Rad szkolnych miejskich we Lwowie i w Krakowie w sprawie nowego tymczasowego ustroju podwładnych władz szkolnych z dnia 1 marca 1921 r. Dziennik Urzędowy Kuratorium okręgu szkolnego we Lwowie. 1921. R. 25. Nr 3. S. 99 – 112.
128. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 marca 1938 r. (Nr BP– 4846/38) w sprawie przekazania niektórych spraw kompetencji Kuratorów Okręgów Szkolnych. Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. 1938. R. 27. Nr 4. S. 161.

129. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie zaprowadzenia nauki uzupełniającej w myśl dekretu o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 r. Dz.U. 1919. nr 79. poz. 443.

130. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Skarbu w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powczechnych. Dz.U. 1923. nr 73. poz. 574.

131. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 22 listopada 1924 roku w sprawie statutu Kuratoriów Okręgów Szkolnych. Dziennik Urzędowy MWRiOP. 1924. R. 7. Nr 19 (141). Poz. 191. S. 325.

132. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 sierpnia 1928 r. w sprawie przekazania niektórych spraw kompetencji Kuratorów Okręgów Szkolnych. Dziennik Urzędowy MWRiOP. 1928. R. 11. Nr 10 (203). Poz. 168. S. 434 — 436.

133. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 kwietnia 1927 r. w sprawie przepisów dla okręgowych wizytatorów szkolnictwa ogólnie kształcącego i zakładów kształcenia nauczycieli. Dziennik Urzędowy MWRiOP. 1927. R. 10. Nr 8 (186). Poz. 108. S. 215–218.

134. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 września 1921 r. w sprawie koncesjonowania prywatnych szkół średnich i seminariów nauczycielskich oraz zatwierdzania kierowników i nauczycieli tych szkół. Dziennik Urzędowy MWRiOP. 1924. R. 7. Nr 19 (141). Poz. 193. S. 327.

135. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 listopada 1926 roku w sprawie kwalifikacji zawodowych do nauczania religii mojżeszowej w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych. Dziennik Urzędowy MWRiOP. 1927. Nr 9. Poz. 127. S. 251 – 253.

136. Rozporzdzenie Ministra Wyznan Religijnych i Oswiecenia Publicznego wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnatrznych i Ministrem Rolnictwa i

Dobr Panstwowych, w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. Dz. U. 1925. nr 3. poz. 33.

137. Rozporządzenie Ministra Wyznan Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich. Dz. U. 1924. nr 91. poz. 859.

138. Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych. Dz.U. 1919. nr 79. poz. 443.

139. Sprawozdanie stenograficzne z 8 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 15 maja 1928 roku. Warszawa: Druk M.S.Wojsk., 1928. 23 s.

140. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II kwartał 1932 r. S. 5, 31.

141. Sprawozdanie Zarządu Głównego TSL z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1924. Kraków: Nakładem Zarządu Głównego TSL, 1925. 83 s.

142. Statut Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Polsce. Lwów: [S. n.], 1921. 16 s.

143. Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku. Dz. U. 1920. Nr 110. Poz. 728. S. 1933–1946.

144. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U.). 1921. Nr 49. Poz. 300. S. 814–867.

145. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku. Dz. U. 1935. Nr 30. Poz. 227. S. 497–508.

146. Ustawa o budowie publicznych szkół powszechnych. Dz.U. 1922 nr 18 poz. 144. z dnia 17 lutego 1922 r.

147. Ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych. Dz.U. 1922 nr 18 poz. 143. z dnia 17 lutego 1922 r.

148. Ustawa Tymczasowa o ptacy nauczycieli publicznych szkół elementarnych. Dz. U. 1918. nr 17. poz. 45.

149. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa. Dz. U. 1932. Nr 38. Poz. 389. S. 639–645; Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Dz. U. 1932. Nr 33. Poz. 343. S. 545546.
150. Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich. Dz.U. 1920. Nr 72. Poz. 494. S. 1277–1294.
151. Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich. Dz. U. 1933. Nr 29. Poz. 247. S. 594–603.
152. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1921, nr 44, poz. 267. S. 633658.
153. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego. Dz. U. 1922. Nr 90. Poz. 829. S. 1553–1555.
154. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa. Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości. №73. Rok 1924. 1602 s.
155. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa. Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości. №78. Rok 1924. 1602 s.
156. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa. Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości. №79. Rok 1924. 1602 s.
157. Ustawa z dnia 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej (Dziennik Urzędowy MWRiOP). 1920. R. 3. Nr 18 (38). Poz. 111. S. 204–205.
158. Ustawa zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. Dz. U. 1924. nr 79. poz. 766.

159. З Народній з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 р. Львів: З друкарні видавничої спілки Діло, 1929. 154 с.
160. Гординський С. На переломі епох: *Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Упоряд., наук. ред., післямова Р. М. Лубківського. Львів: Світ, 2004. 504 с.
161. Губчак М. Українська державна гімназія в Тернополі (1898–1930). Нарис споминів. *Ювілейна книга української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998*. Підбір, упоряд. та ред. текстів і коментарі С. Яреми. Тернопіль; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка; Львівське крайове товариство «Рідна школа», 1998. 731 с.
162. Звіт з діяльності Товариства «Просвіта» за час від 26. Грудня 1927 р. до 31. грудня 1928 р. (Касовий звіт обіймає час від 1. VII. 1927 до 30. VI. 1928 р.). Львів, 1929. 80 с.
163. Звіт з діяльності товариства «Просвіта» за час від 26 грудня 1927 р. до 31 грудня 1928 р. Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1929. 90 с.
164. Крип'якевич І. у родинній традиції, науці, суспільстві. Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упорядник Феодосій Стеблій. Львів, 2001. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. 960 с.
165. Корчак-Городиський О. Народна школа ім. Маркіяна Шашкевича в Станиславові. *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т.* ред. М. Климишин. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Вид. Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. Т. 2. С. 80–83.
166. Кравченюк О. Нарис діяльності гімназії. *Ювілейна книга української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998* підбір, упоряд. та ред. текстів і коментарі С. Яреми. Тернопіль; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка; Львівське крайове товариство «Рідна школа», 1998. 731 с.
167. Крип'якевич І. Спогади. Автобіографія. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2001. Іван Крип'якевич у родинній традиції*,

науці, суспільстві. Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упорядник Феодосій Стеблій. Львів, 2001. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8 Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.* 960 с.

168. Кузенко О. Соціально-історичні умови розвитку українського шкільництва в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства: Т. ІV.* за ред. П. П. Кононенка; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. Київ: Фоліант, 2005. С. 256–268.

169. Матла З. Націоналістичне підпілля в Академічній гімназії в 1929–1930 рр. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 187–1978.* Упор. Б. Романенчук. Філадельфія; Мюнхен: Український Вільний університет в Мюнхені, 1978. Ч. І. 611 с.

170. Матла З. Націоналістичне підпілля в Академічній Гімназії в 1929–1930 рр. *Ювелейна книга Української Академічної Гімназії у Львові.* Філадельфія, 1978. Кн. 2.

171. Програмово-устроєвий курс для вчительства приватних шкіл із українською мовою навчання. Методика і шкільна практика. 1933. Кн. 4. С. 233–234.

172. Резолюції і постанови Українського Педагогічного Конгресу. Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935. Львів: Накладом Тов-ва «Рідна школа», 1938 р.

173. Середняк Л. Проблема збереження української школи в Галичині у міжвоєнний період за матеріалами преси. *Збірник праць науково-дослідного центру періодики.* Львів, 2002. Вип. 10. С. 410–421.

174. Стовбвуха Д. Політика Другої Речі Посполитої щодо західно-українських земель у міжвоєнний період (1921–1939 р.). *Україна і Польща в ХХ столітті. Проблеми і перспективи взаємовідносин.* Збірник наукових праць. Київ, Краків, 2002. С. 102–104.

175. Стан і діяльність Рідної Школи. 1936–1937. Річне звітання Головної Управи Рідної Школи за час від 1.IX.1936 до 31.VIII.1937. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. 162 с.
176. Ступарик Б. Розвиток гімназійної освіти в Галичині. *Школі національне виховання молоді: Вибрані статті*. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 42–54.
177. Ступарик Б. Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)* Івано-Франківськ: Плай, 1997. С.173–176.
178. Ступарик Б. Боротьба за українську школу в Галичині на початок 30-х років ХХ ст. *Школі національне виховання молоді: Вибрані статті*. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 99–104.
179. Ступарик Б. Діяльність «Рідної школи» в міжвоєнну добу. *Школі національне виховання молоді: Вибрані статті*. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 132–146.
180. Ступарик Б. Перший педагогічний конгрес у Львові. *Школі національне виховання молоді: Вибрані статті*. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 110–119.
181. Ступарик Б. Протишкільна акція у 1933–1934 роках. *Школі національне виховання молоді: Вибрані статті*. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 105–109.
182. Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність: науковий альманах. Упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, С. Ярема. Львів: Львів. край. т-ва «Рідна школа», каф. педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. Ч. 1. 216 с.
183. Томин Ю. І Ципенда. Шкільний плебісцит 1937 р. в Польщі. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)* Івано-Франківськ: Плай, 1997. С.180–184.
184. Терлецький О. Історія «Учительської громади» (1908–1933) О. Терлецький. *Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська Громада». Ювілейний науковий збірник*. Львів, 1935. С. 7–46.

185. Ухач В. Олег Ольжич як культурно-освітній діяч. *Українська національна ідея: історія і сучасність: Науковий збірник*. Житомир: Журфонд, 1997. С. 53

186. Як закладати і вести дитячі садки. Інструкція. Львів, 1932. С. 12

187. Szkoły zawodowe w Okręgu Lwowskim: Informator Opr. przez Wydział Szkolnictwa Zawodowego. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Lwow: Nakł. «Dziennika Urzędowego», 1939. 108 s.

Статистичні матеріали

188. Dziennik urzedowy Wyznan Religijnych i Oswiecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1919. 140 s.

189. Mały Rocznik Statystyczny. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1939. 424 s.

190. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921roku. T.23. Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Głowny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: GUS, 1926.

191. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1920/22. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1923. R. 1. Cz. 2. 373 s.;

192. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923. Warszawa, 1924. R. 2. Ńz. 3. S. 278.

193. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1924. R. 2. Cz. 3. 224 s.

194. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1924. Warszawa: GUS, 1925. 314 s.

195. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1927. Warszawa: GUS, 1927. 580 s.

196. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1927. R. 5. 612 s.

197. Statystyka szkolnictwa 1931/32. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1939. Seria B. Zesz. 20. 94 s.

198. Statystyka szkolnictwa 1932/33. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1934. Seria C. Zesz. 9. 82 s.
199. Statystyka szkolnictwa 1933/34. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1935. Seria C. Zesz. 21. 86 s.
200. Statystyka szkolnictwa 1936/37. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1938. Seria C. Zesz. 82. 84 s.
201. Statystyka szkolnictwa 1937/38. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1939. Seria C. Zesz. 101. 98 s.
202. Statystyka szkolnictwa. 1922–1923. Warszawa, 1923. Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1924.

Мемуарна література

203. Барвінський О. Спомини з мого життя. Упор. А. Шацька, О. Федорук. Київ: Смолоскип, 2004. 528 с.
204. Волчук, Роман Пилипович. Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня. Роман Волчук. Вид. 3-тє, перегл. і випр. Київ: Критика, 2011. 190 с.
205. Гей, там на горі «Січ» іде! Пропам'ятна книга «Січей». Зібрав й упорядкував П. Трильовський. Едмонтон, 1965. 432 с.
206. Дурні діти. Хроніка наших днів: статті, спогади про Український таємний університет у Львові 1920–1925 рр. Ю. Р. Крук - Мазепинець (Редько). Львів: Друкарські куншти, 2012. 224 с.
207. Кедрин І. Життя події люди. Спомини і коментарі. Видавнича кооперація «Червоної Калини». Нью-Йорк, 1976. 725 с.
208. Каспрук А. Рідна школа ім. князя Льва – незабутній аромат євшан-зілля. (Спогади-нарис). *Рідна школа. Збірка спогадів колишніх учнів «рідношкільників»* упоряд. А. Благітка. Львів: Основа, 1999.
209. Левицький-«Кліщ» С. Бойові дії ОУН у Бережанщині і на Поліссі. Макар В. Спомини та роздуми. Т.3. Бойові друзі. Кн. 2. Київ, 2013. С. 347–50.
210. Макар В. Пройдений шлях. Спомини. Т. 1: Від Бистриці до Бугу (1911 – 1929). Торонто: Гомін України, 1983. 456 с.

211. Макух І. На народній службі. Іван Макух. Детройт: Видання української вільної громади Америки, 1958. 628 с.
212. Марганець В. Університет в катакомбах. Від УВО до ОУН: Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. Б/м, 1949. 143 с.
213. Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. Б/м, 1949. 160 с.
214. Оглядаючись назад. Пережите 1922–2000 і передумане. Ред. Ісаєвич Я., упор. Любомир Білас. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2005. 204 с.
215. Питляр О. Початки Юнацтва ОУН в Академічній гімназії. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978.* Упор. Б. Романенчук. Філадельфія; Мюнхен: Український Вільний університет в Мюнхені, 1978. 960 с.
216. Рожко В. І потекла сторіками: могили не можуть мовчати. Ін-т Дослідів Волині ; Т-во «Волинь». Австралія: Спадщина, 1994. 272 с.
217. Соневицький М. Спогади старого педагога упоряд. та ред., післямова й коментарі С. Яреми. Львів: Львівське крайове товариство «Рідна Школа»; Наукове товариство ім. Шевченка, 2001. 112 с.
218. Федак-Шепарович О. У Союзі Українок. Константина Малицька – якою я її пам'ятаю: *Виховниця поколінь Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця.* Ред. Л. Бурачинська. Торонто: Накладом Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, 1965. 126 с.
219. Цегельський Л. Від легенд до правди. Нью-Йорк- Філадельфія, 1960.
220. Чернецький А. Спомини з мого життя. Київ: Основні цінності, 2001. 168 с.
221. Шухевич С. Моє життя: спогади д-р Степан Шухевич; вступ. слово проф. д-ра Володимира Янева і «Слово» Степанії Шухевич-Строкон. Лондон: Видання Української Видавничої Спілки, 1991. 619 с.

222. Юсько С. Приватна дівоча гімназія УПТ «Рідна школа» імені Іллі та Іванни Кокорудзів. Рідна школа. Збірка спогадів колишніх учнів – «рідношкільників». упоряд. А. Благітка. Львів: Основа, 1999 р.
223. Янів В. Життя молоді УАГ в перші роки польської окупації. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978*. Упор. Б. Романенчук. Філадельфія; Мюнхен: Український Вільний університет в Мюнхені, 1978. 960 с.
224. Doroszewski J. Oświatas życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 19. 1918–1939. J. Doroszewski. Lublin, 2000. 338 s.
225. Thugutt S. Wybór pism i autobiografia. Warszawa: Wyd-wo Towarzystwa Kooperatystów, 1939. 376 s.
226. Witos W. Moje wspomnienia. Warszawa: Nakładem Ludowej Spółdzielni Wydawniczej, 1978. T. 3. 588 s.

Періодичні видання

227. Білавич Г. Передумови виникнення та процес становлення «Руського педагогічного Товариства» (1881–1920 рр.) *Гуцульська школа*. 1993. С. 73–76.
228. Біленький Я. Навчання української мови в середній школі. Я. Біленький. *VIII*. 1934. Річник XIX. С. 15–42.
229. Боберський І. Українське сокільство 1894–1939. І. Боберський. Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939. 160 с. *Сокільська бібліотека*, ч. 7.
230. Бюлетень Крайової езекутиви ОУН. Львів. 1933. 15 с.
231. Великанович Д. За зміну «lex Grabski». *Рідна школа*. Львів, 1937. Ч. 7. с. 87–92; Ч. 10. С. 137–139.
232. Волинське Слово. 1937. 4 березня.
233. Великий політичний процес у Перемишлі. *Новий час*. 1934. 18 травня.
234. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації в загроженні. Львів, 1929; 1925–1932. Після шкільного плебісциту. *Рідна школа*. Львів, 1933. С. 1–3.

235. Грицан А. «Просвіта» в боротьбі за збереження історичної пам'яті українського народу на Прикарпатті в 1930–1939 роках А. Грицан *Галичина*. 1999. № 3. С. 35–38.
236. Діло. 1925. 5 квітня. Р. XLIII. Ч. 76.
237. Діло. 1926. № 116.
238. Діло. 1928. 7 серпня.
239. Дійсність уявлена і дійсність дійсна. *Діло*. 1928. 8 грудня. № 273. С. 3
240. Дмитріюк В. Спомин з років 1918–1927. В. Дмитріюк. *Голос Берестейщини*. 1995. № 1 (13). С. 2, 4.
241. З двома язиками чи з одним. *Дзвін*. 1925. 3 липня
242. З діяльності Головної управи. *Учительське слово*. 1 червня 1925. С. 15.
243. З парламентської арени. *Діло*. 1928. 3 червня. № 122. С. 3.
244. Зразок польщення українських шкіл. *Діло*. Ч. 7. 8 вересня 1922.
245. За душу української дитини. *Наш Клич*. 1933. 16 квітня.
246. Звідомлення з діяльності Товариства «Взаїмна Поміч Українського Вчительства» за 1937 р. С. 91–92; Окружні відділи В.П.У.В. *Учительське слово*. 1930. Ч. 12–13. Липень.
247. Коковський Ф. Рідна школа та рідна мова. *Рідна школа*. Львів, 1936. Ч. 18. С. 264.
248. Комісар І. Становлення української національної школи в Галичині (1920–1939 рр.). *Визвольний шлях*. 2000. № 1. С. 27–52.
249. Калинович В. Доріст Р.Ш. при праці. В. Калинович. *Рідна Школа*. 1937. 1 жовтня. Ч. 19. Річник УІ. С. 271–273.
250. Клименко Н. Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії. *Краєзнавство*. 2012. № 4. С. 144–154.
251. Маруняк В. Культурна Реферантура ПУН в рр. 1937–1942. *Український історик*. 1985. № 1–4. С. 76.
252. Микитей Г. Статистика українського середнього шкільництва. *Українська школа*. 1938. № 7–12. С. 120–125.

253. Микитей Г. Статистика українського середнього шкільництва. Українські державні і приватні середні школи в Галичині й Волині в шк. році 1938/39 *Рідна школа*. 1939. Ч. 1. С. 11–12.
254. Мосійчук Т. «Одна школа – два народи»: шкільні плебісцити в освітній діяльності УНДО (20–30 рр. ХХ ст). *Краєзнавство* 1/2. 2016 С.102–113
255. Наше нині і польське вчора. *Свобода*. 1926.18 липня.
256. Недоля українського шкільництва. *Діло*. Ч. 24. 5 травня.1923.
257. Народний з'їзд. Другий день нарад партійного з'їзду Українського національно-демократичного об'єднання дня 25 грудня 1928. *Діло*. 1928. 27 грудня. № 287. С. 2.
258. Наш Клич. 1933. 16 квітня.
259. Наші завдання в області внутрішньої пропаганди. *Сурма*. 1928. січень.
260. Основна вимога. *Новий час*. 1936. Ч. 24. 1 лютого.
261. Освіта. Ще про шкільні бібліотеки. *Учительське слово*.1926. Ч. 1. С. 5.
262. Останні вісти. Об'єднання. *Діло*. 1925. Ч. 153. 14 липня.
263. Паньківський К. У 15-ліття Української Нац. Ради. *Листи до приятелів*. Рік XI. Ч. 125–126. Кн. 7–8. С. 44–46.
264. Подільський Б. Парафіяльні бібліотеки як засіб виховання нашого молодого покоління. *Церква і нарід*.Ч. 7–8.1936. С. 228.
265. Польський похід проти української школи. *Діло*.Ч. 10.18 вересня. 1923.
266. Перед загальними зборами «Рідної Школи». *Наш Клич*. 1933. 9 квітня.
267. Розбудова нації. 1932. Січень–лютий. Ч. 1–2.
268. Резолюції Загального З'їзду Рідної Школи з 25 грудня 1936 р. *Свобода*. 1937. Ч. 2. 17 січня. С. 5.
269. Семків М. Міжнародні культурно-освітні зв'язки української громадськості Галичини у 20–30-ті роки ХХ століття. *Мандрівець*. 2006. № 2. С. 33–37.
270. Сварник Г. Загадковий «вістниківець» Роман Бжеський, листи до Дмитра Донцова. *Українські проблеми* (Київ). 1997. Ч. 2. С. 144–149.

271. Соловей Д. Українське село в роках 1931–1933. *Український збірник*. Мюнхен, 1955. Кн.2. С. 64–79.
272. Ступарик Б. З історії розвитку гімназійної освіти. *Український освітній журнал*. 1994. №1. С. 56–67.
273. Українська дитина без школи і науки. *Діло*. Ч. 33. 12 листопада 1922.
274. Українська школа. 1938. Ч. 7.12. С. 176–179.
275. Українська школа гине. *Діло*. Ч. 32. 11 листопада. 1922.
276. Українські освітні товариства в Західній Україні у 20–30 рр. ХХ ст. Б. Савчук, Г. Білавич. *Молодь і ринок*. 2012. № 7. С. 44.
277. Ухач В.З. Культурно-освітня діяльність Організації Українських Націоналістів: спроба аналізу. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник*. В.З. Ухач. Тернопіль: Збруч, 2002. С. 31–36.
278. Хроніка. *Сурма*. 1932. Ч. 7(57). С. 7.
279. Чавдаров С. Х. Школа Западной Украины под гнетом польской шляхты. *Советская педагогика*. 1939. № 11/12. С. 29–41.
280. Шкільна акція на ЗУЗ. *Український націоналіст*. 1933. № 4. С. 4.
281. Шумовський Ю. Археологічні пам'ятки на Волині та спосіб збереження їх (закінчення). Ю. Шумовський. *Церква і Нарід*. Кременець, 1936. Ч. 20. С. 657–659.
282. Юнак. 1934. Ч. 1–3. Січень–березень.
283. Araszkiwicz F. Geneza ustaw z roku 1932 o szkolnictwie państwowym i prywatnym. F. Araszkiwicz. *Przegląd Historyczno – Oświatowy*, 1971, nr 4, S. 549–587.
284. Biernacka M. Oświata a społeczno-kulturowe przeobrażenia wsi w okresie międzywojennym (na przykładzie wybranej społeczności). *Etnografia Polska XXVII. Zeszyt 1*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983. S. 109–138.
285. Doroszewski J. Rozwoj rzycia os wiatowego ws rod dorosrych na Zamojszczyznie w latach 1918 –1939. *Przegląd Historyczno-Oswiatowy*, 1999, nr 1–2, S. 115–129.

286. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Stan edukacji w Polsce. Dz. URP. 1935. Nr. 30. poz. 227.
287. Porozyriski H. Wychowanie obywatelskie w programach os wiatowych Polski lat 1918–1939. II *Przegląd Historyczno-Oswiatowy*, 1999, Nr 1–2, S. 107–114.
288. Sprawy narodowości ukraińskiej. *Sprawozdanie z Życia mniejszości narodowych*. Warszawa. 1928. Listopad-grudzień. S. 26–29.
289. Ukraińskie nacionalno-demokratyczne objednanie. *Sprawy narodowościowe*. 1929. Listopad-grudzień. № 6. S. 805–806.
290. Wasilewski L. O szkołę utrakwistyczną dwujęzyczną *Robotnik*. 1927. 21 października.
291. Wróblewska U. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP. *Nauka*. 2011. № 2. S. 109–124.

Монографії, статті, наукові публікації

292. Алексієвець Л. Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. М. Алексієвця. Тернопіль. 2003. Вип. 1. С. 207–211.
293. Алексієвець Л. Розвиток освіти на польських землях у 1918–1926 рр. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць*. Рівне: РДГУ, 2008. Випуск 14. С. 235–238.
294. Алексієвець Л. Відродження та основні пріоритети польської культури, освіти та науки міжвоєнної доби (1918–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія*. 2003. № 11 С. 146–152.
295. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.
296. Андрухів І. Українські молодіжні товариства в духовному відродженні краю (кінець ХІХ – 1939). Івано-Франківськ, 1991. 88 с.

297. Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.). Івано-Франківськ,: Лілея-НВ,1999. 208 с.
298. Біленький Я. Українські приватні школи в Галичині. Львів, 1922. 68 с.
299. Борець М. Молодь на Західній Україні. Харків: «Молодий більшовик», 1931. 86 с.
300. Баїк Л. Боротьба трудящих мас Західної України за демократизацію школи (1919–1939 рр.). *Тези доповідей 5-ї звітної наукової конференції Дрогобицького педагогічного інституту за 1962 р.10–12 вересня 1963р. Секція гуманітарних наук.* Дрогобич 1963. С. 21–25.
301. Великанович Д. За Українську Школу: в справі зміни закону з 31 липня 1924 р. про мову навчання в державних школах. Львів: Накл. «Рідної школи», 1937. 56 с.
302. Ворончак І. Шкільництво на Борщівщині: Іст. нарис. Ч.1. Львів: ВЕЛАКС, 2003. 123 с.
303. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.
304. Виздрик В. З історії українського шкільництва Галичини в міжвоєнний період. *Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Львів, 2011. № 693.
305. Винничук О. Діяльність товариства «Луг» у Східній Галичині в міжвоєнний період як передумова формування професіоналізму спортивного педагога. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: збірник статей РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т».* Ялта, 2007. Сер.: Педагогіка і психологія. Вип. 14. С. 171–177.
306. Гаврилів І. Військове питання в діяльності УВО–ОУН у міжвоєнний період. *Вісник Державного університету «Львівська політехніка».* № 344: *Держава та армія.* Відп. ред. Л. Є. Дещинський. Львів, 1998. С. 32–40.
307. Галай М. Польська система підготовки вчителів у 1918–1932 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* Запоріжжя: ЗНУ, 2011. Вип. XXXI. С. 281–286.

308. Герасимович І. Збройна і культурна війна: статистика шкільна. Львів, 1925. 12 с.
309. Герасимович І. Українські школи під польською владою. Станиславів: Бистриця, 1924. 16 с.
310. Герцюк Д. Громадська підтримка розвитку української середньої школи в Галичині (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія Педагогіка*. 2008. Вип. 24. С. 245–252.
311. Головенько В. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). Київ: А.Л.Д., 1997. 160 с.
312. Гон М. Українсько-польські стосунки між двома війнами (1921–1939 рр.). Контroversійність українсько-польського діалогу на Волині (1921–1939 рр.). *Україна і Польща в ХХ ст. Проблеми і перспективи взаємовідносин: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Краківська Педагогічна Академія*. Київ, Краків, 2002. С. 42–43.
313. Гелей С. Д. Львівська комерційна академія. Нарис історії: монографія. С. Д. Гелей. Львів: Видавництво ЛКА, 2008. 624 с.
314. Гелів С. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» національний символ українського шкільництва в Галичині (1881–1939) *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 29/2017. С. 496–519.
315. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Львівська політехніка». Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. 432 с.
316. Гнатюк М. Рідномовне жіноче шкільництво в Коломиї (1919–1939). Коломия: Вік, 2014. 232 с.
317. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
318. Данилів, Т. Основоположник Пласту: до 80-річчя з дня народження Олександра Тисовського. Т. Данилів. Мюнхен: Молоде життя, 1966. 46 с.

319. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990. Київ: Пер. з пол. М. Кірсенка Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
320. Дучимінська О. В. Сумний Христос: Повісті, оповідання. Упоряд. та авт. післямови Р. Д. Горак. Львів: Каменяр, 1992. 242 с.
321. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині: 1919–1939. Івано-Франківськ: ПНУ ім. В. Стефаника, 2007. 392 с.
322. Завгородня Т. К. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 рр.) Т.К.Завгородня. Івано-Франківськ:Плай, 1999. 135 с.
323. Зарицька. К. Молитва до сина. Л. Онишко. Львів: Світ, 2002.176 с.
324. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
325. Зелінський М. В. Проблема визначення східного кордону Польщі в «інкорпораційній» концепції Романа Дмовського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 219–223.
326. Зуляк І. Українці у Другій Речі Посполитій. *Україна. Європа. Світ: Міжнародний науковий збірник. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип.6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. Вип. 2.
327. Зьомко Н. Деякі аспекти протистояння української учнівської та студентської молоді Східної Галичини полонізаційній політиці Другої Речі Посполитої (20-ті роки ХХ століття). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. Вип. 2. С. 98–104.
328. Ігнатенко Н. Проблема підручника з історії в середніх школах Західної України (1900–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Сер.Педагогіка*.Тернопіль, 2000. № 5. С. 25–32.
329. Ільчишин С. О. Особливості проведення Шкільної акції 1933 року. *Гілея. Науковий вісник*. Збірник наукових праць. Історичні науки. [Національного

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 120 (5). С. 46–49.

330. Ільчишин С. О. Арешти членів ОУН 1934–1935 років за матеріалами української і польської періодики та історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. Випуск 13. Одеса, 2017. С. 19–24.

331. Ільчишин С. О. Участь юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу у II Речі Посполитій. *«Переяславський Літопис»*. Збірник наукових статей. Випуск 11. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 46–52.

332. Ільчишин С. О. «Шкільна акція» ОУН 1933 року. Характеристика джерельної бази та документів. *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Вип. 3. Серія «Історичні науки». [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 48–61.

333. Ільчишин С. О. Антипольська діяльність у навчальних закладах Східних воєводств у II Речі Посполитій в 1934–1939 роках. *Гілея. Науковий вісник*: Збірник наукових праць Історичні науки. [Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова]. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. № 126 (11). С. 170–173.

334. Ільчишин С. О. Реакція влади на антипольську діяльність ОУН та його юнацтва у 1933 році: свідчення джерел. *«Переяславський Літопис»*. Збірник наукових статей. Випуск 12. Переяслав-Хмельницький., 2017. С. 50–57.

335. Ільчишин С. О. Масові арешти учасників шкільної акції 1933 р. за документальними свідченнями. *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Вип. 4. Серія «Історичні науки». [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 44–58.

336. Історія Львова. Ред. кол.: В. В. Секретарюк (відп. ред.), А. В. Борзенко, М. В. Брик, М. К. Івасюта, С. А. Макарчук, В. Ю. Пехота, Ю. Ю. Сливка (заст. відп. ред.), Ф. І. Стеблій, В. П. Чугайов. АН Української РСР. Інститут суспільних наук. Київ: Наукова думка, 1984. 434 с.

337. Історія розвитку української державної ідеї. Д. Донцов; Т-во «Знання» України. Київ, 1991. 43 с. (Нар. б-ка. З історії суспіл.-політ. думки).

338. Кавулич О. Проблема українського шкільництва крізь призму суспільно-політичних часописів Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 17. С. 543–547.
339. Кедрин І. У меж зацікавлення. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1986. 523 с.
340. Комар В. Українське питання в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 5. С. 120–127.
341. Комор В. Політичний експеримент воєводи Генріха Юзефського на Волині у 1928–1935 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Випуск III. Івано-Франківськ. 2000. С. 83–94.
342. Кондратюк В. Галицький молодіжний та студентський рух за розвиток національної освіти. Львів, 2007. 130 с.
343. Кандиба О. Виховання молоді. *Незнаному воякові*. Київ, 1994. С. 134–135.
344. Кардаш Д. Українське дошкілля. *Незнаному воякові*. Київ, 1994. С. 132–134.
345. Кентій, Анатолій Вікторович. Нариси історії організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). А. В. Кентій; НАН України, Ін-т історії України та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1998. 200 с.
346. Книш, Зиновій. При джерелах українського організованого націоналізму. З. Книш; передмова Д. Квітковський. Торонто: Срібна Сурма, 1970. 187 с.
347. Комар В. Конценція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.): монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
348. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. Структура. Частина друга. Львів, 2002. 217 с.
349. Кравець В. Історія української педагогіки і школи. Тернополь, 1994. 136 с.

350. Крамар Ю. В. Культурно-мистецьке життя міжвоєнного Луцька, *Гілея. Історичні науки*. Випуск 110. С. 59–63
351. Крамар Ю. Польська політика асиміляції українців Волині у 1928-1938 рр. Ю. Крамар. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*. Дрогобич, 2002. С. 326–338.
352. Крамар. Ю.В. Західна Волинь 1921–1939 рр: національно-культурне та релігійне життя. Монографія. Луцьк Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2015. 404 с.
353. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, ШІЕНД, 2008. 544 с.
354. Кузьмінець О. Товариство «Рідна школа» в Галичині (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 10. С. 41–47.
355. Кульчицький В., Присташ Л. Шовіністична політика крайової шкільної ради в Галичині. *Вісник ЛІТУ*. 2002. Вип. 37. Серія юридична. С. 116–120.
356. Кульчицький С. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі 1920–1939 рр. *Проблема ОУН-УПА: Попередня історична довідка*. Київ, 2000. С. 7–18.
357. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів: Накладом власним. З друкарні ОО. Василян у Жовкві. 1926. 736 с.
358. Ліщинський І. Биймо в дзвін!: Реферат на сьогорічнім Народнім З'їзді. Львів: Накл. Народного комітету, 1924. 32 с.
359. Леник В. Українська організована молодь. Молодечі організації від початків до 1914 р. Мюнхен, 1994. 181 с.
360. Любар О., Стельмахович М., Федоренко Д. Історія української школи і педагогіки. Київ: Т-во «Знання», 2003. 450 с.
361. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920-1939. Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк: Українське видавництво, 1960. Т. 1. 639 с.
362. Мосійчук Т. Мовне питання в діяльності УНДО (1925–1939 рр.). Т. Мосійчук. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. Вип. 23–24. С. 388–394.

363. Нагачевська І. Освітньо-виховний потенціал українських жіночих з'їздів 1920–1930-х рр. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2003. № 12. С. 262 – 265.
364. Нарис історії Організації Українських Націоналістів: 1920–1939 за редакцією С. Ленкавського. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське Видавництво, 1968. Т. 1. 639 с.
365. Окаринський В. Український молодіжний рух першої половини ХХ ст. в особах та процес формування національної еліти: організатори і вихованці. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2005. Вип. 2. С. 144 – 148.
366. Ольжич О. Весняні ігрища молоді. Незнаному воякові. Київ, 1994. С. 130.
367. Онишко Л. Катерина Зарицька: Молитва до сина. Львів: Світ, 2002. 176 с.
368. Пастельжук О. Українські конформістські сили в умовах зростання авторитаризму в Польщі (1935–1938 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Вип. 13. 2007. С. 100–106.
369. Портнов А. Культурне життя української еміграції в міжвоєнній Польщі (1921–1939) в освітленні польської історіографії. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. Дніпропетровськ, 2004. С. 114–119.
370. Політичні режими на українських землях у 20–30 роки ХХ ст. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навч. Закладів. За ред В. І. Танцюри. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 328 с.
371. Пономаренко С. Західноукраїнські культурно-освітні товариства у боротьбі за національну освіту (1921–1939 рр.): правовий аспект. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. № 1. 2007. С. 188 – 193.
372. Понедельник Л. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939–1941 рр.). *Друга світова війна і доля*

народів України: матер. 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30–31 жовтня 2006. Київ: Зовнішторгвидав, 2007. С. 305–312.

373. Приймач Н. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Уласа Самчука: монографія. Кременець: ВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2012. 284 с.

374. Присташ Л. Правове регулювання воєводського самоврядування на західноукраїнських землях. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей*. 2009. № 21. С. 32–45.

375. Павлюк І. Колонізаторська політика польських окупантів у галузі народної освіти на Волині в період 1919–1939 рр. *Наукові записки Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. Серія «Історична науки»*. Вип. 1. Київ, 1954. Т. 2. С. 79 – 101.

376. Палилюцько О. М. Діяльність громадсько-господарських товариств Галичини в організації сільськогосподарської освіти (1919–1939 рр.). *Вісник аграрної історії*. 2013. Вип. 6–7. С. 47 – 58.

377. Панфілова Т. Культурно-освітні та молодіжно-спортивні товариства й організації Західної України (20–30-і роки ХХ століття) *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2014. Вип. 2 (33). С. 27.

378. Парнета О. Польща 1918–1923 рр.: усталення кордонів держави. О. Парнета. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 138 – 144

379. Плитус О. Діяльність бібліотек товариства «Рідна школа» в Галичині в 1924–1939 рр. *Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2010. Вип. 5. С. 116–121.

380. Посівнич М. Воєнно–політична діяльність ОУН в 1929–1939 рр. Ін–т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ЦДВР. Львів, 2010. 368 с.

381. Радевич–Винницький Я. Космополітизм, інтернаціоналізм і проблема мови. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. 360 с.

382. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х–ХХ ст.: Історико–краєзнавчий нарис. Луцьк: Медіа, 2002. 368 с.

383. Рожко В. Духовні сячі Поліського краю. *В. Рожко І потекла сторіками. Могили не можуть мовчати*. Вінніпег, Канада: Спадщина, 1994. С. 246–252
384. Розквіт народної освіти в Західних областях України. Д. Яремчук, Л. Баїк, В. Санивець та ін. Київ.: Радянська школа, 1979. 192 с.
385. Романовська Л. Діяльність дитячих громадських об'єднань 20 – 30-х рр. ХХ століття на західноукраїнських землях як чинник соціального виховання підростаючого покоління. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. Вип. 48. С. 49–53.
386. Романько І. «Просвіти» й державні утворення 1917–1939 рр. *Наукові записки*. Серія: Історичні науки. 2009. № 12. С. 131–139.
387. Ротшильд Д. Східно–Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ: Мегатайп, 2001. 496 с.
388. Ребет Д. Націоналістична молодь і молодечий націоналізм. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 482 – 501.
389. Ребет, Лев. Світла і тіні ОУН. Л. Ребет. Мюнхен: Український самостійник, 1964. 131 с.
390. Рубльов О. Національне питання в II Речі Посполитій. *Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси*. ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. Київ: Ніка–Центр, 2012. С. 264–282.
391. Руда О. Національно–освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с.
392. Сбруєва А., Рисіна М. Історія педагогіки у схемах, картах діаграмах. Суми, СумДПУ, 2000. 208 с.

393. Семчишин, Мирослав. Тисяча років української культури. One thousand years of Ukrainian culture: істор. огляд культ. Процесу. Мирослав Семчишин; Наук. т-во ім. Шевченка. Нью-Йорк; Париж; Торонто: [б. в.], 1985. 550 с.
394. Сливка Ю.Ю. Західна Україна політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ, 1985. С. 175 – 177.
395. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2012. 464 с.
396. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. М. Г. Стельмахович. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.
397. Стинська В. Мережа навчально–виховних закладів Галичини на початку ХХ століття. *Вісник Прикарпат. ун-ту*. Івано-Франківськ: Плай, 2000. Вип. IV: Педагогіка. С. 180 – 185.
398. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення: Навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН. 1998. 336 с.
399. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ: б. в., 1994. 144 с.
400. Субтельний О. Україна: історія. Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь. 1991. 512 с.
401. Терлюк І. Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права. Львів: Ліга–Прес, 2007. 92 с.
402. Ткаченко Є. Конституційно–правове регулювання мовних відносин: монографія. Є. В. Ткаченко; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків: ФІНН, 2010. 333 с.
403. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття: навч. Посібник. за заг. ред. Я.Й.Малика. Львів: Світ, 2004. 468 с.
404. Українська культура: Лекції за редакцією Д. Антоновича / Упор. С. Ульяновська. Київ: Либідь, 1993. С. 86
405. Ухач В. З. На фронті духовної боротьби. Державотворча діяльність ОУН в царині культури та освіти (20–40 роки ХХ ст.): монографія. Тернопіль: Вектор, 2011. 221 с.

406. Ухач, В. З. Олег Ольжич як культурно–освітній діяч. *Українська національна ідея: історія і сучасність: матеріали Всеукр. наук.–краєзн. конф., 25–27 черв. 1997 р.*: 80–річчю УНР, 90–річчю від дня народження О. Ольжича присвячується: наук. зб. Житомир. наук.–краєзн. Т–во дослідників Волині, Житомир. обл. універс. наук. б–ка, Житомир. обл. орг. Співки журналістів України, Житомир. обл. орг. об–ня «Нова Україна»; відп. ред. М. Ю. Костиця; редкол.: Л. В. Баженов та ін. Житомир: Журфонд, 1997. С. 52–54.
407. Федорович І. Українські школи в Галичині в світлі законів і практики. Львів, 1929. 94 с.
408. Філіпович М. Українські школи та Луцька «Просвіта» у 20 – 30–х рр. ХХ ст. *Збірник навчально–методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк, 1999. С. 52–57.
409. Федорчак В. Лугова організація в рр. 1925–1935: Історичний нарис. Львів, 1935. 56 с.
410. Федорчак П., Комар В. Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні Другої світової війни. *Українсько–польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.–практ. конф.*, (м. Івано–Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.). Івано–Франківськ: Плай, 1997. С. 166–169.
411. Футала В. Відображення у історичному наративі української діаспори діяльності УВО та ОУН у 1920–1930-х рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 724. С. 190–197
412. Целевич В. Про нові польські шкільні закони. Львів, 1925. 112 с.
413. Цецик Я. Участь українських політичних сил у справі захисту від полонізації української державної школи на Волині. *Збірник навчально–методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2005. Вип. 10. С. 56–61.
414. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець: Папірус, 1999. 320 с.

415. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно–освітніх товариств «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ ст.–20–30–ті роки ХХ ст.). Львів, 1993. 63 с.
416. Шумський І. Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939). Тернопіль: ТДПУ, 2002. 184 с.
417. Щур Р. Молодіжні організації та їх діяльність. Сколівщина. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. С. 123–135.
418. Юхим'юк О. Захоплення західноукраїнських земель Польщею 1919–1923 рр. (міжнародно–правові аспекти). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали VIII регіональної науково–практичної конференції* (13–14 лютого 2002 р.). С. 64–66.
419. Яремчук В. Правовий статус українських шкіл в Республіці Польща у 1919 – 1939 рр. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 2. С. 5–20.
420. Яровий В. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. Київ: Либідь, 1996. 416 с.
421. Ясінчук Л. Новий устрій державного шкільництва в Польщі. Львів, 1932. 32 с.
422. Ясінчук Л., 50 літ Рідної Школи. 1881–1931, Львів: Накладом т–ва Рідна школа, 1931, 270 с.
423. Яців Я. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях 1919–1939 рр. Дрогобич: Коло, 2004. 276 с.
424. Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1993. 528 с.
425. Bonusiak A. Lwów w latach 1918–1939: ludność, przestrzeń, samorząd Rzeszów: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000
426. Bocheński A., Łoś S., Bączkowski W. Problem polsko–ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej. Warszawa, Wydawca: Polityka, 1938. 242 s.

427. Bonusiak W. Kontrowersje wokół granicy polsko–ukraińskiej po I wojnie światowej. W. Bonusiak. S. 300–306

428. Chalupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie–Skłodowskiej, 1998. 322 s.

429. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939 Andrzej Chojnowski. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. 262 s.

430. Chruściel S. Szkoła państwowa a mniejszości narodowe w Polsce i za granicą. Lwów: Nakładem Zarządu Głównego T.S.L., 1938. 18 s.

431. Dybkowska A. Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. 378 s

432. Getel W. Lemkowszczyznie. Polska Akademia Nauk. Pracownia Dziejów Oświaty Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydaw. PAN, 1972. 219 s.

433. Grabski S. Szkoła na ziemiach wschodnich. W obronie ustawy szkolnej z 31 lipca 1924 r. Warszawa: Druk «A. Michalski», 1927. 11 s.

434. Ilshyshyn S. The structure of the governing bodies of education in the Stanislavsky Voivodeship according to archival materials. Deskription. Volume 6 Issue 3 2020. *European Philosophical and historical discourse. EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ* Evidenční číslo: MK ČR E 22312 Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle <http://ephd.cz>, p. 6–12.

435. Ilshyshyn S. Historiography of cultural and educational processes in Galicia and Volhynia in the interwar period (1921–1939). No 25(2018) P.1 *The scientific heritage* (Budapest, Hungary), p.32–36

436. Ilshyshyn S. The organization «Prosvita» and «Ridna Schkola» as an instrument for combating the illiteracy of the population of Western Ukrainian lands during the interwar period №20.2018 *Norwegian Journal of development of the International Science* VOL.2, p.29–35

437. Ilshyshyn S. Reaction to government anti–polish OUN and its Youth in 1933 for materials and periodicals historiography. №20.2018 *Znanstvena misel journal* The journal is registered and published in Slovenia. VOL.1, p. 23–28

438. Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939 M. Iwanicki. Siedlce: Wyd–wo uczelniane WSP w Siedlcach, 1975. 272 s.
439. Juśko E. Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej. Edmund Juśko. *Zeszyty Naukowe Małopolskie jWyższe j Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*. Tarnów, 2011. T. 18. Nr 1. S 49.
440. Kalina J. Demokracja Narodowa a «Galicja Wschodnia». Warszawa; Lwów: Nakładem «Kuriera Lwowskiego», 1922. S. 26–27.
441. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Andrzej Chojnowski; Polska Akademia Nauk. Wydział I Nauk Społecznych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydaw, 1979.
442. Majewski S. Szkoła srednia ogolnoksztawcaca w Polsce w XX wieku. Tradycje, przemiany, perspektywy rozwoju II Edukacja mlodego pokolenia polakow i ukraincow w konteks cie integracji europejskiej. Nadzieje i zagorzema I Pod red. R. Kuchy i E. Klosa. Lublin: Wydawmctwo UMCS, 1998. 280 s.
443. Mauersberg, Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach. 1918–1939, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968. 230 s.
444. Moskalofilstwo wśród ludności łemkowskiej w XX w., w: *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne», z. 103. Kraków 1993.
445. Papierzynska–Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1928. Krakow: Wyd–wo Literackie, 1979. 391 s.
446. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach Pilsudczyzny. 1926 – 1930. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981. 165 s.
447. Politechnika Lwowska: 1844–1945 kom. red. Jan Boberski et al. Wrocław: Wydaw. Politechniki Wrocławskiej, 1993. 577 s.
448. Polska po przewrocie majowym: zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939. Andrzej Ajnenkiel. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1980.
449. Romer E. Polski stan posiadania na południowym wschodzie Rzeczypospolitej. Lwów: Księgarnia «Książka», 1937. 64 s.

450. Roszkowski W. Historia Polski 1914–2001. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 494 s.
451. Sanojca K. Relacje polsko–ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo–wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej. Karol Sanojca. Kraków: Historia Iagellonica, 2013. 477 s.
452. Serczyk W. Historia Ukrainy. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1979. 499 s.
453. Śliwiński F. Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce odrodzonej. Podręcznik dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Wyd. 2. Lwów; Warszawa: Książnica. Atlas, 1929. 163 s.
454. Sobiński S. Szkolnictwo w Małopolsce Wschodniej pod względem stosunków narodowych. Lwów: Nakładem Redakcji «Gazety Lwowskiej», 1921. 31 s.
455. Sośnicki K. Podstawy wychowania państwowego. Lwów; Warszawa: Książnica–Atlas, post 1931. 279 s.
456. Stefan Dudra: Integracyjna i kulturotwórcza rola Cerkwi w życiu prawosławnych Łemków. W: B. Machul–Telus (red): Łemkowie. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013, s. 61
457. Stoliński Z. Szkolnictwo niemieckie w Polsce. Warszawa: Wyd–wo Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1927. 24 s.
458. Syrnyk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo. M. Syrnyk. Wrocław:Krynica–Desigu Studio, 1996. 186 s.
459. Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932. Feliks W. Araszkievicz; Polska Akademia Nauk. Pracownia Dziejów OświatyWrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.Wydaw. PAN, 1972. 219 s.
460. Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. 223 s.
461. Tomaszewski J.Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. 232 s.

462. Torzecki, Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. R. Torzecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. 467 s.
463. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko–ukraińskie w X–XX wieku. K. Grünberg, B. Sprengel. Warszawa: Książka i Wiedza, 2005. 832 s.
464. Trzebiatowski K. Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolickich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970. 368 s.
465. Urazińska K. Przemiany w polskim szkolnictwie w latach 1918–1926. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 384 s.
466. Urbanski Zygmunt. Mniejszosci narodowe w Polsce. Zygmunt Urbanski. Warszawa, 1933. 375 s.
467. Weinfeld J. Rocznik Polskie. Wydanie Drugie. J. Weinfeld. Warszawa; Lwow, 1922. S. 98.
468. Zaremba P. Historia Dwudziestolecia (1918–1939). Wrocław, Warszawa, Krakow: Zakład Narodowy imienia Ossolmskich, 1991. 519 s.
469. Żarnowski J. Polska Niepodlegia 1918–1939 Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy im. Ossolickich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984. 162 s.
470. Zielmski H. Histona Polski. 1914–1939. Wrocław, 1982. 427 s

Автореферати дисертацій і дисертації

471. Білавич Г. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва у Галичині (1881–1939 рр.): дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1996. 218 с.
472. Виздик В. Військово–патріотична діяльність УВО–ОУН серед української молоді Галичини (1920–1939 рр.): дис. канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2004. 214 с.
473. Виздик В. Військово–патріотична діяльність УВО–ОУН серед української молоді Галичини (1920–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 «Військова історія». Львів, 2004. 18 с.

474. Гон М. Міжетнічна взаємодія на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: дис. д-ра політ. наук: 23.00.05 / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. Київ, 2007. 454 с.
475. Доброчинська В. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921–1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2006. 18 с.
476. Качмар В. Проблема українського університету у Львові в кінці ХІХ ст.: суспільнополітичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1999. 21 с.
477. Крамар Ю. Національно–культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. н.: 07.00.01. Львів 2015. 24 с.
478. Левандовська Л. М. Українські культурно–освітні товариства Перемишля як чинник громадсько–політичного життя Галичини (1867–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець–Подільський, 2015. 20 с.
479. Оболончик Наталія Григорівна Кременецький ліцей в системі освіти Другої Речі Посполитої: автореф. дис. ... канд. іст. н. Чернівці, 2007 15 с.
480. Пальчевський Р. Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20 – 30–ті роки ХХ ст.) : дис. канд.іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2000. 173 с.
481. Савчук Б. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина ХІХ ст. – кінець 30–х років ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 1999. 36 с.
482. Саківський І. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр.: дис. канд. іст. н.: 07.00.01 / Науково-дослідний інститут українознавства. Київ, 2017. 234 с.
483. Хмельовський П. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно–політичному житті Західної України. (1919–1939 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Прикарпатський ун–тет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 220 с.

484. Хмельовський П. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України. (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. н.: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2004.

485. Цепенда І. Українська національна освіта в Західній Україні 1919–1939 рр.: Політичний аспект: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Київ, 1993. 20 с.

Довідкова та енциклопедична література

486. Баран С. Українські землі під Польщею. *Енциклопедія українознавства*. Мюнхен. Нью-Йорк, 1949. Т. 1. 563 с.

487. Горак Я., Костишин В. Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка. Я. Горак, В. Костишин. *Енциклопедія Львова*. Т. 1 за ред. А. Козицького, І. Підкови. Львів, 2007. С. 377.

488. *Енциклопедія українознавства*. Т.7. Париж, Нью-Йорк, 1973. 548 с.

489. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина (ЕУ–І). Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 3. С. 934–954.

490. *Енциклопедія Українознавства*. Загальна частина. Київ, 1995. Т.3.

491. *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина. Львів, 1996. Т.6.

492. *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина. Львів, 1994. Т.4.

493. *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина. Львів, 1996. Т.5.

494. Прилуцький В. І. Союз української націоналістичної молоді. *Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9 : Прил С. С. 739. 944 с

495. Прилуцький. В. І. Легія українських націоналістів. *Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла. Мі. С. 100. 784 с.: іл.

496. Притула Я. Університет Яна Казимира у Львові (1918–1939). Я. Притула, Р. Тарнавський. *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Довідкове видання: в 2 т. Т. 1*. Львів, 2011. С. 56–58.

497. Українські землі під Польщею. І. Герасимович, В. Кубійович, В. Мудрий та ін. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина; Ін-т укр.*

археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Репр. вид. Київ., 1995. Т. 3. С. 942–949.

Електронні джерела

498. Гон М. М. Формування політичної нації в Польській Республіці (1918–1939). URL: <http://www.kyivpu.edu.ua/vmv/v/07/gon.htm> (дата звернення: 10.11.2019).

499. Кравченко У. Спогади учительки. URL: <https://zbruc.eu/node/54724>

500. Патриляк І.К. Організація Українських Націоналістів. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі–О.Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В–во «Наукова думка», 2010. 728 с.:іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Orhanizatsiia_ukrainskykh (дата звернення: 08.04.2019).

501. Плитус Олександра. Діяльність бібліотек товариства «Рідна школа» в Галичині в 1924–1939 рр. *Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2010. Вип.5. С. 116 – 121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2010_5_10C.119-120 (дата звернення: 16.10.2019).

502. Постанови Великого збору Організації Українських Націоналістів (28 січня – 2 лютого 1929 р.) URL: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1929.rongres_oup.php (дата звернення: 13.11.2019).

503. Початки УВО в Галичині II *Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Збірник ч. 2. Зібрав, упорядкував і зредагував Зиновій Книш. URL: https://gartua.io.ua/s212432/pochatki_uvo_v_galichini (дата звернення: 15.12.2019).

504. Утраквістичні школи . URL: <https://irp.te.ua/utrakvisty-chni-dvomovni-shkoly> (дата звернення: 12.10.2019).

505. Ухач В. До питання культурно–освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів на терені Галичини в 1929–1939 рр. *Українсько–польські відносини в Галичині у ХХ ст*. Матеріали міжнародної науково–практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Видавництво «Плай»,

1997. С 242–245. URL: [ib. pu. if.ua /files/ konferensions /604256%20Українсько – польські %20 відносини %20в%20 Галичині %20у%20 XX% 20ст.pdf](http://ib.pu.if.ua/files/konferensions/604256%20Українсько-польські%20відносини%20в%20Галичині%20у%20XX%20ст.pdf) (дата звернення: 17.12.2019).

506. Archiwum Akt Nowych. URL: <https://www.aan.gov.pl/index.p> (дата звернення: 19.11.2018).

507. Caryk O. Lwów przedwojenny. Lwowskie szkoły i uczelnie. URL: [http:// lwow przedwojenny. eu/olena–caryk.html](http://lwowprzedwojenny.eu/olena-caryk.html) (дата звернення 10.09.2018).

508. Caryk O. Lwowskie szkoły i uczelnie. URL: [http:// lwow przedwojenny.eu/olena–caryk. html](http://lwowprzedwojenny.eu/olena-caryk.html) (дата звернення: 14.04.2019).

509. Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o obowiązku szkolnym. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19190140147> S. 192– 197 (дата звернення: 19.05.2019).

510. Juśko E. Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych. S. 1. URL: [https:// www.kul. pl/files/803 biblioteczka _cyfrowa/ jusko_ wdrazanie_ powszechnosci. pdf](https://www.kul.pl/files/803_biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrazanie_powszechnosci.pdf). (дата звернення: 15.11.2019).

511. Kształcenia nauczycieli szkół powszechnych (podstawowych) lata 1918–1939. URL: [http:// sites. Google. com/ site/ksztalcenienauczycieli/organizacja–ksztalcenia–nauczycieli/lata–1918–1939](http://sites.google.com/site/ksztalcenienauczycieli/organizacja-ksztalcenia-nauczycieli/lata-1918-1939). (дата звернення: 12.10.2019).

512. Praca szkoły w Polance w okresie międzywojennym. URL: http://sp7krosno.republika.pl/his_4.htm (дата звернення: 18.09.2019).

513. Rudnycka A. Lwowskie szkoły i uczelnie (wywiady). URL: [http:// lwowprzedwojenny.eu/annarudnycka.html](http://lwowprzedwojenny.eu/annarudnycka.html). (дата звернення: 17.10.2018).

514. Słaby J. Lwów przedwojenny (wywiady). URL: [http:// lwowprzedwojenny. eu/jan–slaby.html](http://lwowprzedwojenny.eu/jan-slaby.html) (дата звернення: 15.11.2019).

515. Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi Polską. URL: [https://www.prawo.pl/akty/dz–u–1920–110–728, 16880554. html](https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1920-110-728,16880554.html) S. 1938. (дата звернення: 26.11.2019).

516. Urszula Wroblewska Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy

Wschodnie w II RP. URL: <http://www.czasopisma.pan.pl/dlibra/publication/105881/edition/91728/content/polityka-oswiatowa-panstwa-polskiego-wobec-mniejszosci-narodowych-grup-etnicznych-i-wyznaniowych-zamieszkujacych-kresy-wschodnie-w-ii-rp-wroblewska-urszula> (дата звернення: 11.11.2018).

517. Urszula Wroblewska *Działalność kulturalno-oświatowa Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2015; Urszula Wróblewska, *Karaimi wileńscy w okresie międzywojennym. Protokoły z posiedzeń organizacji karaimskich*. Edycja źródeł, Białystok 2015 URL: <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/Pch/article/view/PCh.2016.016> (дата звернення: 23.11.2019).

518. Ustawa o stosunkach służbowych nauczycieli. [Електронний ресурс] Dz.U. 1926 nr 92 poz. 530. Z dnia 1 lipca 1926 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19260920530&type=2> (дата звернення: 15.11.2018).

519. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* 1924. № 79, poz. 766. S. 1213. URL: <http://isap.sejm.gov.pl> (дата звернення: 05.11.2019).

Додатки

Додаток І

Таблиця 1

Список громад Мостиської судової округи за шкільним плебісцитом
[236, с. 2]

Назва населеного пункту	Кількість внесених декларацій за українську мову навчання	Кількість учнів, за яких були внесені декларації за українську мову навчання
Арламівська Воля	78	94
Баличі	69	100
Босвичі (школа в Гусакові)	34	54
Боляновичі	78	103
Буховичі	56	80
Ганковичі	42	53
Годині	80	117
Гориславичі	38	52
Гусаків	36	63
Завада (школа в Мостиськах)	23	45
Золотковичі	42	56
Кальників	72	85
Конюшки	27	43
Крукеничі	39	60
Ляшки Гостинцеві	50	65
Малинів	96	124
Малнівська Воля	80	110
Мистичі	43	54
Мочеради	37	47
Мостиська	13	32
Мишлятичі	34	59

Пакість	40	65
Підгать	41	60
Радохінці	59	75
Радиничі	69	103
Санники	34	42
Соколя	98	135
Старява	85	119
Тамановичі	35	46
Чернева	150	210
Чишки	36	49
Чижевичі	43	61
Ятвяги	45	83

Таблиця 2

Список громад судового повіту з центром у Судовій Вишні за шкільним плебісцитом [236, с. 2].

Назва населеного пункту	Кількість внесених декларацій за українську мову навчання	Кількість учнів, за яких були внесені декларації за українську мову навчання
Довгомостиська	104	157
Волчищовичі	100	137
Волостків	53	69
Стоянці	46	58
Підліски	82	114
Мокряни Малі	34	43
Вишенка	38	47
Цвіржа	28	34

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях ДАК МОН України:

1. Ільчишин С. О. Особливості проведення Шкільної акції 1933 року. *Гілея. Науковий вісник*. Збірник наукових праць. Історичні науки. [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 120 (5). С. 46–49.
2. Ільчишин С. О. Арешти членів ОУН 1934–1935 років за матеріалами української і польської періодики та історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. Випуск 13. Одеса, 2017. С. 19–24.
3. Ільчишин С. О. Участь юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу у II Речі Посполитій. *«Переяславський Літопис»*. Збірник наукових статей. Випуск 11. Переяслав–Хмельницький, 2017. С. 46–52.
4. Ільчишин С. О. «Шкільна акція» ОУН 1933 року. Характеристика джерельної бази та документів. *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Вип. 3. Серія «Історичні науки». [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав–Хмельницький, 2017. С. 48–61.
5. Ільчишин С. О. Антипольська діяльність у навчальних закладах Східних воєводств у II Речі Посполитій в 1934–1939 роках. *Гілея. Науковий вісник*: Збірник наукових праць Історичні науки. [Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова]. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. № 126 (11). С. 170–173.
6. Ільчишин С. О. Реакція влади на антипольську діяльність ОУН та його юнацтва у 1933 році: свідчення джерел. *«Переяславський Літопис»*. Збірник наукових статей. Випуск 12. Переяслав–Хмельницький., 2017. С. 50–57.
7. Ільчишин С. О. Масові арешти учасників шкільної акції 1933 р. за документальними свідченнями. *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Вип. 4. Серія «Історичні науки». [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав–Хмельницький, 2017. С. 44–58.

Публікації, у зарубіжних виданнях та виданнях введених до міжнародних наукометричних баз:

- 1) Ilshyshyn S. Historiography of cultural and educational processes in Galicia and Volhynia in the interwar period (1921–1939). No 25(2018) P.1 *The scientific heritage* (Budapest, Hungary) p.32–36
- 2) Ilshyshyn S. The organization «Prosvita» and «Ridna Schkola» as an instrument for combating the illiteracy of the population of Western Ukrainian lands during the interwar period №20.2018 *Norwegian Journal of development of the International Science* VOL.2 p.29–35
- 3) Ilshyshyn S. Reaction to government anti-polish OUN and its YOUTH in 1933 for materials and periodicals historiography. №20.2018 *Znanstvena misel journal* The journal is registered and published in Slovenia. VOL.1 p.23–28
- 4) Ilshyshyn S. The structure of the governing bodies of education in the Stanislavsky Voivodeship according to archival materials. Deskription. Volume 6 Issue 3 2020. *European Philosophical and historical discourse. EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ* Evidenční číslo: MK ČR E 22312 Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle <http://ephd.cz> p. 6–12

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Тези та матеріали наукових конференцій

1. Ільчишин С. О. Участь юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу в Польщі у 1931–1937 рр.: історія та досвід. *IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей науково–практичної конференції, 28 жовтня 2015 р., Київ. Ред. кол. зб.: Боряк Г. В. (відп. ред.), Блануца А. В. (відп. секр.), Кононенко В. П., Сегеда В. В. Київ.: Інститут історії України НАН України, 2015. 144 с. С. 52–54.*

2. Ільчишин С. О. Історіографія та джерельна база участі юнацтва ОУН в боротьбі проти полонізації шкільної освіти в II Речі Посполитій 1931–1937 рр. *Дні науки історичного факультету: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Вип. VIII: 3 8–ми час. Ч. 5. Київ, 2016.*

3. Ільчишин С. О. Участь Юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу в Польщі у 1931–1937 рр. *Шевченківська весна – 2016: Історія: Матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2016. 7 квітня 2016 року Київ. Логос. 2016 С. 40–44.*

4. Ільчишин С. О. Структура освіти на теренах Станіславського воєводства *Дні науки історичного факультету 2017 до 200–річчя з дня народження М.І.Костомарова: Матеріали X Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2017. С. 251–256.*

5. Ільчишин С. О. Наявна інформація архівів Києва та Львова про національно–культурні та політичні організації українців на теренах II Речі Посполитої. *Шевченківська весна 2017: історія: матеріали XV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, Редкол: проф. І. К. Патриляк (голова), ас. І. Г. Адамська (заст. голови), Є.В. Шатілов (відп. редактор). Київ. 2017, 260с. С. 55–57.*

6. Ільчишин С. О. Боротьба проти полонізації освіти. *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали II міжнародної науково–практичної*

конференції (м. Хмельницький, 22–23 грудня 2017 р.). У 2–х частинах. Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 1. С. 83 – 86.

7. Ільчишин С. О. Спроба польської політики освітньо–культурної асиміляції українців в Польщі в 1933 р. Міжнародна науково–практична конференція «*VI Міждисциплінарні гуманітарні читання*». *Тези доповідей*. Ред. кол.: Боряк Г. В. (відп. ред.), Блануца А. В. (відп. секр.), Гурбик А. О., Кононенко В. П., Сегеда В. В. НАН України. Клуб молодих учених, Київський будинок вчених, Інститут історії України, Інститут української мови, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні, Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка, Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса, Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського; ГО «Молодіжна організація науковців України». Київ.: Інститут історії України, 2017. С. 100–102.

8. Ільчишин С. О. Боротьба ОУН за збереження української освіти в Польщі в 1929 – 1939рр. *Матеріали XXXVIII Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції. Вітчизняна наука на зламі епох: Проблеми та перспективи розвитку*: Зб.наук. праць. Переяслав – Хмельницький, 2017. Вип. 38. С. 202–205.

9. Ільчишин С. О. Українська та польська освіта в міжвоєнний період на Західній Україні за матеріалами державного архіву Тернопільської області. Джерелознавчий аспект. Матеріали Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. Переяслав–Хмельницький, 2018. Вип. 41. С. 76–79.

10. Ільчишин С. О. Українська та польська освіта в міжвоєнний період на Західній Україні за матеріалами державного архіву Тернопільської області. Шевченківська весна – 2018 : історія : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Колектив авторів. Київ, 2018. 220 с. С. 25 – 28.